

J A Z Y K O V Ě D N Ě

A K T U A L I T Y

Časopis
Jazykovědného sdružení České republiky

roč. LII – 2015
č. 1 a 2

http://jazykovednesdruzeni.cz/jaz_akt.htm

ISSN 1212-5326

JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY
ročník LII (2015), číslo 1 a 2

Vydává Jazykovědné sdružení České republiky
s finanční podporou Akademie věd ČR.

<http://www.jazykovednesdruzeni.cz>

Redakční rada: Tomáš Duběda (hlavní redaktor)
Martin Šemelík (výkonný redaktor)
Jana Hoffmannová, Pavla Chejnová, Jan Kořenský,
Michaela Lišková, Diana Svobodová, Silvie Válková

Příspěvky laskavě zasílejte v elektronické verzi, ve formátu textového editoru
MS Word, na e-mailovou adresu martin.semelik@googlemail.com.

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha,
č. j. NP 583/1993 ze dne 13. 4. 1993.

Časopis je zapsán v evidenci periodického tisku pod číslem MK ČR E 21347.

OBSAH

Odborné články

Veronika Čurdová: *Teorie významových profilů a výzkum somatismů v češtině* 4

Milan Hrdlička: *Vybrané otázky výuky češtiny pro nerodilé mluvčí* 14

Přednáškové odpoledne „Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálovýchází)“ uspořádané 20. listopadu 2014 ve spolupráci oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR a Jazykovědného sdružení ČR

Alena M. Černá: *Úvod k bloku příspěvků* 21

Hana Kreisingerová – Markéta Pytlíková: *Klementinský Nový zákon glosovaný jako důležitý pramen k poznání vývoje staročeského biblického překladu* 22

Martina Jamborová: *Čeština brněnsko-jihlavské sbírky městských právních nálezů* 27

Alena M. Černá: *Čeština lékařských knih* 34

Kateřina Voleková: *K češtině středověkých lexikografických památek* 41

Barbora Hanzová: *Právní terminologie v tzv. pekelných románech* 46

Michal L. Hořejší: *Jazyk snářů Vavřince z Březové* 53

Z jazykovědných pracovišť

Martina Šmejkalová: *Zpráva o činnosti Jazykovědného sdružení v roce 2014* 60

Nové publikace

Michaela Lišková – Veronika Čurdová: *XXV. ročenka Kruhu moderních filologů* 66

Kronika

Renáta Neprašová: *Mezinárodní slavistická konference v Kielu* 68

Helena Karlíková: *Otisk Igora Němce v Etymologickém slovníku jazyka staroslověnského* 70

Josef Vintr: *Valence Igora Němce* 74

Jiří Zeman: *Zemřel Janko Báčvarov* 77

Teorie významových profilů a výzkum somatismů v češtině

Veronika Čurdová

Ústav českého jazyka a teorie komunikace
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
veru.curdova@gmail.com

Abstract: The Theory of Semantic Profiles and the Research on Czech Somatisms

The paper presents basic principles of a newly established Czech linguistic approach called anthropological linguistics. This approach is based on the theories and methods of Polish cognitive ethnolinguistics and finds inspiration in works connected with the *Dictionary of Folk Stereotypes and Symbols*. Currently the Czech linguists are doing research focused on Czech somatisms (names of body parts). The output of the research will be the *Dictionary of Czech Somatisms*. The paper shows some problems concerning the processing of dictionary entries.

Key words: Czech, anthropological linguistics, Polish cognitive ethnolinguistics, lexicography, semantic profiles, somatisms

0. Úvodem

Následující článek vznikl na základě přednášky pro olomouckou pobočku Jazykovědného sdružení České republiky.¹ Představuje nejen shrnutí základních tematických bodů této přednášky, ale také podrobněji rozvíjí některé otázky, které mohly být v omezeném časovém rozpětí vystoupení jen naznačeny.

1. Pražská kognitivní škola a antropologická lingvistika

Máme-li představit výzkum somatismů v češtině a jeho teoretické zázemí, tvořené především v názvu zmiňovanou teorií významových profilů, nemůžeme opomenout jeho zázemí personální a institucionální. V souladu s Markem Nagym si dovoluujeme toto zázemí nazvat pražskou kognitivní školou (Nagy, 2013, s. 44).² Jedná se o lingvisty působící především na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Jednou z hlavních osobností této skupiny je Irena Vaňková, jejíž zásluhou se v současné době v rámci pražské kognitivní školy rozvíjí přístup k jazyku označovaný jako antropologická lingvistika.

Antropologická lingvistika je úzce spjata s dalšími humanitními disciplínami, jakými jsou např. fenomenologická a hermeneutická filozofie, antropologie, et-

¹ Přednáška byla proslovena v dubnu roku 2014.

² Marek Nagy mluvil o pražské kognitivní škole především v souvislosti s vydáním publikace *Co na srdci, to na jazyku* (Vaňková a kol., 2005). Od jejího vydání došlo uvnitř školy k dílčím proměnám z hlediska teoretického i metodologického. Přesnější označení současné podoby jejího bádání by bylo možná pražská kognitivně-kulturní škola, případně pražská antropolingvistická škola. Více níže.

nologie a další. Jejím středobodem je člověk jako bytost mluvící, poznávající a příslušející do určitého kulturního a jazykového společenství. Jazyk je ve shodě s tím chápán jako neodmyslitelná součást lidské kognice i jako „úložiště“ poznání celého společenství (více Vaňková, 2012).

Vzhledem k tomu, že člověk zakouší okolní svět prostřednictvím své tělesné existence, stává se jedním z klíčových témat (a zároveň východisek) antropologické lingvistiky právě tělesnost. V tomto ohledu je „předchůdcem“ i „inspirátorem“ antropologické lingvistiky proud bádání, který je (obvykle s označením kognitivní lingvistika) rozvíjen především americkými lingvisty a zabývá se např. tzv. představovými schémata a konceptuálními metaforami (Johnson, 1987; Lakoff – Johnson, 2002 apod.).

Zejména z hlediska své kulturní orientace má antropologická lingvistika předobraz i paralelu v polské etnolingvistice (nebo přesněji kognitivní etnolingvistice, neboť stejně jako lingvistika americké provenience zohledňuje kognitivní dimenzi jazyka). Hlavní představitel tohoto odvětví, lublinský lingvista Jerzy Bartmiński, charakterizuje etnolingvistiku takto: „Snahou etnolingvistiky je popsat jazyk nejen jako nástroj společenské komunikace, ale také jako součást kultury. [...] Etnolingvistika se snaží vyjít z jazyka a proniknout k člověku, k jeho způsobu chápání světa“ (Bartmiński, 2007, s. 300). Jak již bylo předestřeno výše, jazyk je jakýmsi „úložištěm“ světónázoru určitého jazykového společenství. Polští lingvisté pro označení této skutečnosti užívají termínu jazykový obraz světa (již zavedenou zkratkou je JOS). Obecněji zde o tomto konceptu ani o teorii s ním spojené pojednávat nebudeme;³ pozornost však bude věnována jednomu z principů, které tvoří podstatnou součást této teorie; půjde o problematiku pojmových, resp. významových profilů.

2. Slovník stereotypů a teorie významových profilů

Sémantický výzkum lublinských lingvistů (v čele s J. Bartmińským) byl ve svých prvopočátcích zaměřen na oblast lidového jazyka a slovesného folkloru. Vyústěním výzkumu je rozsáhlé slovníkové dílo. V roce 1980 vyšla jeho přípravná část s názvem *Słownik ludowych stereotypów językowych (Slovník lidových jazykových stereotypů)*, v níž bylo (kromě teoretických a metodologických základů tohoto přístupu) ve slovníkových heslech zpracováno 11 pojmů, resp. stereotypů různého typu (*bratr, hvězda, hej, láska, kůň, kukačka, matka, rozmáryň, slunce, tolar, vůl*). Od roku 1996 vycházejí postupně jednotlivé díly finálního slovníku pod názvem *Słownik stereotypów i symboli ludowych (Slovník lidových stereotypů a symbolů)*, dále jen SLSS). Řazení dílů je dle slov J. Bart-

³ Pro zpřesnění uvedme alespoň jednu z nejznámějších definic jazykového obrazu světa: „JOS rozumím interpretaci skutečnosti obsažené v jazyce, kterou lze zachytit v podobě skupiny soudů o světě“. (Bartmiński, 2009c, s. 76.; více např. Vaňková a kol., 2005, s. 46–66; Vaňková, 2007, s. 58–64).

mińskiego „biblické“, tedy ve velké míře inspirované pořadím, v jakém byl dle Bible stvořen svět:

- I. Vesmír⁴
- II. Rostliny
- III. Živočichové
- IV. Člověk
- V. Společnost
- VI. Náboženství + Démonologie
- VII. Čas + Prostor + Rozměry + Barvy

Souběžně s postupem prací na slovníku vznikala teorie a metodologie jeho zpracování (je shrnuto mj. v předmluvě prvního dílu slovníku: Bartmiński, 1996). Klíčové bylo především vymezení hlavních termínů: stereotyp a symbol. **Stereotyp** je představa jevu daná zkušeností člověka s tímto jevem a sdílená uvnitř jazykového společenství. Je tvořen konotacemi, které je možné stanovit na základě analýzy fungování jevu, jak se promítá do jazyka a kultury. Například konotace SLUNCE – „zlatá barva“, „světlo“, „teplo“, „vychází a zapadá“ atd. Stává-li se pojem reprezentantem jiného jevu, hovoříme o **symbolu**. Například SLUNCE figuruje v polské kultuře jako symbol tváře nebo oka Boha apod. Zároveň může být samo symbolizováno hadem, vejcem, dubem, holubicí, beruškou apod.

Při stanovování metod sémantického výzkumu bylo stěžejním cílem zpracování heslových statí. Každá heslová stať představuje jakousi malou monografii o daném heslovém předmětu. Je členěna do dvou částí: 1) **explikace** a 2) **dokumentace**. Dokumentační část je tvořena ukázkami ustálených lidových textů i rituálů (z nichž explikace vychází); materiál byl získán na základě rozsáhlé excerptce i terénních výzkumů (rozhovorů s respondenty). Explikační část je v podstatě velmi podrobná kognitivní definice slova, zachycením daného stereotypu, jeho jazykově-kulturním portrétem, který zpracovatelům slovníku vyvstal na základě podrobné analýzy materiálu; jádrem jsou definiční rysy, které jsou sémanticky a kulturně fixovány ve vědomí běžného lidového uživatele. Uspořádání rysů ve slovníku není uvedeno nahodile, nýbrž v souladu s vnitřní strukturou samotného stereotypu, tj. v podobě tzv. významových profilů.⁵

Profil⁶ je v teorii tvůrců SLSS výsledkem procesu profilování, které je definováno jako „subjektová (tj. svůj subjekt mající) jazykově-pojmová operace,

⁴ První díl vycházel postupně ve 4 svazcích: *Obloha, nebeská tělesa, oheň, kameny* (1996); *Země, voda, podzemí* (1999); *Meteorologie* (2012); *Svět, světlo a kovy* (2012).

⁵ V podstatě záměnně s tímto termínem je v polské lingvistice užíván i termín pojmové profily (více o chápání vztahu pojem a význam v antropologické lingvistice viz Vaňková – Čurđová, 2014; Vaňková, 2012).

⁶ Dvojí pojetí profilu (na základě významové teorie R. Langackera aj. Bartmińskiego) přehledně porovnává Majer-Baranowska, 2005.

kteřá spočívá ve svébytném vytvoření obrazu daného předmětu, a to prostřednictvím jeho uchopení z hlediska určitých aspektů, jako je například původ, vlastnost, vzhled, funkce, události, prožitky apod., a to v kontextu vědomí určitého typu v souladu s požadavky určitého hlediska“ (Bartmiński – Niebrzegowska-Bartmińska, 2007, s. 315). V pozadí procesu profilování stojí běžný uživatel jazyka, jeho úhel pohledu a perspektiva, na jejímž základě určitý jev skutečnosti vnímá. Subjekt vyzdvihuje, „profiluje“ ty rysy jevu, které hodnotí jako podstatné. Výběr aspektů a jejich uspořádání je profilem pojmu. Pojem může být nahlížen, uchopen v několika variantách, několika profilech (podrobně Bartmiński, 2009a). Například v případě pojmu HLAVA čeští mluvčí zohledňují **umístění** hlavy na těle, tj. v pozici nahoře (doloženo např. v obratu *je to na hlavu postavené*, tj. „není to v „normální“, nepříznakové, přirozené pozici“), dále její **funkci** (ustálené spojení *nemá na to hlavu*, tj. „není schopen složitého myšlení, není dostatečně chytrý“)⁷ apod.

3. Výzkum somatismů v češtině

S akcentací tělesnosti jako určitého prizmatu poznávání se dostává do centra pozornosti kognitivně-kulturní, antropologické lingvistiky i tělo jako předmět zkoumání. Jazykovým ztvárněním lidské reflexe těla jsou mimo jiné tzv. somatismy, tj. názvy částí lidského těla. (S tímto termínem se operuje ve slovanském jazykovědném prostředí, například v ruské lingvistice.)⁸

Pražští antropologičtí lingvisté tento termín přejímají a v současné době se věnují výzkumu somatismů v rámci dlouhodobé přípravy pojmového slovníku, jehož heslář bude právě názvy částí těla tvořen. Postupně vznikající koncepce slovníku je inspirována právě výše zmíněným polským SLSS, avšak vynachází i metody vlastní. Zkoušeny jsou například možnosti propojování teorie významových profilů s teorií představových schémat a konceptuálních metafor nebo možnosti ztvárnění profilů i metaforických pojmů v rámci slovníkové stati.⁹

Kromě tázání po způsobech realizace propojení profilů a metafor generuje příprava metodologie slovníku množství otázek dalších: (1) Jaká hesla budou do slovníku zařazena? (2) Bude struktura hesla (tvořená profily) u všech somatismů stejná? Přesněji řečeno: Uplatňují se v sémantice názvů částí těla totožné profily? (3) Jak přistoupí zpracovatelé slovníku ke vztahu synonymie? (4) Jakým způsobem bude ve slovníku zpracována polysémie? A tak dále.

⁷ Srovnání profilů pojmu HLAVA v češtině a ruštině v článku Vaňková – Vitkovskaya, 2014.

⁸ Přehled ruských lingvistických přístupů zkoumajících somatismy např. v Zaněgina, 2012.

⁹ V nástinu byla zatím pojednána souvislost profilů NOHY a představového schématu CESTA (viz Čurdová, 2014).

Ad (1): Při tvorbě hesláře je zohledňována tzv. naivní kategorizace. Heslové stati odpovídají v podstatě naivním kategoriím, které rozlišuje, a tedy i jazykově ztvárňuje běžný uživatel češtiny.¹⁰

Naivní kategorie, somatismy, mohou být různých druhů, řádů (1. řád – základní části těla: *hlava, noha, ruka* apod.; 2. řád – „části částí“: *rameno, dlaň, prsty* apod.; 3. řád – např. vnitřní orgány, dále též tělní tekutiny: *plíce, krev, pot* apod., tuto kategorii více či méně periferních somatismů bude ovšem třeba vnitřně strukturovat, srov. Vaňková – Čurdová, 2014). S tímto faktem souvisí další metodologický problém: je nutné rozhodnout, jak budou jednotlivá hesla různých řádů propojena, zda budou nějakým způsobem hnízdována apod. Výsledné řešení bude ovlivněno především povahou samotného materiálu. V každém případě je záměrem zpracovatelů slovníku možné souvislosti mezi somatismy zohlednit optimálním způsobem, tj. bude zaznačena např. souvislost ruky a dlaně.

Ad (2): Pilotní výzkumy českých somatismů ukázaly, že významová struktura pojmů, které somatismy označují, je zmapovatelná na základě 4 základních profilů: 1) MANIFESTACE, 2) LOKALIZACE, 3) FUNKCE, 4) GESTO (srov. zde i starší polská bádání, např. o ruce, Filar – Głaz, 1996; v českém kontextu pak Vaňková, 2012 a Vaňková – Čurdová, 2014). Tyto profily nepředstavují uměle vytvořenou šablonu, které by lexikograf významové pole násilně přizpůsoboval. Jedná se o 4 okruhy aspektů, které jsou v souvislosti s přirozeným tělesným poznáváním světa mluvčími reflektovány a zabydleny v jazyce. Jazykový materiál různého druhu (viz dále) slouží pak ke stanovení profilů. Může se jednat o jazyková data týkající se **původu** zkoumaného somatismu (např. *čelo* z ie. **kel-* „čnít“ poukazuje k profilování vzhledu a umístění čela, tj. k manifestaci a lokalizaci), dále o **synonyma** somatismu (např. *fajfky* jako synonymum pro nohy, které dokládá profilování typického vzhledu), jeho slovtvorné a sémantické deriváty¹¹ (např. slovtvorná odvozenina *úpatí* a sémantický derivát *pata (sloupu)*, oba motivované profilovaným rysem lidské paty – „umístění dole“), dále o frazeologii, jejímž komponentem je daný somatismus (*od hlavy k patě*), o užití v lidové slovesnosti či dalších sdílených textech.¹²

Pro první z profilů byl zvolen název **MANIFESTACE**, který v souladu s fenomenologickou filozofií zohledňuje, že se nám tělo nějak jeví, manifestuje, a my jej poznáváme na základě smyslů. Části těla také reflektujeme vzhledem k jejich

¹⁰ V opozici k naivní kategorizaci stojí kategorizace vědecká, která je dána perspektivou odbornou, v případě těla především lékařskou. Odlišnosti můžeme pozorovat například v absenci některých vědeckých kategorií v běžném jazyce (ve frazeologii nenajdeme např. *boltec, čěšku* apod.). Více Vaňková, 2007, s. 120; Piekarczyk, 2007.

¹¹ Takto označováno a rozlišováno v polské lingvistice. Prostřednictvím slovtvorné derivace jsou jednotky odvozeny od stejného formálního základu (přičemž může být rozvíjen konotační význam). Sémantické deriváty jsou sekundárními významy primárního pojmenování. Na příkladu výrazu *matka* ukázáno v Bartmiński, 2009b.

¹² Souvisí s verifikací konotací (viz Bartmiński – Panasiuk, 2001; Vaňková a kol., 2005, s. 88n; srov. také níže).

umístění v prostoru i vůči ostatním částem těla (např. zda jsou nahoře či dole, vpředu nebo vzadu), tedy vzhledem k jejich **LOKALIZACI**. „Žít, prožívat tělo“ znamená také „žít tělem“, upotřebovat jeho části k určitým funkcím. U některých somatismů je právě **FUNKCE** profilována velice výrazně a je též hojně doložena (např. funkce pracovat v souvislosti s rukou; funkce kousat v souvislosti se zuby), u jiných je naopak upozaděna ve prospěch profilů ostatních nebo není vnímána vůbec (např. u čela je výrazně profilována jeho lokalizace, dokladem jsou i sekundární předložky *v čele, čelem k*; zatímco profil funkce doložen není). Přitom platí, že se jedná o funkci, kterou si uvědomuje naivní mluvčí ze své perspektivy, ne o funkci, která je prokázána nějakým lékařským výzkumem a figuruje jen v odborném diskursu, např. pot jako regulátor teploty těla. V naivní perspektivě jsou u potu vyzdvihovány jiné rysy: „fyzická námaha“, „negativní emoce“ (*v potu tváře, vypotit několik vět, potit se strachy*).

Čtvrtý profil, pojmenovaný **GESTO**, vychází nejen z výrazů neverbální komunikace, tj. z gest v pravém slova smyslu, která dala vzniknout specifickým frazémům (*ťukat si na čelo, poplácat někoho po zádech, pokrčit rameny*), ale i z široce chápaných fyzických a psychických projevů člověka poukazujících k určité emoci nebo tělesnému stavu či procesu (*srdce mu buší, na čele mu vyrazil pot, kručí mu v břiše*).¹³

Na základě pilotních výzkumů lze o uvedené čtveřici profilů říci, že se do značné míry uplatňuje v celé sémantické oblasti somatismů. Může však docházet k mírným odchylkám. Mezi takové odchylky počítáme např. výše zmíněnou absenci některého z profilů, případně subprofilů.¹⁴ Tyto odchylky považujeme za drobné, neboť ukazují pouze nenaplnění určité sémantické potence daného somatismu.

Odlišnosti zakládá také rozrůzněnost částí těla a přináležitost somatismů k různým řádům. Zejména somatismy 3. řádu (tělní tekutiny, vnitřní orgány apod.) jsou kvůli své specifčnosti i specificky poznávány, vnímány, prožívány, a tedy i jazykově zpracovány. Například u krve figuruje profil manifestace se subprofilem červená barva (např. *krvavé slunce* ve smyslu rudé, červené), profilovány jsou však i rysy, jejichž přináležitost k manifestaci, lokalizaci, funkci nebo gestu je složitější určit. Například v obratu *ozval se v něm hlas krve* („podvědomý impuls k určitému jednání daný vztahem k předkům“) je vyzdvižen rys „dědičnosti, příbuznosti“ (podrobněji Vaňková, 2011). Takovéto případy, představující periferii somatismů, budou muset být náležitě vyhodnoceny. A je možné, že budou zpracovány poněkud odchylně od ostatních somatismů. Přesto ale

¹³ Somatické frazeologismy, které uvádíme jako doklady profilu gesto, se zkoumají v německé lingvistice pod názvem kinegramy (viz Burger, 1998; Vágnerová, 2011).

¹⁴ K procesu profilování dochází i na úrovni profilů samotných, tedy například v rámci manifestace můžeme ještě odlišit, zda se manifestuje např. tvar, barva apod. (= subprofiley). U krve je silně vnímána její barevnost, což se obráží ve vyjádřeních: *mít barvu krve* „být červený“, naproti tomu např. u nosu neprofilujeme jeho zbarvení, neříkáme, že *něco je v barvě nosu* apod., neboť nos nemá pro nás podstatnou a typickou barvu.

bude jejich základ ve velké míře tvořen v souladu se zpracováním ostatních hesel, prototypických somatismů stojících v centru somatické slovní zásoby.

Ad (3): Česká antropologická lingvistika využívá metody sběru a verifikace konotací popsané polskými badateli (Bartmiński – Panasiuk, 2001; Vaňková a kol., 2005, s. 88n). Konotace jsou mimo jiné zjišťovány i na základě analýzy synonym. Například výrazy *kokos* nebo *myslivna* jako synonyma lexému *hlava* poukazují k profilování několika rysů, které jsou v souvislosti s částí těla nazývanou *hlava* pro české mluvčí důležité.¹⁵ První ze synonym je dokladem profilování rysu „tvrdomi“ a „kulatosti“ (profil MANIFESTACE), druhé synonymum poukazuje na vyzdvižení FUNKCE hlavy jako nástroje myšlení. Synonyma jako doklady významových profilů pojmu HLAVA budou uvedena v rámci heslové stati, tj. nebudou zpracována jako samostatná hesla s odkazem k heslu HLAVA.

Ad (4): Průniky tradičního zpracovávání polysémie ve výkladových slovnících (např. Kroupová – Mejstřík, 1967) s profilovým zpracováním byly naznačeny již dříve v souvislosti s ukázkou vzorového hesla ČELO (Vaňková – Čurdová, 2014, s. 74). Stejně jako v klasických postupech bude v souvislosti se somatismy exponován primární význam a sekundární významy budou chápány jako od něj odvozené (např. *krk houslí, krček zubu* apod.).

Somatismy patří k základní a nejstarší slovní zásobě. Zkušenost těla je v lidské kognici bázová a motivuje nahlížení dalších, „netělesných“ jevů. Co člověku tedy nějak připomíná jeho tělo a části těla, může být pojmenováno právě „somaticky“.

Profil (+ subprofily)	Doklady použití podle sémantické odvozenosti od jednotlivých profilů (deriváty strukturní i sémantické, viz výše)
MANIFESTACE – tvar, délka	<i>rameno řeky, rameno křižovatky, rameno jeřábu, rameno kříže, rameno úhlu; ramínko („pomůcka k věšení oděvů“)</i>
LOKALIZACE – vybíhání do stran, (+ párovost)	<i>Rameno řeky, rameno křižovatky, rameno jeřábu, rameno kříže, rameno úhlu; ramínko („pomůcka k věšení oděvů“)</i> ¹⁶
FUNKCE – držení a manipulace	<i>rameno jeřábu, ramínko („pomůcka k věšení oděvů“)</i>
GESTO	Ø ¹⁷

Tab. 1. Ukázka hesla RAMENO/RÁMĚ – významové profily.

Vezměme si např. somatismus *rameno*. Může znamenat nejen část lidského těla, ale sekundárně také část strojů, která je dlouhá, vybíhá do stran a umožňuje

¹⁵ O profilech hlavy více ve Vaňková – Vitkovskaya, 2014.

¹⁶ Jednotlivé příklady mohou dokládat i více profilů najednou, případně nemusí být zcela zřejmé, k jakému z profilů rys kladený do popředí přesně náleží. Jazykové doklady se tedy mohou uvnitř heslové stati opakovat.

¹⁷ Každý z profilů může být doložen jinými typy jazykových dokladů, ne všechny profily lze u některého somatismů doložit synonymy, ne všechny deriváty apod. Profil GESTO je v případě ramene reflektován ne v derivátech, ale např. v ustálené kolokaci *nabídnout někomu rámě* (o rozdílech a souvislostech mezi *rameno* a *rámě* viz níže).

držení něčeho nebo manipulování s něčím, tj. která vykazuje rysy uvědomované a profilované i na lidském rameni. Somatický slovník bude zohledňovat fakt, že k posunům významu dochází v souvislosti s určitým profilem. Označení jiných denotátů (ve smyslu polysémie) budou uvedena v oddělené zóně heslové stati, ale jejich uspořádání bude opět „profilové“ (návrh takového zpracování hesla ČELO viz Vaňková – Čurdová, 2014, s. 76; zde schematicky pro RAMENO v Tabulce 1).

Je nutné dodat, že výše uvedená tabulka s heslem RAMENO představuje schematizaci významové struktury vztahující se k celé lidské paži, tj. k staršímu významu slova *rameno*.¹⁸ Jedná se o význam již zastaralý, dochovaný v podstatě jen v obratu *nabídnout někomu rámě* a vázaný na formu *rámě*, ne *rameno* (v SSJČ: (část. *rámě*) „lidská horní končetina n. její část od lokte po lopatku n. po prsty; paže, paždí“; v SSČ již jen ve spojení *nabídnout někomu rámě*).

Výkladové slovníky češtiny v polysémním zpracování hesla RAMENO upřednostňují význam druhý, frekventovanější, tj. *rameno* jako část paže (SSJČ: „část horní končetiny připojující se kloubem a kostí k trupu“).¹⁹ Somatický slovník však bude zřejmě (s ohledem na vývoj slova a logiku rozšiřování významu) do primární pozice klást význam vývojově starší a dnes méně frekventovaný, tedy význam *ramene* jako „celé paže“. Význam „část paže“ bude s významem „celá paže“ logicky provázán, avšak zároveň budou jednotlivé metonymické²⁰ modifikace dostatečně odlišeny, neboť *rameno* jako celá paže podléhá jinému profilování než *rameno* chápané jako její část.

V případě *ramene-celku* jsou profilovány již zmiňované rysy: „délka“, „vyčnělost“, „držení, manipulace“ (*rameno řeky, rameno úhlu, rameno jeřábu*); v případě *ramene-části* dochází k akcentaci rysů „umístění nahoře v určité rovině“, „vytváření nosné plochy“ a také je silně propojeno s gesty (*nesahá mu ani po ramena, hodit si něco přes rameno, vyplakat se někomu na rameni, dělat na někoho ramena, pokrčit rameny, poklepat někomu na rameno, dívat se na někoho přes rameno*).²¹ Struktura hesla i způsob provázání metonymicky souvisejících hesel budou zpřesněny až po podrobné analýze jazykového materiálu v kompletnosti.

¹⁸ V Elektronickém slovníku staré češtiny: *rámě, ramene* n., pozd. *rameno, -a* n. Antropologická lingvistika v souladu s polskou kognitivní etnolingvistikou často přihlíží k vývoji slov a významů a striktně neodděluje synchronní a diachronní přístup k jazyku. (Někdy se v tomto ohledu hovoří o panchronii, srov. Łozowski, 1999).

¹⁹ Centrální význam polysémie bývá v tradičních jazykovědných pojednáních chápán jako primární z hlediska lexikálně sémantického, z hlediska své neutrálnosti, příslušnosti ke spisovné vrstvě slovní zásoby a vysoké frekvenci v současném jazyce (např. Kroupová – Mejstřík, 1967).

²⁰ O povaze metonymického vztahu jako typického v pojmenovávání lidského těla podrobně pojednává Maćkiewicz, 2006.

²¹ Povšimněme si, že se v tomto směru liší i jazykové doklady, profily *ramene-celku* jsou doloženy sekundárními významy; profily *ramene-části* spíše frazémy.

4. Závěr

Výzkum názvů částí těla v češtině inspirovaný polskou kognitivní lingvistikou a metodami zpracovávání polského SLSS je dlouhodobě směřován především k praktickému výstupu, tj. k slovníku českých somatismů. Výše nemohly být zásady spojené se vznikáním slovníku popsány v úplnosti, neboť projekt je zatím v prvopočátcích, resp. ve fázi pilotních výzkumů. Bylo tedy zmíněno alespoň několik zásadních otázek, které je nutné si v rámci vytváření metodologie slovníku klást. Naznačeny byly i možné odpovědi na tyto otázky, resp. návrhy, jak by v souladu s antropologickolingvistickým přístupem k jazyku bylo možné určité problémy řešit.

V budoucnu snad budou probrány i mnohé další otázky, které byly v našem článku ponechány stranou. Uvedeny zatím nebyly např. návrhy způsobů, jak v hesle zohlednit jiné zdroje konotací než synonyma a sekundární významy, tj. deriváty, frazémy, diagnostické věty, excerpta z široce sdílených textů apod.

Literatura

- Bartmiński, J. (2007): Čím se zabývá etnolingvistika? *Slovo a smysl*, 6, č. 8, s. 299–309.
- Bartmiński, J. (2009a): O profilowaniu pojęć. In: Bartmiński, J.: *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: UMCS, s. 89–94.
- Bartmiński, J. (2009b): Polski stereotyp matki. In: Bartmiński, J.: *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 151–166.
- Bartmiński, J. (2009c): Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata. In: Bartmiński, J. *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: UMCS, s. 76–88; česky: Bartmiński, J., 2010. Úhel pohledu, perspektiva, jazykový obraz světa. In: *Studie z aplikované lingvistiky*, 2010, roč. 1, č. 1, s. 111–130.
- Bartmiński, J. (1996): O Słowniku stereotypów i symboli ludowych. In: Bartmiński, J. (ed.): *Słownik stereotypów i symboli ludowych*. Díl I, sv. 1. Lublin: WUMCS, s. 9–34. Dostupné z: <<http://www.rastko.rs/projekti/etnoling/delo/12018>>
- Bartmiński, J. (ed., 1996–2012): *Słownik stereotypów i symboli ludowych*. Díl I (sv. 1 – 4): Kosmos. Lublin: WUMCS.
- Bartmiński, J. – Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2007): Profily a subjektivá interpretace světa. *Slovo a smysl*, 6, č. 8, s. 310–321.
- Bartmiński, J. – Panasiuk, J. (2001): Stereotypy językowe. In: Bartmiński, J. (ed.). *Współczesny język polski*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 371–395.
- Burger, H. (1998): *Phraseologie: Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Čurdová, V. (2011): *Jazykový obraz nohy/nohou v češtině*. Diplomová práce. Praha: FF UK.
- Čurdová, V. (2012): Pohyb po nohou jako zdrojová oblast metafor v odborných textech (Představové schéma cesta v češtině). In: Vaňková, I. – Wiendl, J. (eds.): *Tělo, smysly, emoce v jazyce a literatuře*. Praha: FF UK, s. 88–96.
- Čurdová, V. (2014): Pohyb po cestě prostřednictvím nohou jako zdrojová oblast metafor času v češtině. *Prace Filologiczne*, 2, roč. 64, Varšava, s. 55–68.
- Filar, D. – Głaz, A. (1996) Obraz ręki w języku polskim i angielskim. In: Grzegorzczkova,

- R. – Pajdzińska, A. (eds.): *Językowa kategoryzacja świata*. Lublin, s. 199–220.
- Johnson, M. (1987): *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago – London: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G. – Johnson, M. (2002): *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host.
- Łozowski, P. (1999): Panchronia, czyli językoznavstwo bez synchronii. In: Pajdzińska, A. – Krzyżanowski, P. (eds.): *Przeszłość w językowym obrazie świata*. Lublin, s. 25–50.
- Kroupová, L. – Mejstřík, V. (1967): K otázce tzv. centrálního významu při synchronním lexikografickém popisu významové struktury polysémních slov, *Slovo a slovesnost*, 28, č. 4, s. 373–378.
- Maćkiewicz, J. (2006): *Językowy obraz ciała. Szkice do tematu*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Majer-Baranowska, U. (2005): Dwie koncepcje profilowania pojęć w lingwistyce. *Etnolingwistyka* 16, s. 85–108.
- Mrhačová, E. (2000): *Názvy částí lidského těla v české frazeologii a idiomatice. (Tematický frazeologický slovník II)*. Ostrava: FF OU.
- Nagy, M. (2013): Lexikální význam, nebo encyklopedické heslo: Metodologické úvahy. In: M. Martinková – O. Uličný (eds.), *Studie k moderní mluvnici češtiny 4. Dynamika českého lexika a lexikologie*. Olomouc: Univerzita Palackého, s. 24–51.
- Pajdzińska, A. (1990): Antropocentrismus frazeologii potocznej. *Etnolingwistyka*, 3, s. 59 – 68.
- Piekarzyk, D. (2007): Jazyková kategorizace květin a pojetí tohoto fragmentu skutečnosti ve vědě. In: Saicová Římalová, L. (ed.): *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky II*. Praha: FF UK, s. 45–57.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia, 2005.
- Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: Academia, 1989.
- Vágnerová, M. (2011): *Kinegramme in der deutschen Phraseologie*. Bakalářská práce, Brno: ÚGNN FF MU.
- Vaňková, I. (2011): Blut im tschechischen Weltbild. In: Pešek, J. – Wiesemann, F. (eds.): *Blut. Perspektiven in Medizin, Geschichte und Gesellschaft*. Essen: Klartext Verlag, s. 239–256.
- Vaňková, I. (2007): *Nádoba plná řeči. Mateřský jazyk a přirozený svět*. Praha: Karolinum.
- Vaňková, I. (2012): Tělesnost a studium somatismů v perspektivě antropologické lingvistiky. In: Vaňková, I. – Wiendl, J. (eds.): *Tělo, smysly, emoce v jazyce a literatuře*. Praha: FF UK, s. 63–77.
- Vaňková, I., a kol. (2005): *Co na srdci, to na jazyku*. Praha: Karolinum.
- Vaňková, I. – Čurdová, V. (2014): Čelem k teorii pojmových profilů: nové možnosti zpracování slovníkového výkladu somatismů. *Didaktické studie*, 6, č. 1, s. 66–78.
- Vaňková, I. – Vitkovskaya, V. (2014): Hlava: profily, subprofily, konceptuální schémata (Český somatismus v částečném porovnání s ruštinou). *Didaktické studie*, 6, č. 1, s. 79–88.
- Vokabulář webový. Webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny*. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/>>.

Vybrané otázky výuky češtiny pro nerodilé mluvčí

Milan Hrdlička

Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta
Ústav bohemistických studií
milan.hrdlicka@ff.cuni.cz

Abstract: Selected Aspects of Teaching Czech to Non-native Speakers

Teaching Czech to non-native speakers brings about specific difficulties. The study programme Czech for Foreigners is intended for those whose mother tongue is not Czech. However, some applicants to this programme have completed Czech high-school leaving exam or come from families where one of the parents is of Czech origin. There are many varieties of Czech used all around the world. Foreign forms of Czech (e.g. American Czech) should be considered non-standard varieties of Czech national language. In terms of teaching Czech to non-native speakers, it is essential to focus on presenting the grammar in a communicative way, while paying attention to written communication.

Keywords: Czech for foreigners, communicative competence, preposition, grammar

1. Úvod

Výuka češtiny pro nerodilé mluvčí, resp. lingvodidaktický popis a prezentace naší mateřštiny jako jazyka druhého a cizího zahrnuje nemálo problémových momentů. Pojednáme o třech tématech, která patří k nejdůležitějším, a sice o češtině jako jazyku mezikulturní komunikace ve škole, o nabývání komunikační kompetence v češtině jinojazyčnými mluvčími a o vybraných otázkách užívání češtiny v české jazykové situaci. Zmíněné okruhy se týkají oboru čeština pro cizince (ČC) a čeština jako cizí jazyk (ČCJ),¹ disciplín, které bývaly v minulosti směřovány a nedostatečně rozlišovány.²

¹ Oborem *čeština pro cizince* rozumíme výuku českého jazyka (a dalších součástí příslušné filologické specializace) pro jinojazyčné mluvčí. Jeho posláním je vychovávat filology s širokým uplatněním v praxi (redaktory, pracovníky v kulturní sféře, překladatele aj.). Vědní disciplínou *čeština jako cizí jazyk* chápeme komplexně pojímanou přípravu (především) českých rodilých mluvčích pro výuku jejich mateřského jazyka jako jazyka cizího (event. druhého), viz Hrdlička, 2009.

² Různých nedorozumění jsme svědky i dnes. Kupř. Ústav translatologie FF UK nabízí dvouoborové bakalářské studium Mezikulturní komunikace, které zahrnuje složku translatologickou se zaměřením na jeden z jazyků (angličtina, francouzština, němčina, španělština, ruština) a studium bohemistiky, přesněji řečeno „češtiny jako cizího jazyka“ (nikoliv náležitě „češtiny pro cizince“). Není tedy divu, že se na zmíněné studium v dobré víře hlásili i Češi, kteří byli administrativně odmítáni.

2. Čeština jako jazyk mezikulturní komunikace v institucionální výuce

Zastavíme se nejprve u výuky češtiny pro zahraniční bohemisty na Ústavu bohemistických studií FF UK (dále ÚBS), i když by bylo možné hovořit o dalších otázkách.³

Obor ČC se na ÚBS vyučuje téměř čtyři desetiletí, je členěn na studium bakalářské a na navazující magisterské (jediné v ČR). ČC se kratší dobu vyučuje na dalších vysokoškolských pracovištích – v Kabinetu češtiny pro cizince při Ústavu českého jazyka na FF MU v Brně, na pražské soukromé vysoké škole Akcent College; bakalářské studium se realizovalo na Katedře bohemistiky PF UJEP v Ústí nad Labem, kurzy češtiny (ovšem neborové) jsou na Katedře bohemistiky FF UP v Olomouci nebo na Ústavu bohemistiky FF JU v Českých Budějovicích. Připravuje se navazující magisterské studium na PF Ostravské univerzity.

Co se adresáta této – bohužel málo rozšířené – filologické specializace týče, na webových stránkách ÚBS se zájemce dočte, že „obor čeština pro cizince není určen pro studenty, jejichž mateřštinou je čeština“. Ocitované definování potenciálního adepta plní v praxi roli poměrně spolehlivě, i když některé případy zcela uspokojivě neřeší. Jde o jazykově smíšená manželství, kdy může potomek (díky jednomu z rodičů-Čechů) hovořit česky na solidní úrovni, může se však prokázat zahraničním pasem i prohlášením, že čeština jeho mateřštinou není. Dále se jedná se o situace, kdy uchazeč o obor (nezřídka už bilingvní) dlouhodobě pobývá se svými jinojazyčnými rodiči (Vietnamci, rusky hovořící mluvčí aj.) na území ČR, má nezřídka podstatnou část vzdělání (včetně maturity) na české vzdělávací instituci. Došlo i k případu, kdy měla o studium zájem neslyšící osoba české národnosti, která uváděla, že je její mateřštinou český znakový jazyk.

Z hlediska šíření znalosti naší mateřštiny ve světě nepokládáme za optimální, že mezi frekventanty oboru dlouhodobě převažují rusky a ukrajinsky hovořící mluvčí a že nejsou v dostatečné míře zastoupeni zahraniční bohemisté z jiných, mnohdy perspektivních oblastí⁴ (teritoria Asie a Jižní Ameriky, např. Tchajwan, Brazílie, která je šestou ekonomikou světa, aj.), s nimiž je třeba navázat kontakty a začít rozvíjet úzkou spolupráci. Dále nepovažujeme za šťastné, že se na navazující magisterské studium hlásí externí slavisté bez náležité bohemistické průpravy. Nemůžeme být spokojeni ani s uplatněním absolventů na trhu práce – v oboru pracuje jen část zahraničních bohemistů.

Jak naznačené problémy řešit? Pokud jde o bakalářské studium (ÚBS přijímá každoročně dvacet uchazečů, zájem je čtyřnásobný), nebylo by rozumné rezig-

³ Patří sem začleňování žáků-cizinců na našich základních a středních školách (Čechová – Zimová, 2001 aj.), otázka testování úrovně znalosti češtiny pro trvalý pobyt v ČR a pro získání českého občanství, kvalita a kompatibilita popisů úrovně češtiny jako cizího jazyka A1–B2 a jejich návaznost na Společný evropský referenční rámec (Lukášová, 2010) aj.

⁴ Díky intenzivnějším jazykovým kontaktům může docházet i k posílení spolupráce např. v oblasti vědy, kultury, hospodářství, turistiky.

novat na požadovanou vstupní úroveň znalosti češtiny (B1 podle Společného evropského referenčního rámce). Je třeba posílit šance a zastoupení i neslovanských mluvčích. V tomto smyslu lze uvažovat o přidělování cílených dlouhodobých stipendií, o pregraduální (dvouleté) intenzivní jazykové přípravě vybraných neslovanských a neevropských kandidátů aj. Otázkou zůstávají kapacitní možnosti ÚBS i další faktory, zejména ekonomické, spadá sem i citlivá problematika vízové politiky ČR. Co se navazujících magistrů týče (ÚBS přijímá deset kandidátů, tedy zhruba každého druhého zájemce), snažíme se posílit aplikované zaměření studia (např. zařazením kvalitní překladatelské a lingvodidaktické průpravy). (Hrdlička – Boccou Kestřánková, v tisku)

Pokud jde o výuku češtiny v zahraničí, dlouhou a úspěšnou tradici mají **lektoráty českého jazyka a literatury**, které vedle pedagogického poslání představují významný přínos pro propagaci ČR v zahraničí. Chod lektorátů, počet a rozmístění lektorských postů, výběr a materiální zajištění vyučujících jsou v gesci MŠMT, resp. Domu zahraniční spolupráce (DZS).⁵ Místo jejich působnosti se v průběhu let částečně mění. Záleží pochopitelně na ekonomických možnostech ČR, na podmínkách, které může nabídnout přijímající univerzita aj. Podle údajů z akademického roku 2011/2012 dosáhl počet lektorátů padesáti, až na dvě výjimky (lycea v Dijonu a v Nîmes) se jednalo o vysokoškolská pracoviště. Většina lektorů působila v Evropě, pět lektorátů bylo mimoevropských (Čína, Egypt, Indie, Izrael, USA).⁶

Specifickým postavením se vyznačují **Evropské školy**, jejichž posláním je zabezpečení výuky v mateřském jazyce přednostně pro děti pracovníků institucí Evropské unie i dalších misí a zastoupení. České sekce jsou ustaveny na Evropské škole v Bruselu III a v Lucemburku II (viz www.dzs.cz).

K šíření a upevňování znalosti češtiny přispívá i **výuka v krajanských komunitách v zahraničí**. V letech 2012/2013 působilo sedm vyučujících v Evropě (v Chorvatsku, Srbsku, Rumunsku, Rusku a na Ukrajině) a pět v Jižní Americe (Argentina, Brazílie, Paraguay), nyní je vyslán lektor i do Austrálie a do USA.

K novým a dynamicky se rozvíjejícím institucím patří **Česká škola bez hranic** (dále ČŠBH), jejíž činnost koordinuje stejnojmenné občanské sdružení se sídlem v Praze.⁷ Ve stále větším počtu států zajišťuje výuku českého jazyka

⁵ V současnosti se tak děje na základě usnesení vlády č. 262/2010 o pokračování Programu podpory českého kulturního dědictví v zahraničí na léta 2011–2015 (do tohoto programu spadá i Krajanský vzdělávací program, viz www.dzs.cz). K bohatým a různorodým aktivitám DZS patří rovněž vydávání lektorského elektronického časopisu Krajiny češtiny, DZS také vytvořil platformu pro výměnu poznatků a zkušeností z výuky češtiny v zahraničí, srov. <http://ucimecesky.wordpress.com> apod.

⁶ Čeština se mimo zmíněné lektoráty vyučuje ještě na řadě dalších evropských i mimoevropských vysokoškolských pracovišť (jejich počty jdou do desítek), úspěšně pokračuje mobilita vyučujících v rámci projektu Erasmus+; kurzy českého jazyka nabízejí mnohé jazykové školy, agentury, dokonce některé školy základní a střední, např. v Sasku, Bavorsku apod.

⁷ S myšlenkou založit vzdělávací instituci, která by v zahraničí napomáhala utvářet a prohlubovat znalost češtiny a kladný vztah k naší zemi, přišla v roce 2003 v Paříži Slavíková-Bou-

a literatury, dějepisu a zeměpisu českých zemí (1. až 9. třída) podle vlastního vzdělávacího programu (viz www.csbh.cz), který odpovídá Rámcovému vzdělávacímu programu MŠMT ČR.⁸ Žáci (podle údajů ČŠBH jich 95 % pochází ze smíšených manželství) navštěvují každý den školské zařízení v zemi, v níž žijí, do ČŠBH docházejí ve dnech pracovního volna. V současnosti jsou taková zařízení (jde i o zařízení spolupracující s ČŠBH) např. v Paříži, Londýně, Bruselu, Berlíně, Curychu, Drážďanech, Frankfurtu nad Mohanem, Ženevě, Manchesteru, Neapoli, Římě, Sydney atd. (Hrdlička, 2012).⁹

V návaznosti na realizaci češtiny v zahraničí (v neposlední řadě i na území ČR ze strany jinojazyčných mluvčích, pro něž se čeština stává jazykem druhým, nikoliv již cizím) se zastavíme u otázky vymezení kontur českého národního jazyka. Jsou ony realizační formy jeho součástí, či nikoliv? Zastáváme názor, že by měly spadat do strukturních, event. nestrukturních útvarů češtiny nespisovné. V opačném případě by se v podstatě jednalo o svébytné a specifické západovýchodní/jihoslovenské jazyky, kterých by mohl být bezpočet (čeština vídeňská, banátská, srbská, chorvatská, ukrajinská, polská, argentinská atd.).

Setkáváme se však i s odlišnými názory. Kučera, 1989, s. 66n. americkou češtinu za součást komplexu českého národního jazyka nepovažuje.¹⁰ Kučerovo chápání je v rozporu s velkorysým vymezením pojmu česká národní literatura, kam se vedle českého písemnictví (včetně česky psané beletrie v exilu) běžně zahrnují rovněž literární díla psaná staroslověnsky, latinsky či německy. Dané koncepci lze kromě jiného vytknout i fakt, že nebere ohled na postoj uživatelů americké češtiny (a dalších statisíců krajanů po celém světě) k její „matce“, k češtině naší, tuzemské, který je mnohdy opravdovější, vřelejší než u řady našich spoluobčanů.

cher. V tamním Českém centru začala pořádat první jazyková (a literární) setkávání česky hovořících dětí.

⁸ Pracovní náplň ČŠBH je mimo jiné a) výuka předškolní (1 hodina týdně pro děti ve věku 18 měsíců až 3 let; 2 hodiny týdně pro děti předškolního věku), b) výuka školní (děti od 6 do 15 let) v rozsahu 4 hodiny týdně, c) výuka pro další zájemce (ve Frankfurtu nad Mohanem jsem navštívil výuku pro dospělé).

⁹ V souvislosti s krajanskými jazykovými enklávami je zajímavé sledovat, jak se chová čeština, je-li dlouhodobě vystavena soustavnému působení tamního majoritního kódu, ať už je příbuzný (Polsko, Ukrajina, Rusko, země bývalé Jugoslávie), či typologicky odlišný (USA, Rakousko, Rumunsko aj.). Bylo by podnětné sledovat míru, způsob, příčiny rezistence jednotlivých jazykových rovin i tempo, povahu a rozsah jazykových změn (viz Jančák, 1971, Zajícová, 2010 aj.).

¹⁰ Kučera, 1989 definuje americkou češtinu jako přistěhovaleckou variantu (roztříštěnou a noremně uvolněnou) českého jazyka historicky zakořeněnou v naší mateřštině, avšak aktuálně k ní už nepřislušející a vyvíjející se v mnohojazyčné americké společnosti pod vlivem angličtiny.

3. Nabývání komunikační kompetence v češtině jako nemateřském jazyce

Tato problematika zahrnuje široké spektrum lingvodidaktických otázek. Zastavíme se u jedné z nich, u didaktické gramatiky.

V náležitě chápané a aplikované komunikační metodě zaujímá komunikačně pojatá gramatika, pro niž je příznačný vyvážený zřetel ke stránce formální i k řečové dimenzi, nezastupitelné místo, přispívá výraznou měrou k vytváření adekvátního řečového chování mluvčího (Vodičková, 2012). Je protikladem samoúčelnosti, formalismu, nepraktičnosti. Kvalifikovaně zpracovaný popis mluvnice cílového jazyka proces nabývání znalosti jinojazyčného kódu umožňuje, urychluje a upevňuje. Jako doklad komunikativnosti uvádíme následující elementární příklad: prezentace slovesa *být* by měla obsahovat i poučení o vyjadřování zdvořilosti (tykání a vykání), o zásadách nabízení tykání v českém prostředí.

Kognitivní znalost mluvnice studovaného jazyka umožňuje mluvčímu zjednodušit celou řadu operací, které jsou nezbytné pro formulování výpovědi i pro jejich dekódování a interpretaci. Nestačí ovšem pouze schopnost mluvčího produkovat gramaticky, resp. jazykově správné výpovědi („abstraktně“, „obecně“), ale z důvodu realizace smysluplné komunikace, která působí v dané komunikační situaci dojmem obvyklosti, přiměřenosti, je nezbytné, aby je mluvčí vědomě vytvářel s ohledem na relevantní komunikační faktory.¹¹

Ve vyučovací praxi i v učebních materiálech češtiny pro cizince se setkáváme s problémovými skutečnostmi. Máme na mysli různé podoby a různě vyhraněné tendence k agramatičnosti, již míníme snahu o přílišné (až defektní) zjednodušování a redukování mluvnické látky, nepatřičné potlačování role mluvnické složky ve vyučovacím procesu. I v důsledku prakticky nepropracované metodiky oboru ČCJ se mnozí vyučující domnívali, že k získání náležité kvality komunikační kompetence v češtině postačuje především dril a komunikace s rodilým mluvčím. Docházelo proto k nekritické aplikaci postupů vhodných pro jazyky analytické (zejména pro angličtinu), nikoliv flektivní, i k pokusům gramatický systém obejít – komunikační metoda se stávala synonymem pro přístup povrchní, nesystémový.

Dalším závažným problémovým faktorem je formalismus – přednostní (často téměř výlučná) pozornost věnovaná stránce formální (tvoření a úzce pojatému užívání tvarů gramatických kategorií a jevů), nikoliv dimenzi řečové. Cizinec se kupř. naučí, že po předložce *do* následuje jméno v genitivu, netuší však zpravidla, kdy má ve významu dynamickém směrovém (pohyb někam) užít právě tuto primární předložku a kdy prepozici konkurenční (*na, k* apod.). V důsledku toho se pak snadno dopouští četných chyb: *jdu do koncertu, do fakulty* aj.

¹¹ Jako výmluvný příklad mechanického aplikování gramaticky správných pravidel na neznámé lexikální výrazivo s absurdním komunikačním vyzněním uvádíme případ z nedávné doby: kolegyně z UBS při probírání vokativu zadala mírně pokročilým zahraničním bohemistům domácí úkol s tím, že mají vytvořit vokativ od náhodně zvolených jmen v kalendáři. Jedna Japonka následně vytvořila i následující oslovení: *památko zesnulýchu!*

Značné rezervy spatřujeme v absenci komentářů k užití gramatických forem i v poučeních vágních, nepřesných, zavádějících (srov. tvrzení „V češtině se osobní zájmena ve spojení se slovesy obvykle neužívají“, v němž mají autorky učebnice na mysli užívání zájmenného podmětu, Hrdlička, 2009). V mnohých učebnicích češtiny pro cizince se tak dostatečně neprojeví základní principy komunikačně-pragmatického obratu ze sedmdesátých let dvacátého století, což pokládáme za znepokojivé.

Jedním z klíčových úkolů je proto vypracování kvalitní moderní mluvnice češtiny pro jinojazyčné mluvčí (ať koncipované sémaziologicky, či onomaziologicky) a metodiky výkladu tzv. neparalelních gramatických kategorií a jevů, které nemají ve výchozím a cílovém jazyce protějšek, pro mluvčí z typologicky výrazně odlišných jazykových oblastí. Potřeba pohlížet na mluvnici českého jazyka očima jinojazyčného vnímatele a uživatele je velmi podnětná, pomáhá odhalovat skutečnosti a souvislosti, které by při popisu pro potřeby rodilého mluvčího mnohdy nebyly relevantní (při výkladu slovesného vidu, primárních prepozic atd.).¹²

4. Vybrané otázky užívání češtiny jako cílového jazyka v české jazykové situaci

V souvislosti s řečovou dimenzí zmíníme tři problémové skutečnosti. Domníváme se, že je ve výuce češtiny pro cizince potřeba věnovat podstatně větší pozornost psané komunikaci, jejíž úroveň zpravidla za úrovní mluvené produkce značně zaostává. Tuto disproporci hodnotíme jako nežádoucí – jednak je porušením podstaty komunikační metody, kde jsou všechny základní řečové dovednosti pokládány za rovnocenné a svébytné, jednak mívá v komunikační praxi negativní důsledky (cizinec potřebuje zvládnout psaní mnohých komunikátů – životopisu, motivačního dopisu, žádosti, inzerátu atd.). Je třeba mít na zřeteli, že komunikování není pouze „mluvení“ a že psaní není pouhým grafickým záznamem mluveného projevu.

Nedořešená zůstává významná otázka užívání a prezentace dvou nejvýznamnějších variet českého národního jazyka – češtiny spisovné a obecné. Ve výuce češtiny pro cizince se tak odráží dosti rozjitřená situace v současné jazykovědné bohemistice, zejména pokud jde o kodifikaci prestižní variety naší mateřštiny. Nevyužití možnosti představuje lingvodidaktický popis obecné češtiny v učebních materiálech, kdy bývá věnován prostor pouze stránce formálněmorfologické, nikoliv rovině zvukové a lexikální (Hrdlička, 2009).

Ve výuce zahraničních bohemistů (zejména ve výkladu formálního a funkčního tvarosloví) vystupují do popředí aktuální otázky současné komunikace. Pro

¹² Pro přiblížení podstaty slovesného vidu Neslovanům se např. uvádí, že nedokonavé sloveso děj „filmuje“, zatímco sloveso dokonavé „fotografuje“. Pro pochopení podstaty odlišné výslovnosti souhlásek *r*, *l*, které řada Asiátů nerozlišuje (neslyší rozdíl), se v některých zemích dává studujícím voda do úst atd.

ilustraci zmíníme dílčí oblast, která je jinojazyčnými mluvčími pokládána za jednu z nejobtížnějších: předložky. Pokusíme se na jednom případě naznačit rozkolísanou distribuci některých primárních prepozic, která svědčí o nepevném povědomí rodilých mluvčích o spisovné normě i o variantnosti úzu.

Průzkumná sonda mezi 27 českými oborovými bohemisty¹³ ukázala, že se ve významu lokálním dynamickém směrovém (pohyb někam) užívá ve spojení s lexémy *Antarktida* a *poušť* častěji předložka *na+Ak* (*Jedu na Antarktidu* bylo zmíněno 17krát, *na poušť* 18krát) než konkurenční prepozice *do+G* (*Jedu do Antarktidy* se vyskytlo 10krát, *do pouště* 9krát). Zajímavá je nestejná kombinace obou předložek: devět dotázaných uvedlo v obou případech předložku *na+Ak*, pouze jeden účastník ankety zmínil dvakrát prepozici *do+G*. Osm respondentů volilo kombinaci prepozic v poměru *na+Ak – do+G*, tedy *Jedu na Antarktidu – do pouště*, devět bohemistů odpovědělo v poměru opačném, tedy *do+G – na+Ak*, čili *Jedu do Antarktidy – na poušť*. (Hrdlička 2014, tam i další otázky)

Pokusili jsme se na vybraných otázkách ukázat, že je oblast češtiny jako cílového jazyka zajímavá, perspektivní a že řeší mnohé problémy, které mohou být podnětné a přínosné i pro jazykovědnou bohemistiku zaměřenou na rodilé mluvčí.

Literatura

- Čechová, M. – Zimová, L. (2001): Multietnická komunikace, zvláště ve škole. In: *Naše řeč*, 84, s. 57–61.
- Hrdlička, M. (2009): *Gramatika a výuka češtiny jako cizího jazyka*. Praha: Karolinum.
- Hrdlička, M. (2012): Výuka češtiny v zahraničí. In: *Český jazyk a literatura*, 63, s. 67–70.
- Hrdlička, M. (2014): O čem vypovídají české předložky? In: *Český jazyk a literatura*, 65, s. 14–20.
- Hrdlička, M. – Boccou Kestřánková, M.: Než se středoškolák přihlásí na češtinu pro cizince (v tisku).
- Jančák, P. (1971): Čeština v Ivanově Sele v Jugoslávii. In: *Slovo a slovesnost*, 32, s. 241–257.
- Lukášová, J., ed. (2010): *Čeština je také cizí jazyk*. Plzeň: Katedra českého jazyka a literatury Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni (CD).
- Kučera, K. (1989): *Český jazyk v USA*. Praha: Univerzita Karlova.
- Vodičková, K. (2012): *Čeština jako cizí jazyk*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Zajícová, J. (2010): *Český jazyk v Paraguayi. Studie o jazykovém kontaktu a zániku*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

Internetové zdroje

www.csbh.cz
www.dzs.cz
www.ubs.ff.cuni.cz

¹³ Sonda proběhla v roce 2012 na bohemistických pracovištích v Praze a v Plzni. Cílem bylo na menším vzorku českých rodilých mluvčích, posluchačů bohemistiky, operativně ověřit empirický poznatek o nejednotném (rozkolísaném) užívání některých původních předložek v řečové praxi. Bohemisté měli do věty *Jedu ... (Antarktida); Jedu ... (poušť)* doplnit náležitou předložku.

**Přednáškové odpoledne „Výzkum historické češtiny
(na základě nových materiálovýchází)“
uspořádané 20. listopadu 2014 ve spolupráci oddělení
vývoje jazyka ÚJČ AV ČR a Jazykovědného sdružení ČR**

Ve čtvrtek 20. listopadu 2014 se v budově prezidia Akademie věd na pražské Národní třídě sešli lidé, kteří se profesně či laicky zajímají o historii českého jazyka. V rámci přednášek *Jazykovědného sdružení ČR* zde byl představen projekt GA ČR č. P406/10/1140 *Vývoj historické češtiny (na základě nových materiálovýchází)*, jenž se v rozmezí let 2010–2014 řešil v oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR. S podstatou projektu, podmínkách a průběhu řešení seznámila posluchače jeho řešitelka Alena M. Černá. Výzkum probíhal v několika tematicko-žánrových blocích (blok slovníkový, exegeticko-teologický, cestopisný, přírodovědný, biblický a právnický), v nichž jednotliví členové týmu edičně připravili a současně z jazykovědného hlediska analyzovali texty psané historickou češtinou, a to zvláště texty nedostupné v novodobých edicích. Výsledkem řešení projektu je mimo jiné více než 80 publikačních položek v odborném tisku a přes 70 elektronických edic děl psaných historickou češtinou. Edice jsou zájemcům k dispozici zdarma na internetových stránkách *Vokabuláře webového* (<http://vokabular.ujc.cas.cz>), čímž je umožněn jejich další výzkum. V následujících referátech A. M. Černá a zástupci řešitelského týmu Barbora Hanzová, Michal L. Hořejší, Martina Jamborová, Markéta Pytlíková, Miloslava Vajdlová a Kateřina Voleková představili některé konkrétní poznatky o historii českého jazyka, které byly při řešení grantového projektu získány.

Alena M. Černá

Klementinský Nový zákon glosovaný jako důležitý pramen k poznání vývoje staročeského biblického překladu¹

Hana Kreisingerová – Markéta Pytlíková
oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i.
kreisingerova@ujc.cas.cz – pytlikova@ujc.cas.cz

Abstract: *The New Testament of Klementinum with glosses as an Important Source for the Research on Old Czech Biblical Translation*

The aim of this article is to describe the *New Testament of Klementinum with glosses* (1426), an important biblical manuscript, whose critical electronic edition has been recently published via the *Vokabulář webový* website. The manuscript is presented as a unique literary monument, containing two versions of the so-called second biblical translation within the Matthew–Jude part (one version as a basic text, the other as interlinear glosses) and the oldest Czech translation of the Apocalypse. It is also a rare example of a “scholar bible”, with many explanatory notes added. Some specificities of the processing of the edition are mentioned, and possible lines of further research are suggested.

Key words: Old Czech, Bible, translation, New Testament of Klementinum with glosses

1. Úvodem

O možném významu *Klementinského Nového zákona glosovaného* (dále BiblKlemNZ) pro průzkum vývoje staročeského biblického překladu se ví více než století. Ukázky z tohoto rukopisu zařadil do svého díla o staročeské mluvnici Pavel Josef Šafařík (1845), jedinečnosti textu si povšiml také Josef Truhlář (1906) při sestavování katalogu českých rukopisů Univerzitní knihovny. Označil jej za „filologicky důležitý kodex“ a upozornil na množství glos s variantním zněním biblického překladu. Přesto byl rukopis důkladněji prozkoumán a kompletně edičně zpracován až v posledních pěti letech v rámci grantu *Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálových bází)* (GA ČR č. P406/10/1140) a v elektronické edici zpřístupněn na stránkách *Vokabulář webový* (<http://vokabular.ujc.cas.cz>). Cílem tohoto článku je tuto památku stručně představit, charakterizovat její specifika formální i obsahová, dotknout se i některých specifík edičních a zdůraznit její přínos pro průzkum staročeského biblického překladu.

Rukopis BiblKlemNZ je uložen v Národní knihovně v Praze pod signaturou XVII E 13. Jedná se o papírový rukopis o 260 foliích, který obsahuje téměř kompletní Nový zákon (Mt 1,21 – Ap 21,2). Jeho provenience je neznámá, zato dataci jeho vzniku máme doloženu velmi přesně. Za Markovým evangeliem je uvedeno datum jeho dopsání včetně vrocení, víme tedy, že je písař dokončil

¹ Tento příspěvek vznikl v rámci projektu GA ČR č. P406/10/1140 *Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálových bází)*.

7. října 1426.² Stejný záznam (avšak bez roku), zanechal i na konci tří dalších evangelií: Matoušovo evangelium dokončil písař o jedenáct dní dříve (27. 9.), zápis Lukášova evangelia mu rovněž trval jedenáct dní (dokončil je 17. 10.), Janovo evangelium psal deset dní, dokončil je 25. 10. Za dalšími knihami Nového zákona již písař datum jejich opsání neuvádí, jestliže však pokračoval v opisu podobným tempem, můžeme předpokládat, že Nový zákon (minimálně jeho část Matoušovo evangelium – List Judovi) dokončil pravděpodobně ještě v roce 1426.

Na první pohled je zřejmé, že tento rukopis není biblí reprezentativní, ale pracovní a studijní. Je zapsán na lacinější materiál (papír), jeho písmo je velmi zběžné, minimální výzdoba spočívá prakticky jen v barevných iniciálách. Jedná se o biblí, která byla zjevně užívána, poznámkována a možná přímo sepsána vzdělaným člověkem, který se dobře orientoval v biblistice i teologii. O tom mimo jiné svědčí hojné množství glos, které jednak doplňují původní biblický překlad o variantní nadřádkové znění, jednak přičiňují české i latinské výkladové poznámky čerpající z různých zdrojů.

V rukopise jsou jasně rozpoznatelné dvě písařské ruce, první písař zapsal část Matouš – List Judovi, druhý Apokalypsu. Ruka hlavního korektora, který dopisoval biblické varianty a komentáře, pravděpodobně není shodná s rukou ani jednoho z písařů základního textu, v tomto ohledu však bude třeba další expertízy. Několik málo mimobiblických přípisků je zapsáno také podstatně mladší rukou.

Rukopis BiblKlemNZ má několik výrazných specifíků. V části Matouš – List Judovi obsahuje znění druhé redakce staročeského biblického překladu doplněné řadou variantních glos, které místy přecházejí až v interlineární překlad; text je také doplněn velkým množstvím výkladových komentářů. Apokalypsa zapsaná v tomto rukopise má pak znění pozdního opisu starší verze první redakce, je tak jedním ze dvou dochovaných textů Apokalypsy nejstaršího českého biblického překladu.

2. Význam Nového zákona glosovaného pro průzkum 2. redakce staročeského biblického textu

Jako druhou redakci staročeského biblického textu označujeme přepracování staročeského biblického překladu v prvním desetiletí 15. století, v době, kdy již o půlstoletí starší první překlad přestával vyhovovat. Těžištěm druhé redakce je zcela nový překlad Nového zákona a částečná revize starozákonního textu. Snahou tohoto nového překladu bylo jednak přesnější podání biblického textu (první redakce má v některých částech překlad značně volný), jednak modernizace jazyka – v druhé redakci začínají být například jednoduché minulé časy nahrazo-

² „Finivi feria secunda in die sanctae Marci pape kalendas octobris anno Domini MCCCCXXVI.“ BiblKlemNZ 68v.

vány složeným préteritem, některé archaické lexikální jednotky jsou nahrazovány novějšími synonymy atd.

Této redakci doposud nebyla věnována příliš velká badatelská pozornost, pravděpodobně také proto, že se k ní hlásí relativně velké množství rukopisů. Specifická pro ni je také značná variabilita textů, která je zřejmě spjata s duchovním kvasem husitského období. Přesto můžeme zjednodušeně říci, že v rámci druhé redakce rozpoznáváme dvě skupiny textů, texty staršího typu (patří sem například Bible litoměřická nebo Bible boskovická) a texty mladšího typu (např. Nový zákon muzejní nebo Bible Bočkova), které svou revizí směřují již k velmi přesnému překladu redakce třetí.

Jedinečným rysem Nového zákona glosovaného je, že ve svém rukopise v textech Mt–Jud spojuje obě tyto druhoredakční varianty. Základní text rukopisu je textem staršího typu druhé redakce, nadřádkové glosy, které občas přecházejí až v interlineární překlad, jsou shodné s mladším typem druhé redakce (srov. Kyas, 1997, s. 81; Kreisingerová, 2011). Text BiblKlemNZ tak dává jedinečnou možnost porovnávat obě tyto dvě varianty v těsné blízkosti a sledovat jejich vzájemnou interakci.

3. Význam Nového zákona glosovaného pro průzkum 1. redakce staročeského biblického textu

Zápis Apokalypsy, poslední knihy NZ, je v BiblKlemNZ již formálně odlišný od předchozího textu Mt–Jud. Je oddělen volným foliem a zapsán jinou písařskou rukou, korektorské zásahy jsou přítomné jen v prvních třech kapitolách.

Ještě důležitější je však odlišnost obsahová, Apokalypsa je zde totiž zapsána ve starším znění první redakce staročeského biblického překladu, které je blízké textu Bible drážďanské. Vzhledem k tomu, že nejstarší znění Apokalypsy z Bible drážďanské se nám zachovalo pouze z lícních stran, které byly před zničením rukopisu ofotografovány,³ je dochování téměř kompletního textu Apokalypsy v BiblKlemNZ zcela zásadní, přestože se jedná o pozdní opis. První důkladnější rozbor tohoto textu provedl Bohuslav Souček (1967); zachovaného znění Apokalypsy z BiblKlemNZ pak využil Vladimír Kyas při zpracování druhého dílu edice *Staročeská Bible drážďanská a olomoucká II* (1981), kde variantní znění z tohoto rukopisu soustavně uvádí v kritickém aparátu.

4. Nový zákon glosovaný jako doklad aktivního přístupu ke studiu biblického textu

Zásahy do biblického textu v podobě glos, korektur či komentářů najdeme v řadě staročeských rukopisů, text BiblKlemNZ je však ojedinělý množstvím

³ Rukopis shořel roku 1914 v belgické Lovani. Z Apokalypsy se vcelku zachovala pouze kapitola 11, kterou kompletně opsál Josef Vraštil, zbytek je zachycen na ofotografovaných lícních stranách rukopisu.

a mírou těchto „studijních poznámek“.⁴ Už opis základního textu ukazuje na to, že bible byla určena čtenáři, který bude text pečlivě studovat a aktivně s ním pracovat. O tom svědčí důkladné synoptické proznačení všech čtyř evangelií; každá kapitola je rozdělena na oddíly označené písmenem, u kterých jsou odkazy na shodná či související místa v ostatních evangeliích či dalších biblických knihách (více Kreisingerová, v tisku A). Vnitřní odkazy nalezneme, i když v menší míře, i v dalších biblických knihách (kromě Apokalypsy).

Ještě zřetelnějším dokladem aktivního užívání této bible jsou hojné glosy s variantním zněním biblického textu a komentářové přípisky. Zda jsou dílem již původního uživatele textu, či zda přibyly až s některým čtenářem dalším, nevíme. Jazyk i písmo ukazují na soudobého nebo časově nepříliš vzdáleného písaře. Jejich tvůrce byl v každém případě biblista dobře obeznámený s překlady i výkladovými pomůckami své doby, znalý jak češtiny, tak latiny; výklady citují řadu autorit, mimo jiné Mikuláše z Lyry nebo slovník *Catholicon*.

5. Specifika edičního zpracování *Nového zákona glosovaného*

Cílem našeho edičního zpracování bylo zprostředkovat tento biblický text, který je do jisté míry reprezentativním textem druhé redakce, v jeho plnosti, tedy zachovat co možná nejvíce informací o jeho obsahu i formě. Soustavně jsme tedy zachycovali nejen základní text, ale také druhý překlad zaznamenaný jako interlineární či marginální glosy; snahou bylo v maximální míře zachytit vzájemný vztah těchto dvou textových rovin. Zachycovali jsme také české výkladové komentáře a dále proznačení jak synoptické konkordance v evangeliích, tak dalších vnitřních odkazů.

6. Dosavadní poznatky a další podněty k průzkumu

Během zpracování edice *BiblKlemNZ* jsme měli možnost prozkoumat některé zajímavé problémy, které se s tímto rukopisem pojí. Na vzorku textů byl prozkoumán vztah hlavního textu a interlineárního překladu k dalším rukopisům druhé redakce (Kreisingerová, 2011), možné zdroje výkladových komentářů (Kreisingerová, v tisku A), pozornost byla také věnována výskytu ojediněle doložených lexikálních jednotek v tomto textu (Kreisingerová, v tisku B). Tyto dílčí průzkumy jsou však jen prvním závdavkem možného hlubšího zkoumání tohoto velmi zajímavého textu, které je nyní konečně umožněno jeho kompletním zpřístupněním.

Z mnoha otevřených otázek zmiňme jen některé: Bude nepochybně vhodné rozsáhle, nejen na vzorcích, prozkoumat vztah základního i interlineárního textu

⁴ Podobnou míru zásahů nalezneme ještě v rukopise Bible litoměřicko-třeboňské (1411–1414), který obsahuje smíšené znění první a druhé redakce a do níž jsou důsledně zaneseny opravy z některého latinského korektora – původní text je však na rozdíl od *BiblKlemNZ* často nejen škrtán, ale přímo radován a přepisován.

k dalším rukopisům druhé redakce v úseku Mt–Jud. Na svůj průzkum také čeká přesnější popis interakce mezi hlavním textem a interlineárním překladem – která místa korektor opravuje, která ponechává v původním znění a proč. Důkladnějšímu prozkoumání je také třeba podrobit lexikum tohoto textu, neboť zejména interlineární překlad občas užívá neobvyklé nebo ojedinělé lexikální jednotky. Bylo by vhodné soustavně prozkoumat, do jaké míry zachovává pozdní zápis prvoredakční Apokalypsy starší variantu textu, blízkou Bibli drážďanské.

Všechny tyto otázky a mnohé další jsou nyní otevřeny každému, kdo by se chtěl podílet na průzkumu tohoto rukopisu a jeho prostřednictvím také na dalším průzkumu celé druhé redakce staročeského biblického překladu, která si soustředěnou badatelskou pozornost rozhodně zaslouží.

Literatura

- Kreisingerová, H. (2011): Klementinský Nový zákon, památka na pomezí druhé redakce. In: *Bohemica Olomoucensia 2: Philologica Juvenilia*, 3, 2011, s. 14–18.
- Kreisingerová, H. (v tisku A): K vybraným specifikům Klementinského Nového zákona. In: *Sborník příspěvků z 12. setkání mladých lingvistů*.
- Kreisingerová, H. (v tisku B): K jednomu netradičnímu překladu latinského výrazu *Jesus* ve staročeských biblích. In: *Varia XXI, sborník z XXI. kolovia mladých jazykovedcov*.
- Kyas, V. (1981): *Staročeská Bible drážďanská a olomoucká II*. Praha: Academia.
- Kyas, V. (1997): *Česká bible v dějinách národního písemnictví*. Praha: Vyšehrad.
- Souček, B. (1967): *Česká apokalypsa v husitství*. Praha: Českobratrská církev evangelická.
- Šafařík, P. J. (1845): *Počátkové staročeské mluvnice*. Praha: Kronenberg a Řivnáč.
- Truhlář, J. (1906): *Katalog českých rukopisů c. k. veřejné a universitní knihovny pražské*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa.

Čeština brněnsko-jihlavské sbírky městských právních nálezů¹

Martina Jamborová

oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i.
jamborova@ujc.cas.cz

Abstract: The Old Czech of the Medieval Collection of Judgments from the Towns of Brno and Jihlava

The article presents an Old Czech legal text offering very rich linguistic material. The manuscript, containing Czech legal terms, lexical corrections, interpretations of individual words, translations of German and Latin terms, as well as terminological synonyms, provides valuable information on the development of the language of Czech legal texts in the second half of the 15th century. The importance of the manuscript is amplified by the fact that it became a source of the *Book of Municipal Law* by M. Brikeí from Ličko, issued in the year 1536, and the *Municipal Law* by Kristián Koldín, dated 1579.

Key words: Old Czech, Manuscript, Municipal Law, vocabulary, terms, synonyms, polysemy

1. Český překlad sbírky nálezů brněnsko-jihlavských

Pro zkoumání staročeského právního jazyka z oblasti městského práva je nezastupitelným jazykovým materiálem *český překlad sbírky nálezů brněnsko-jihlavských*. Tento poměrně rozsáhlý text je ve své nejstarší podobě reprezentován rukopisným zaznamenáním datovaným k r. 1468, jež je součástí tzv. Kutnohorského právního sborníku zapsaného Vítem Tasovským z Lipoltic. Druhý nejstarší zápis textu českého překladu sbírky nálezů brněnsko-jihlavských pochází z r. 1490 a je obsažen v rukopisném Sborníku práv horních a městských z let 1490–1515.² Existují ještě mladší rukopisné texty úzce příbuzné s nejstarším překladem.³

Úvodem stručně uvedme, co víme o cizojazyčné předloze českého znění. Překlad byl pořízen z latiny a dílčí roli hrály při překladu i zápisy německé. Budeme-li pátrat po zdrojových textech překladu, dostaneme se nejdále jednak k brněnské právní knize písaře Jana z poloviny 14. stol., jednak k dílu Jana z Gelnhausenu (zvl. k tzv. Manipulu), který z knihy písaře Jana vycházel, jednak

¹ Tento příspěvek vznikl v rámci projektu *Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálových bázi)* GA ČR P406/10/1140.

² Pro nejstarší dva rukopisy užíváme dle úzu Staročeského slovníku zkratky PrávJihlA a PrávJihlB (Staročeský slovník, 1968, s. 101). V současné době jsou tyto dva rukopisy uloženy v Knihovně Národního muzea v Praze, a to rukopis A pod signaturou IV B 10, rukopis B pod signaturou V E 41.

³ Jedná se o zápisy českého překladu brněnsko-jihlavských nálezů v rukopisech NK XVII H 29 z r. 1520, Královské kanonie premonstrátů na Strahově DC IV 29 z r. 1529, KNM I A 14 z r. 1531 a KNM VI F 21 z r. 1533.

k jihlavským právním nálezům a k dalším konkrétním textům (srov. zejm. Hoffmann, 1973, s. 64; Čelakovský, 1880, s. 765, 767).

Složitou kompilací a několikerou redakcí těchto zdrojů vznikl latinský text, který nelze ztotožnit s původní brněnskou právní knihou písaře Jana ani s dílem Jana z Gelnhausenu, dokonce nelze ani předpokládat přímou účast Jana z Gelnhausenu na nejmladší redakci výsledného latinského textu, který má již úzký vztah ke staročeskému překladu. Tímto latinským textem se jeví být zápis sentencí v Kutnohorském právním sborníku z počátku 15. stol.⁴ Nejednoduchý zrod tohoto latinského textu a jeho existence v několika variantních rukopisech stále poskytují podněty ke studiu.

Český překlad sbírky nálezů brněnsko-jihlavských je tím typem městského právního dokumentu, který může být označen jako *sbírka nálezů*, *sbírka sentencí* nebo *sbírka naučení*. Srovnáním autentické staročeské terminologie brněnsko-jihlavské právní sbírky, která užívá výrazy *nález* a *naučení*, s definicí těchto lexikálních jednotek ve Staročeském slovníku lze ověřit, zda pracujeme s adekvátním označením našeho pramene. Staročeský termín *nález* znamená ‚nález, ustanovení, rozhodnutí právní povahy; [o příčině pře] soudní zjištění; ... [o rozsudku] výnos‘ (Staročeský slovník s.v. *nález*)⁵. Staročeské neutrum *naučení* má terminologický význam ‚právní poučení, rada k náležitému právnímu postupu‘ (Staročeský slovník s.v. *naučení*)⁶. Příhodné se proto jeví označení našeho pramene jako sbírky nálezů.

2. Výstavba textu brněnsko-jihlavské sbírky právních nálezů

Formální povaha zaznamenávání právních případů v městských právních rukopisech bývá různá: může tu být stručné obecné poučení⁷ nebo záznam případu a jeho rozhodnutí,⁸ ale také podrobný protokol s uvedením jmen a výpovědí účastníků sporu, s definicí skutkové podstaty případu, se soudním projednává-

⁴ Archiv města Kutná Hora, bez sign., starší sign. IV d/8 x.

⁵ Z rukopisu PrávJihlA můžeme citovat např. doklady ‚tento nález nenie nový, ale od staradávna zvyklý‘ 124r; ‚žádát' od vás, pane rychtáři, spravedlivého nálezu‘ 103r; ‚v súdném městě přísežní proti jednomu reptavému zjevně před súdem konečný nález sú vyřkli‘ 112v.

⁶ Citujme z rukopisu PrávJihlA doklady ‚protož žádáme... co jest práva v tej příhodě, listem vašim nám dajte naučenje‘ 56v; ‚obžalovaná odpierajíc řekla, že též svědectvím přísežných nevinu své chce dověsti, žádajíc naučenje‘ 168v.

⁷ K jednotlivým formálním typům uvádíme příklady ze sbírky nálezů brněnsko-jihlavských. Obecné poučení: ‚O přechovávání hostí neřádných. Nájemník domu má se varovati, aby nepřijímal ani přechovával hostí neřádných a podezřelých, jinak pro svolování zlých a pro přiezen s zločincemi bude tresktán.‘ PrávJihlA 44v.

⁸ ‚O bití služebníkóv. Jestliže by švec služebníka pro malú vinu kopytem vnáhle tak v hlavu udeřil, ač by jemu oko vyplzlo (gl. vyskočilo), líbí se, aby otec jeho žaloval, nebo ač mistróm lehké tresktánie jest puojčeno, však tento švec ten obyčej jest přestúpil.‘ PrávJihlA 44v.

ním a s následným rozhodnutím⁹ (o vývoji městských právních knih na základě jejich formálního záznamu srov. Hoffmann, 1975, s. 33). V brněnsko-jihlavské sbírce nalézáme záznamy v široké škále od prvního typu až po typ třetí.

Je přirozené, že ve sbírkách nálezů se objevují příklady staré a velmi zobecnělé, převzaté ze starších právních předloh. V procesu utváření městských právních knih totiž hraje významnou roli abstrakce, kdy při zpracovávání původně zapsaného textu mizí v pokročilých právních rukopisech konkrétní detaily a v záznamu zůstává pouze obecné pojmenování případu a příslušný nález. Tyto změny v právních rukopisech jsou výsledkem tvůrčí právní činnosti písaře (srov. Hoffmann, 1975, s. 33, 34).

Přitom může dojít k obohacení jazyka novým prostředkem: v rukopisu PrávJihlA nacházíme staročeské frazeologické spojení *Petr – Pavel* ve smyslu ‚jeden – druhý‘. Je dokladem právě oné abstrakce, kterou se utváří pokročilejší typ právního vyjadřování.¹⁰

3. Lexikum brněnsko-jihlavské sbírky nálezů

Nejvýraznější složkou právního textu je lexikum a speciálně právní terminologie. Sbírká nálezů brněnsko-jihlavských je pro zkoumání lexika mimořádně vhodná, zejména rukopis A. Ruka písaře sborníku a četné ruce pozdější totiž do rukopisu zanesly řadu glos a dodatečných úprav.

3.1 Synonymické vztahy v brněnsko-jihlavské sbírce

Úpravy týkající se lexika jsou přínosné mj. pro výzkum synonymních vztahů ve staré češtině. Upozorňují totiž na rozdíly v sémantické struktuře příslušných slov. Lexikální jednotka (LJ), která glosuje starší zápis, mívá aktuální význam v daném kontextu vždy bližší svému primárnímu významu. Zvláště patrné je to

⁹ „Věno má placeno býti ženě toliko. Jeden měštěnin jménem (gl. Jan) synu svému Štěpánovi děvečku jménem Margretu, dceru druhého měštěnina, požádal jest v manželství býti spojenu, zaslíbiv jí jménem věna krám masný. A když jest umřel otec Štěpánouov, Margreta nevěsta jeho žalovala jest na svekruši svú, vdovu z krámu, kterýž jí zaslíben u věně, zavazujíc se k duvodu slibu věnného svědky věrohodnými některými přísežnými a některými lidmi obecnými, kteříž sú byli při smlúvách svatebních. Ale svekruše slibu popierajíc praví, že Petr, muž její, před několika lety otci Margretinu za krám věnný peníze jest odčetl a zaplatil, a to nápodobně svědky přísežnými i nepřisežnými chce dolíčiti. A jest otázka, které strany svědkové druhým mají předloženi býti. Na to odpověděno jest, že svědkové, kteréž svekruše chce vystaviti o zaplacení věna, mají slyšáni býti a přísně pod mocí přísahy tělesně učiněné mají tázáni býti, byla li jest Margreta při tom, když otec její čtené peníze za krám jí u věně zaslíbený přijímal, a dala li jest k tomu svú dobrou vůli ani prosbú, ani hrózami, ani bázní nejsúc navedena, a budú li tak svědčiti, to učiní pro svekruši, že nevěsta žaloby dovede, a přitom znamenaj, že placenie věna má toliko ženě činěno býti, a že ona sama od věna od jeho slibu muož muže svobodna pustiti a zprostiti.“ PrávJihlA 63v.

¹⁰ „Příklad kladu: Petr zastavil Pavlovi dvě kopě úroku v jistých peněziech“ PrávJihlA 40v; „Některací činiece otázku, psali sú takto: Petr žaluje na Pavla“ PrávJihlA 48v.

např. u dvojice *děti – dědicové*. Aktuální právní význam ‚potomek mající dědický nárok na majetek‘, společný těmto lexikálním jednotkám v daném kontextu, je v Elektronickém slovníku staré češtiny u LJ *dietě* významem devátým z celkových 12,¹¹ u LJ *dědic* významem druhým z 10.¹²

Lexikální úpravy se z hlediska slovních druhů týkají především substantiv (*súpeř – obžalovaný; svědectvie – pořízenie*), adjektiv (súd *pořádný – zahájený*; práva *krumfeštní – stará*), sloves (*zavolati – pripraviti* (koho před soud); *znamenati – zapsati*), ale i dalších slovních druhů. Pozoruhodné je glosování adverbii *slovensky a slověnsky*, jejichž grafický záznam v rukopisu ztěžuje jejich jednoznačnou sémantickou interpretaci. Glosy jsou jasným vodítkem v identifikaci těchto lexikálních jednotek: „Ktož druha rozkáže zbiti, by pak slovensky (gl. zjevně, nadhlas) zapoviedal, aby nebyl zabit, avšak v pokutu vraždy upadá.“ PrávJihlA 100v;¹³ „toto ustanovenie věrným slovensky (gl. česky) vypravovali“ PrávJihlA 127v¹⁴.

V lexiku brněnsko-jihlavských nálezů nacházíme takový typ synonym, která považujeme za synonyma s odbornou funkcí vysvětlovací (srov. klasifikaci J. Filipce, 1961, s. 160). V své práci používá J. Filipec pro výklad vysvětlovacích synonym česko-latinské dvojice a mezi synonymy s odbornou funkcí vysvětlovací vyčleňuje ještě vlastní synonyma terminologická (Filipec, 1961, s. 160). V tomto ohledu máme díky rukopisu PrávJihlA v rukou jedinečný materiál, poněvadž slova česká jsou zde glosována opět slovy českými. Neváhali bychom tedy potvrdit doložení terminologických synonym v českém překladu

¹¹ Srov. Elektronický slovník staré češtiny s.v. *dietě*: 1. dítě, nedospělý lidský jedinec (ve věku do sedmi, n. čtrnácti let); 2. nenarozené dítě, lidský plod; 3. velmi malé dítě, kojeneček, nemluvně; 4. zvl. bibl. malý chlapec, hoch, dítě mužského pohlaví; 5. mladík, mládenec, mladý muž; 6. relig. Ježíš, zvl. malý Ježíš, Ježíšek; 7. čí (zvířecí) mládě; 8. čí dítě, dcera, (zvl.) syn, bezprostřední potomek; 9. jur. v pl. čí potomci (zvl. bezprostřední) mající dědický nárok na majetek, pokrevní dědicové; 10. v pl. čí potomci, potomstvo; 11. zř. čí následovník, učedník; 12. bibl. sluha, služebník.

¹² Srov. Elektronický slovník staré češtiny s.v. *dědic*: 1. čí „dědův“ potomek (zvl. mužského pohlaví); 2. čí, čeho, k čemu (majetku) dědic, potomek (zvl. mužského pohlaví) dědicí majetek po zemřelém blízkém předkovi, jur. „pravý dědic“, „spravedlivý dědic“ právoplatný, zákonný, náležitý dědic podle rodové linie; „poslupní dědic“ dědic podle rodové posloupnosti; „nedielný dědic“ majetkoprávně neosamostatněný dědic; 3. zř. předek; 4. (majetku) dědic, majitel, vlastník, kdo získal majetek zděděním podle rodové posloupnosti; 5. (majetku) majitel, vlastník, kdo získal majetek jinak než dědictvím (koupí, prostřednictvím závěti ap.); 6. jur. čí (panovníkův ap.) osobně svobodný člověk dědičně užívající pronajatou půdu; 7. relig. (o Kristu) čí (boží), čeho (království nebeského) pán, vládce, boží dědic; 8. čí, čeho (země ap.) dědic, budoucí vládce, držitel n. majitel, (koho ve vládnoucím ap. postavení) nástupce, následník; 9. čí, koho pokračovatel, následník, stoupenec; čeho (názoru) šířitel; 10. (o světcích) čí, čeho (země ap.) patron.

¹³ Srov. Elektronický slovník staré češtiny s.v. *slovensky*² adv.: 1. slovně, pomocí slov, 2. doslovně, výslovně.

¹⁴ Srov. Elektronický slovník staré češtiny s.v. *slověnsky* adv., *pozd. slovansky* adv.: slovanským jazykem, zvl. česky.

brněnsko-jihlavské právní sbírky. Za příklady terminologických synonym bychom považovali dvojice *služebnosť – nápad*, *súpeř – obžalovaný*, *pořádný – zahájený*, *othánka – honěnie*, *znamenati – zapsati* aj.

Domníváme, že je možné rovněž potvrdit výskyt interpretačních synonym ve staročeských textech. K tomuto typu, přispívajícímu k „lepšímu porozumění výrazu“ (srov. Filipec, 1961, s. 160), počítáme doklady „nenie slušné, aby pro zbytečnost (gl. množství) svědomie obce vždy bylo posilňováno“; „pozdné zvěstovanie (gl. vyznání), jenž kto potom činí o svých vlastních věcech ztracených, nenie jemu prospěšné“. Filipcem uváděné pochybnosti o amplifikačním charakteru interpretačních synonym zde odpadají z toho prostého důvodu, že se v uvedených případech jedná o glosy, nikoli o lexikální jednotky tvůrčí prací autora sobě postavené na roveň.

3.2 Polysémie a polylexie v brněnsko-jihlavské sbírce

Je přirozené, že polysémní LJ mohou vstupovat do více synonymních vztahů s větším množstvím jiných lexikálních jednotek (srov. Michálek, 1974, s. 239). Pro jednoznačnost vyjádření to však nemusí být výhodné. V našem materiálu najdeme doklad glosování polysémního slova slovem monosémním: „bez pokuty bývají biti měšešníci (gl. řezoměšci)“ PrávJihlA 68v.¹⁵

Polysémie je jev, který se nevyhýbá ani termínům, proto vznikají synonymní vztahy i mezi nimi. V důsledku toho se objevují terminologická synonyma. Tento jev je příznačný pro starší vrstvy jazyka a s postupujícím vývojem slovní zásoby je terminologická synonymie odstraňována. E. Michálek uvažuje o tom, že ve vývoji jazyka nabývaly převahy monosémické typy (Michálek, 1971, s. 213). Jako příklad terminologické polysémie v našem materiálu lze sledovat termín *póvod*¹⁶ a jeho vztah k synonymní LJ *žalobník*¹⁷ a rovněž početní výskyt těchto lexémů v textu. Zjišťujeme, že ve sbírce brněnsko-jihlavské jednoznačně převládá termín *žalobník*, termín *póvod* je zastoupen okrajově. To, že v právní památce z 2. pol. 15. stol. je frekventovanějším označením *žalobník*, které má pouze jeden terminologický význam, přičítáme postupující tendenci k přesnějšímu a jednoznačnějšímu odbornému vyjadřování.

¹⁵ Zatímco lexikální jednotka *měšečník* (v citovaném dokladu realizováno jako *měšešník*) má dva významy 1. výrobce měšců, 2. kdo uřezává, krade měšce, lexikální jednotka *řezoměšce* má pouze jeden: kdo uřezává, krade měšce.

¹⁶ Polysémický termín *póvod*, -a m. má neterminologický význam 1. vůdce, kdo někoho vede, kdo v čele nějakého množství ukazuje směr postupu, a dále má tři významy terminologické, právní: 2. průvodce soudního úředníka; 3. žalobce, kdo podává žalobu, pohání před soud; 4. zástupce žalující strany; žalobce někoho nebo něco zastupující (viz Staročeský slovník s.v. *póvod*).

¹⁷ Mask. *žalobník* má jeden význam neterminologický 1. žalobce, žalobník, kdo na někoho někomu žaluje, kdo někoho z něčeho obžalovává, a jeden význam terminologický 2. jur. žalobce, představitel žalující strany (viz Staročeský slovník s.v. *žalobník*).

Znakem staročeské terminologie je i „poměrně značná polylexie“ (srov. Homolková, 1998, s. 90) – to znamená, že jednomu pojmu odpovídá více stejnořenných termínů, např. *žalobník* – *žalobcě*. Ačkoli jsou ve sbírce brněnsko-jihlavské hojně doloženy oba tyto termíny, je třeba konstatovat, že LJ *žalobník* má více než dvojnásobné zastoupení.

V průběhu vývoje staročeské právní terminologie pozorujeme jak ústup polylexie, tak polysémie. Pro polysémií termíny, které v rámci jedné terminologické soustavy mohly označovat více vyhraněných a přesně rozlišených pojmů, představují konkurenci termíny monosémií.

3.3 Přejatá a citátová slova v brněnsko-jihlavské sbírce

Jako zvláštní podmnožinu lexika sbírky brněnsko-jihlavské zde uvádíme výrazy pocházející z jiných jazyků (latiny nebo němčiny). Ty mohou figurovat v textu buď jako citátová slova doprovázená staročeským překladem či výkladem (lat. *vetustas loci* – stč. *starost miesta*; lat. *uterini* – stč. *vlastní blíženci, vlastní děti*; něm. *wolleist* – stč. *úklad vraždy*; něm. *anwank* – stč. *jímanie, jětie*; něm. *waffengeschrey* – stč. *křik hrozný*), nebo se původem cizí výrazy začleňují do českého morfologického systému a pronikají do staročeské slovní zásoby. Kromě výrazů ve staré češtině již „zabydlených“ a běžně užívaných (*fentovati, kšaftovati, grunt, hamfešt, hold, lozunk, šos, ungelt* atd.) se v textu PrávJihl vyskytuje např. ojedinělé, ale morfologicky začleněné femininum *hofcinžě*, které je jako femininum doloženo pouze v právní sbírce brněnsko-jihlavské; z jiných stč. rukopisů známe pouze maskulinum *hofcinž*¹⁸.

3.4 Ojedinělé lexikální jednotky v brněnsko-jihlavské sbírce

Zmínili jsme femininum *hofcinžě* nebo frazeologické spojení *Petr – Pavel*, která se objevují pouze v rukopise PrávJihlA. Tyto případy nejsou jedinými zástupci lexika, které nalézáme pouze v brněnsko-jihlavských nálezech. Nalezli jsme více než 50 lexikálních jednotek, které jsou buď celkově, nebo v jednom ze svých významů doloženy jen v rukopisech PrávJihl. Významně jsou mezi nimi zastoupeny lexikální jednotky terminologické. Uveďme jen několik příkladů: *othánka* ‚námitka strany proti někomu n. něčemu v právním jednání odpůrcově‘; *předumřěný* ‚dříve zemřelý‘; *špán* ‚tříška, podlouhlý odštěpek dřeva (ze dveří domu) jako symbol vlastnictví nebo symbol práva věřitelů‘ (srov. Jamborová, 2012); *zhost* ‚výhost, propuštění z poddanství‘; *pobiezenie* ‚vyzvání k soudnímu souboji‘. Pouze ve sbírce brněnsko-jihlavské jsou doložena i některá frazeologická spojení, jako *v skutku neb neskutku* s právním terminologickým význa-

¹⁸ „Fentování pro hofcinži. A též má rozuměno býti o fentování platu řečeného hofcinž“ PrávJihlA 38r.

mem „při činu nebo mimo čin“: „jiné jest naleznúti obvinněného s krvavým mečem v tom skutku neb neskutku“ PrávJihlA 184a.

4. Sbíрка nálezů brněnsko-jihlavských jako zásadní právní text

Český překlad sbírky nálezů brněnsko-jihlavských je bohatým studijním materiálem. Význam tohoto staročeského překladu dokládá mimo jiné to, že byl ve značné míře pojat do znění Knihy městských práv M. Bričího z Ličska vydané r. 1536 a prostřednictvím této právní sbírky se vtělil i do textu Práv městských Kristiána Koldína z r. 1579.

Literatura

- Čelakovský, J. (1880): O právech městských M. Bričího z Ličska a o poměru jich k starším sbírkám právním. In: *Právník*, 19, s. 721–833.
- Elektronický slovník staré češtiny*. Začleněn do internetové aplikace Vokabulář webový – webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny [on-line]. Verze 0.9.1. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupné z <http://vokabular.ujc.cas.cz/>.
- Filipec, J. (1961): *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie*. Praha: Nakl. Československé akademie věd.
- Hoffmann, F. (1973): Kutnohorský právní kodex. In: *Studie o rukopisech*, 12, s. 53–70.
- Hoffmann, F. (1975): K oblastem českých práv městských. In: *Studie o rukopisech*, 14, s. 27–67.
- Homolková, M. (1998): Malá etuda lexikálně historická: O polylexii ve staré češtině. In: *Čeština doma a ve světě*, 6, s. 88–90.
- Jamborová, M. (2012): Za hřebík dáníe třísky vyřezané. In: Vajdlová, M., Nejedlý, P. (eds), *Cesty slov*. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i., s. 94–100.
- Michálek, E. (1971): Terminologické jednotky v Staročeském slovníku. In: *Listy filologické*, 94, s. 207–216.
- Michálek, E. (1974): K specifickým rysům staročeské odborné terminologie. In: *Listy filologické*, 97, s. 235–239.
- Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek* (1968). Praha: Academia.
- Staročeský slovník* (1968–2008). Praha: Academia.

Čeština lékařských knih¹

Alena M. Černá

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka
alenacerna@ujc.cas.cz

Abstract: The Czech of Medical Books

A number of medical texts preserved in manuscripts and old prints from the 15th to the 18th centuries make it possible to study the history of medical Czech. In the Middle Ages, these sources mostly consist of compilatory textbooks, and in later times, they also include specialised texts (e.g. on plague). The variability of sources – in terms of subject matter, age, length, and way of presentation – makes it impossible to apply the traditional linguistic analysis which proceeds by linguistic levels and tends to answer the question what medical Czech was like in more ancient periods. The observed language situation is strongly influenced by extra-linguistic factors (e.g. errors in the texts, foreign origin, differences in textual variants, and the compilatory nature of texts). Medical Czech is primarily specified by the use of terminology, which was much more variable in the past than it is today. It also showed synonymy, polysemy, and a high context dependency.

Key words: history of medical Czech, terminology, manuscript, old print

1. Materiálová základna a úskalí výzkumu

V rámci grantového projektu jsem se zabývala rukopisy a starými tisky z období 15.–18. století, které jsou věnovány lékařství nebo jsou s léčením spojeny. Jednalo se zhruba o dvacet různě rozsáhlých textů, z nichž byly pořízeny elektronické edice² a dvě elektronické knihy,³ které vytvořily materiálový základ pro bádání o historické lékařské češtině. Při výzkumu jsem využila i další zdroje, které nebyly výstupem grantového projektu (edice, slovníky a slovníkové zdroje, odborná literatura).

Zejména středověké lékařství bylo reprezentováno lékařskými sborníky kompilačního charakteru, které obsahují několik více či méně samostatných částí různého stáří a různého autorství. Příkladem takového sborníku je lékařský sborník z Knihovny Czartoryských⁴ nebo tzv. chirurgické lékařství,⁵ neobsahují-

¹ Příspěvek vznikl v rámci řešení projektu GA ČR č. P406/10/1140 *Vývoj historické češtiny (na základě nových materiálových bází)*.

² Elektronické edice jsou dostupné ze stránek *Vokabuláře webového – webového hnízda pramenů k poznání historické češtiny*, <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

³ *Chirurgické lékařství* (Praha, ÚJČ a Academia 2013) a *Koňské lékařství* (Praha, ÚJČ a Academia 2014) – obě jsou zdarma dostupné ze stránek <http://eknihy.academia.cz/starsi-ceska-literatura-1.html>.

⁴ Krakov, sign. B 1497, 2. pol. 15. stol.

⁵ Národní knihovna ČR, sign. XVII H 23, poč. 16. stol.

cí jen léčení chirurgické, ale i návody pro léčbu vnitřních chorob, pro přípravu mastí, léčivých vod atd. Edičně jsem zpracovala také monotematické, speciálně zaměřené texty, mj. humanistické tisky o moru, jeden od Jana Vočehovského⁶ a dva od Jana Černého,⁷ či dva tisky o anglickém potu.⁸ Pozornost jsem věnovala též veterinárnímu lékařství, konkrétně koňskému lékařství od mistra Albranta⁹ (čtyři rukopisy a dva staré tisky).¹⁰ Protože lékařství bylo ve starších dobách pevně spojeno i s jinými vědními oblastmi, do výzkumu byly zařazeny také herbáře a rostlináře¹¹ či několik staročeských lapidářů.¹²

Výše naznačená rozmanitost pramenů z hlediska tematického, časového, rozsahu i způsobu prezentace znemožňuje tradiční lingvistické analýzy po jednotlivých jazykových rovinách, od grafické či ortografické, fonologické až po lexikum a syntax, které by v souhrnné syntéze daly odpověď na otázku, jaká byla lékařská čeština ve starších obdobích. Lze samozřejmě vypracovat analýzu pro jednotlivé texty, případně pro texty variantní, které vycházejí z jednoho archetypu, avšak překročit tyto hranice je obtížné. Každý z textů je originál a jeho jazykový obraz je ovlivněn množstvím faktorů – stavem předloh(y), obtížností tématu, osobností pisáře atd. Například ve zmíněných kompilačních sbornících se prolínají roviny časové (každá část sborníku mohla vzniknout v jiné době), přičemž se mísí jazyk z doby vzniku textu a jazyk z doby jeho opisu. Zvláště pro středověk tedy platí, že čeština, kterou máme zachycenou v jednotlivých lékařských památkách, často není věrným odrazem češtiny období, kdy opis vznikl. Avšak ani v mladších obdobích (humanismu, baroka) tento problém nemizí, neboť se většinou přepisují a přetiskují starší texty. Spolehlivější obraz poskytují specializovaná díla, která jsou publikována, ať již v překladu, či jako výsledek původní tvorby, neprodleně po svém vzniku (např. texty o anglickém potu, které reagují na aktuální zdravotní situaci v Evropě).

2. Charakteristika lékařské češtiny

Výsledný stav lékařské češtiny ovlivňují faktory mimojazykové i jazykové, které se mohou vzájemně prolínat či podmiňovat.

⁶ *Krátkej spis o morové nemoci* (Prostějov 1552).

⁷ *Spis o nemocech morních* (Litomyšl 1506 a Norimberk n. Plzeň 1518).

⁸ *Lékařství proti angelskému potu* (Prachatice 1509); *Zpráva o pocené nemoci* (Praha 1509).

⁹ V české literatuře je uváděn pod nesprávným jménem *Albrecht*.

¹⁰ Rukopisy Knihovny Národního muzea, sign. IV H 28, 1444, sign. I H 29, 2. pol. 15. stol., sign. I F 10, konec 15. stol., Národní knihovny ČR, sign. XVII E 42, 1554; tisky Praha, Karel Jauernich a neznámý tiskař na neznámém místě, oba tisky pocházejí z druhé poloviny 18. století.

¹¹ *Rostlinář strahovský*, Strahovská knihovna, sign. DC III 3 (edice s K. Volekovou); herbář z kodexu Vodňanského, Knihovna Národního muzea II F 2, ok. 1410.

¹² Např. rukopisné lapidáře z Národní knihovny ČR, sign. XI C 2, pol. 15. stol. a z Knihovny Národního muzea, sign. II H 4, ok. 1500 a sign. II F 2, ok. 1410.

2.1 *Mimojazykové vlivy*

2.1.1 *Chybovost textů*

Chyby se v textech vyskytují z různých důvodů, avšak v každém případě snižují výslednou informativnost textu, a to jak po stránce obsahové, tak po stránce formální – jazykové. Vzhledem k tomu, že lékařské texty jsou obecně náročné k porozumění, mnohé chyby v rukopisech i tiscích vznikly z nepochopení textu opisovačem (archetypy se v žádném případě nedochovaly). Rukopisy se vyznačují „spotřebním“ charakterem, nejsou zdobené a jejich písmo nebývá kaligrafické, spíše naopak; nedbalá úprava a možné chyby obsažené již v předloze ovlivňovaly další opisy textu. Leckteré chyby či zkomoleniny se později z rukopisů přenášejí do starých tisků. Ani ty nebývají předmětem zvláštní tiskařské péče, neboť tiskař před funkcí estetickou upřednostňuje funkci informativní. U některých tisků navíc konstatujeme nespolehlivost v oblasti tisku typických českých hlásek (s diakritikou), neboť jimi tiskařské dílny zvláště v počátečních letech existence knihtisku nedisponovaly.

2.1.2 *Cizojazyčný původ*

Některé z textů jsou překlady z latiny či (méně) z němčiny, přičemž archetypálním jazykem může být i jazyk jiný (řečtina, arabština) a uvedené jazyky jsou pouze jazyky zprostředkujícími. Zvláště v období středověku se nejedná o přesné překlady; české verze bývají adaptovány nejen na český jazykový systém, ale i na českou realitu – například cizí léčiva, která nejsou v českém prostoru dostupná, jsou nahrazována léčivy domácími. Cizojazyčný vliv se někdy v přeloženém textu projevuje přímo – některé výrazy, především lékařské termíny, nemají v češtině ekvivalenty, proto mohou být překládány neústrojně (kalky, neústrojně neologismy), případně jsou ponechávány v textu jako slova citátová. Velmi často jsou ale hláskově a tvarově adaptovány na český jazykový systém, přičemž jsou často čteny a následně zapisovány ve zkomolené podobě; taková zkomolená podoba se novými opisy a později přetisky textu dále zkresluje.

2.1.3 *Variantnost textů*

Zvláště středověké texty lékařských sborníků se dochovaly ve více opisech či mladších tiscích. Variantní verze zdaleka nejsou identickými záznamy, vždy se menší či větší měrou vzájemně odlišují; v některých textech může být společné jádro sotva identifikovatelné. Variantní texty se proměňují v čase – mění se jazyk jejich záznamu a mění se i obsah. Rukopisy jsou aktualizovány, často jsou doplňovány jejich opisovačem (nežřídka lékařem) na základě vlastní zkušenosti či z jiných zdrojů, některé informace jsou z různých důvodů naopak vypouštěny. Existence variantních textů s sebou nese výhodu možnosti rekonstrukce torzovi-

tého či chybového zápisu. Lze na jejich základě dobře sledovat vývoj jazyka v určitých jevech (např. slovo tvorbu, hláskosloví), avšak je nutné mít na mysli častou nemožnost ukotvit jazykovou formu k určitému období (tj. již zmíněnou koexistenci jazykových jevů z doby vzniku textu a z doby opisu). Na druhou stranu v některých jazykových rovinách (např. v terminologické složce) tyto variantní texty český jazyk nikterak zvláště neobohacují, neboť nepřinášejí nový jazykový materiál.

2.1.4 Kompilační charakter textů

Velká část lékařských knih, zvláště středověkých lékařských sborníků, má kompilační charakter. Byla vytvořena shromážděním základních pojednání o jednotlivých oblastech starého lékařství – jedná se například o diagnostiku z moči a krve, pojednání o horečkách, o moru, o pouštění krve, nosologická pojednání s výkladem postupujícím *od hlavy až do pát*, herbáře, lapidáře, astrologická pojednání o vlivu planet na lidské zdraví atd. Místy se v textech objevují jména autorů delších či kratších pasáží, příp. jednotlivých návodů k léčbě, jako např. ve sborníku z Knihovny Czartoryských: ... *toť jest vybráno ze všech lékařských knih krátkými slovy, a ktož proti tomu mluví, ten není lékař, ale klamař, neb mluví proti mistru Ipokrasovi a proti mistru Galienovi a proti mistru Avicennovi etc.* (s. 107). Takové atribuce však často mívají za úkol nikoliv uvést jméno autora, nýbrž jmenováním autority posílit důležitost spisu, spolehlivost popisů a účinnost předepsaných terapií. Zaštitování autoritou bylo obvyklé i v mladších obdobích – dodnes odborná literatura např. přisuzuje lékařské knížky vydané v roce 1544 mistru Křišťanovi z Prachatic, i když se už dle znění titulního listu jedná o *Lékařské knížky z mnohých knih lékařských vybrané, mistra Křišťana i jiných*.

2.1.5 „Živost“ textů

Lékařské texty patří mezi texty, které byly ve společnosti hojně využívány, ať již v podobě rukopisů, či v podobě tisků. Jejich charakter, který je značně empirický, je určuje pro běžné využívání v domácnostech, často k léčbě, která nepředpokládá zvláštní odborné znalosti. Kniha lékařského obsahu byla často a opakovaně užívána a byly do ní připisovány komentáře a doplňovány informace o jiných léčebných postupech. Ty se pak stávaly součástí dalších verzí textu a zároveň přispívaly k časové neostrosti jazykové formy. Zároveň tyto knihy tvořily rodinný majetek, který fungoval i jako jakási rodinná kronika, o čemž svědčí přípisky a komentáře osobního charakteru, které nalézáme např. na volných listech knihy či na přídeštích.

2.2 Jazyková specifika

I když nelze souhrnně představit lékařský jazyk, lze však uvést jazykové jevy, které lékařskou češtinu těchto textů spojují. Základním rysem lékařských knih je jejich příslušnost k odborné či naukové literatuře. Tato literatura se vyznačuje zejména užitým funkčním stylem – odborným. Nedisponuje sice všemi rysy odborného stylu, jak je definován v současné lingvistice, ale jeho základní projevy v starých lékařských knihách shledáváme. Jedná se zejména o terminologickou slovní zásobu zahrnující mj. cizojazyčné lexémy a také o specifickou kompozici textu.

Starší lékařská terminologie v širším slova smyslu obsahuje i termíny, které bychom dnes zahrnuli do jiných naukových oborů, např. odborné názvy botanické, astronomicko-astrologické, farmaceutické, magické atd., což souvisí s interdisciplinárním charakterem starého lékařství. Ve srovnání se současnou (nejen lékařskou) terminologií vykazuje rysy, které jsou v protikladu s požadavky kladenými na terminologii v současnosti. Dnes je v terminologii nežádoucím rysem synonymie, která je ve starším terminologickém parasystému velmi častá. Jednalo se o synonymii různého druhu, např. mezi českými výrazy (*skráně* × *židoviny*; *vřed* × *hlíza*), mezi stejnokořennými výrazy (*žlútenicě* × *žlútenka* × *nemoc žlutá*), mezi jednoslovným a víceslovným lexémem (*spánlivka* × *nemoc spánlivá*) či mezi výrazem domácím a přejatým (*matka* × *materník* × *matrix*, tj. ‚děloha‘). Dalším rysem je terminologická polysémie, kdy jeden termín může označovat různé entity, např. stč. výraz *mozk* označuje jak ‚mozek‘, tak ‚morek (v kostech)‘. Oba tyto jevy souvisí s nižším stupněm pojmového zpracování příslušné reálie. Soudobý termín má svůj význam vyjadřovat autonomně, bez závislosti na kontextu. Termín ve starších textech je však na kontextu velmi závislý: např. lexém *fík* z tzv. Saličetova a Rhazesova chirurgického lékařství¹³ může pojmenovávat jak zduřeninu či otok (*o otoku netalovatém na plti hlavní, a slóveť tvrdost, fík neb žláza*, s. 223), tak hemoroidy (*z nich [žilek] bývají fici v zadku a sužují zadek s velikú bolestí*, s. 165). Staré termíny jsou neustálené, jejich lexikální forma se proměňuje, což je výsledkem stále nízké frekvence v užívání. Frekvence (i ustálenost) se zvyšuje až s využitím knihtisku, kdy došlo k nesrovnatelně vyššímu rozšíření lékařské literatury. Např. v rukopisech koňského lékařství sledujeme u návodů k léčbě střelou zraněného koně proces zrodu termínu, kdy se místo nejstarších perifrastických vyjádření (*Který kůň byl by zastřelen*, f. 291r)¹⁴ začíná užívat jednoslovný lexém (*Proti zástřelu*, s. 430), který později mění svou gramatickou příslušnost (*každá zástřela musíť tiem traňkem ven*, s. 435).¹⁵ Další příklad dále dokládá postupné komolení původního názvu koňské nemoci zvané *vozhřivka* – *kůň jest voshřivý*, f. 321v;¹⁶ *jest ozhři-*

¹³ Rukopis sign. IV D 56 z Knihovny Národního muzea.

¹⁴ Rukopis sign. XI C 2 z Národní knihovny ČR.

¹⁵ Oba poslední citáty pocházejí z rukopisu sign. KNM I F 10 z Knihovny Národního muzea.

¹⁶ Rukopis Knihovny Národního muzea, sign. IV H 28.

vý, f. 280r;¹⁷ *vohřivka*, s. A3v.¹⁸ Komolení je způsobeno neprůhlednou etymologií, resp. neznalostí motivujícího lexému *vozher*. V prvním případě dochází ke změně etymologického znělého *z* v neznělé *s*, v druhém případě je počáteční etymologické *v*- vyhodnoceno jako nenáležitě (protetické) a je odstraněno a v třetím případě je odstraněna sykavka, tj. zjednodušena souhlásková skupina.

O kompozici zvláště staročeských lékařských sborníků jsem se zmínila již výše. Knihy byly koncipovány na základě postupného popisu zdravotních obtíží od hlavy až do pat (*učinil sem svú snahu a práci velikú a pilností sem vybíral to a v hromadu řádem lékařství postavil proti mnohým a rozličným nemocem, neduhuom a nedostatkom od hlavy až do pát*, f. 25r);¹⁹ tento postup koresponduje se středověkým pojetím vznešeného a nízkého a popis obtíží tedy počíná hlavou, tj. sídlem vznešeného rozumu, a postupuje se k „méně hodnotným“ částem těla. Do závěru textů byly často umísťovány zdravotní problémy týkající se pohlavního a vyměšovacího ústrojí.

Za zmínku stojí též „mikrokompozice“ jednotlivých lékařských návodů, kde se obvykle dodržuje tato struktura: popis obtíže – popis léčiva – osvědčení účinnosti. Účinnost léčiva je podpořena např. slovy *skušeno jest* či citátovým ekvivalentem *probatum est* a pasáž může být doplněna o jméno známé či i neznámé osoby, která terapii s úspěchem podstoupila (*pí tento nápoj... a budeš zdráv, neboť se jest tiem lékařstvím potřikrát pan Zdeněk s Štemberka zhojil*, fol. 290r; *staneť každý krvotok jistě, neboť to věc jest skušená na paní Micháلكové*, fol. 325v).²⁰

Lékařské texty se dochovaly ve velkém množství rukopisů i starých tisků, z nichž mnohé byly badatelům zpřístupněny v rámci projektu GA ČR č. P406/10/1140, a skýtají mimořádně bohatý materiál nejen pro výzkum historie českého lékařství, ale též pro výzkum v dalších historicky orientovaných oborech, jazykovědnou bohemistiku nevyjímaje.

Literatura

- Bartoš, F. M. (1926–1927): *Soupis rukopisů Národního musea v Praze*. Svazek I, II. Praha: Melantrich.
- Černá, A. M. (2009): *Staročeské názvy chorob*. Praha: Karolinum.
- Černá, A. M. (2013): Styl středověkých lékařských knih. In: *Stylistika v kontextu historie a současnosti* (eds. K. Klímová, I. Kolářová, J. M. Tušková). Brno, Masarykova univerzita, s. 81–88.
- Horák, F. – Wižd'áلكová, B. – Tobolka, Z. V. (1925–1967): *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*. Praha: Komise pro knihopisný soupis českých a slovenských tisků.

¹⁷ Rukopis Knihovny Národního muzea, sign. I H 29.

¹⁸ Tisk Praha, K. Jauernich, 1760 (?).

¹⁹ Rukopis sign. XVII B 18 z Národní knihovny ČR.

²⁰ Oba citáty pocházejí z rukopisu sign. XVII H 23 z Národní knihovny ČR.

- Kutrzeba, K. (1908–1913): *Catalogus codicum manuscriptorum Musei Principum Czartoryski Cracoviensis*. Vol. 2, sygn. 918–1681. Kraków.
- Truhlář, J. (1906): *Katalog českých rukopisů C. k. veřejné a universitní knihovny pražské*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Vokabulář webový – webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny:*
<<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

K češtině středověkých lexikografických památek¹

Kateřina Voleková

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
volekova@ujc.cas.cz

Abstract: On the Old Czech of Medieval Dictionaries

The article focuses on main features of the Old Czech vocabulary in Latin-Czech dictionaries from the 14th and 15th century, especially on common words, terms, loanwords, calques, archaic or obsolete words.

Key words: Old Czech, lexicography, vocabulary, archaic words, loanwords, calques

Ve vícejazyčném prostředí českých zemí se ve 14. a 15. století spolu s rozkvětem vzdělání a literatury rozvíjí také česká lexikografie. Slovníky různorodého rozsahu, obsahu a formy slouží především jako pomůcka pro porozumění neobvyklým latinským výrazům při studiu a praxi různých středověkých vzdělanců: studentů, kněží, právníků, lékařů atd. Od prvotního glosování latinských a latinsko-německých slovníků českými překlady a vytváření krátkých soupisů latinsko-českých glos dospívá české slovníkářství postupně až k samostatné tvorbě. Ze 14. a 15. století jsou vedle adaptací zahraničních lexikografických děl dochovány překladové slovníky, které jsou nepřilíš rozsáhlé a úzce tematicky omezené.² Počet rukopisně dochovaných středověkých překladových slovníků a slovníčků překračuje dvě stě padesát, patří mezi ně i slovníčky, které jsou součástí jiného většího textu. Naprosto převažují slovníky latinsko-české, objevují se však i lexikografická díla vícejazyčná. Překladových česko-latinských slovníčků je ze staročeského období doloženo jen několik, a to nevelkého rozsahu. Zcela ojediněle se objevují první české terminologické slovníčky. Vedle překladových lexikografických děl jsou dochovány četné latinské výkladové slovníky a encyklopedie s českými glosami.

Česká středověká lexikografická díla jsou jedinečnými prameny pro poznání staré češtiny, především její lexikální roviny. Rozsáhlejší slovníky, jako je encyklopedický *Glosář* mistra Bartoloměje z Chlumce řečeného Klaret o 2800 verších nebo latinsko-české slovníky *Abba* a *Abbreviare*, čítající celkem 8000 hesel, obsahují na svou dobu vysoké množství obvyklých i méně obvyklých latinských slov, pro která se lexikografové snaží najít přiměřené české ekvivalen-

¹ Tento příspěvek vznikl v rámci projektu GA ČR č. P406/10/1140 *Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálových bází)*.

² Slovníčky na okraji stran a přídeští rukopisů bývají sestaveny i jen z několika hesel, jejich společným rysem, který je vyděluje od ostatních textů a zároveň z nich činí jisté předstupně pozdějších obsáhlejších a podrobněji členěných slovníkových děl, je především heslová struktura textu: latinské heslové slovo a jeho český ekvivalent.

ty. Kromě čerpání z běžné slovní zásoby staré češtiny sahají autoři i na periferii, ve slovnících nacházíme také okrajová a archaická slova, která jsou v jiných staročeských památkách doložena zřídka, nebo dokonce vůbec.

Především kratší, specializovanější slovníčky obsahují odbornou staročeskou slovní zásobu většinou jednoho úzkého oboru, jedná se např. o slovníčky názvů rostlin, sedmera smrtelných hříchů, právních termínů, příbuzenských jmen apod. Na jejich obsahu můžeme sledovat některé charakteristické rysy procesu terminologizace staročeské slovní zásoby, kdy stará čeština ve vrcholném středověku proniká do vědních oborů vyhrazených dříve latině, zvláště do filozofie, teologie, práva, lingvistiky, lékařství, zoologie a astronomie. Pro staročeskou terminologii, jak dokládají i slovníky, je charakteristická vysoká míra polylexie, synonymie a polysémie.

Lexikografové se kromě čerpání českých ekvivalentů z běžné slovní zásoby nezřídka uchylují k tvorbě nových slov, a to jak pravidelnými slovotvornými postupy, tak neústrojnými slovotvornými prostředky. Klaret a další, anonymní středověcí lexikografové často pokoušejí možnosti a hranice českého jazyka a výjimečně při honbě za tím nejlepším českým ekvivalentem tyto hranice překročí.³ Uvedme příklady na nejčastější typy lexikálních jednotek, které se ve slovnících nacházejí.⁴

Česká slova z centra slovní zásoby se objevují především ve dvou typech slovníků. Jsou to zaprvé díla snažící se zachytit slovní zásobu ve větší komplexnosti, jako jsou české adaptace dvou rozsáhlejších latinsko-německých alfabetařů, zvaných podle počátečního hesla *Abba* a *Abbreviare*, které jsou doloženy ve dvou nezávislých verzích ve *Slovníku klementinském* a *Slovníku ostrihomském*⁵ (např. *Natus syn* SlovKlem 65vb; *Balans ovce aut jehně* SlovKlem 32vb, *Edes duom* SlovOstřS 75a, *Fore býti* SlovOstřS 135a, *Potare píti* SlovKlem 21ra).

Běžná slova nacházíme také ve slovnících překládajících kompletně celý latinský text, jako tomu je například v latinsko-českých sekvenciářích a hymnářích. Jedná se o příručky učitele obsahující školní četbu, v tomto případě latinské hymny a sekvence, které žáci ve škole při výuce latiny společně četli a překládali do mateřského jazyka slovo po slově. Proto se hymnáře a sekvenciáře skládají z úseku latinské sekvence nebo hymnu, z latinského výkladu a latinsko-českého slovníčku k uvedenému úseku (např. latinsko-český slovníček k první sloce hymnu *Veni redemptor gentium* zní: *Veni příd', redemptor vykupiteli, gencium*

³ Výsledky jejich neologizování výstižně charakterizoval Alois Lisický (1918/1919, s. 473): „Kde tu úmysl stůj co stůj slovo cizí nahraditi domácím, kde zárody k němu se pracně shledávají v domácí půdě a vši mocí se v ně vdechuje život: pak vznikají zrůdy, které nikterak nejsou řeči na ozdobu.“

⁴ Materiálovou základnou, z níž příklady čerpáme, jsou především latinsko-české slovníky, jejichž edice byla podpořena výše uvedeným grantem, a další slovníky především z 15. století, které jsme zkoumali v disertaci *Česká lexikografie 15. století* (Voleková, 2013). Práce vyjde pod stejnojmenným názvem v knižní podobě v roce 2015.

⁵ Zkratky staročeských památek a doklady z nich citujeme podle úzu Staročeského slovníku (srov. *Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek*, 1968).

lidí, ostende ukaš, partum porod, virginis dievky, miretur div sě, omne seculum vešken svět, talis partus taký porod, decet slušie deum buoha. HymnUKB 1v).

Kromě běžných slov přinášejí slovníky a slovníčky doklady okrajových a ojedinelých výrazů. Nejprve zmíníme slova ze starobyklých slovních čeledí, která ve staré češtině stojí již na periférii slovní zásoby. Mezi nejstarší kovářské termíny patří sloveso *naditi* ‚něco s něčím pevně spojovat v jeden celek‘, které popisuje vyspělejší proces zpracování kovů, tj. nanášení vrstvy oceli na povrch nějakého kovového předmětu, zvl. navařování ocelových břitů na meče (Němec, 2009, s. 441). Sloveso *naditi* a jeho odvozeniny *obnaditi* a *snaditi* jsou doloženy ve staré češtině kromě slovníků ojedinele a je zřejmé, že se jednalo o archaickou slovní čeleď, která postupně mizela ze staročeské slovní zásoby. Tento zanikající archaismus je však znovu oživen neznámým českým překladatelem a adaptátorem latinsko-německých slovníků *Abstractum*, *Abba* a *Abbreviare*, jejichž opisy jsou doloženy ve SloVOstřS a SloVCath. Tyto slovníky přinášejí doklady dalších odvozenin od slovesa *naditi*, a to slovesa *přinaditi* ‚připojit něco k něčemu tak, že vznikne jeden celek‘ a *snaditi sě* ‚spojit se v jeden celek, sjednotit se‘ a verbální substantivum *snaženie* ‚spojení, sjednocení‘ (Voleková, 2013, s. 157).

Při neologizování užívají lexikografové slovotvorné prostředky ústrojně i neústrojně, centrální i periferní.⁶ Mezi okrajovější slovotvorné prostředky doložené v latinsko-českých slovnících 15. století patří například odvozování adjektiv konverzí pouhou koncovkou *-ý*. Ve staroslověnštině se koncovkou *-ь* ‚derivovala kompozita a útvary z předložkových pádů‘ (Šlosar, 1986, s. 303) a ve staré češtině je tento slovotvorný způsob využíván zvláště lexikografy pro tvorbu nových slov, mj. zmíněným překladatelem latinsko-německých slovníků. V opisech jeho českých adaptací jsou s pouhou koncovkou *-ý* doložena adjektivní kompozita, např. *pateronásobý* ‚pětinásobný‘ (SloVOstřS 106b), *kozlosmrdý* ‚smrdící jako kozel‘ (SloVOstřS 82 bis a), *tvrdorozumý* ‚hloupý, slabomyslný‘ (SloVOstřS 75a) a *tříformý* ‚mající tři formy‘ (SloVOstřS 117a), a adjektiva z předložkových pádů, např. *bezmúdý* ‚vykleštěný‘ (SloVOstřS 109a) a *bezmuký* ‚nepostížený mučením‘ (SloVOstřS 86a).⁷ Koncovce *-ý* silně konkuruje ve staré češtině adjektivní slovotvorný sufix *-ný*; s takovými odvozeninami se setkáme i ve zmíněných textech, např. *ostrosrstný* ‚hrubosrstý‘ (SloVOstřS 82b), *bezvodný* ‚bezvodý, jsoucí bez vody‘ (SloVOstřS 86a) či *vzemný* ‚nacházející se na domácím území, domácí‘ (SloVCath 471rb).⁸

⁶ Nová slova u Klareta z tohoto hlediska podrobně analyzoval E. Michálek (1989).

⁷ V některých případech lze takto tvořené kompozitum však také číst jako předložkové spojení, např. *bez mudi*, *bez muky*.

⁸ Vzhledem k těmto dvěma slovotvorným prostředkům je proto sporné, jak interpretovat adj. *tříženný* / *třížený* (*trzy Zeny* rkp.) za lat. *trigamus* z SloVOstřS (117a). *Elektronický slovník staré češtiny* s. v. *tříženný* předpokládá odvozeninu se sufixem *-ný* a se zjednodušením souhláskové skupiny *-nn-* v zápise, vzhledem k zápisu slova v rukopisu a jiným podobným zde

Častým slovotvorným postupem lexikografů je kalkování, napodobování slovotvorné struktury cizojazyčného slova. Doslovným překladem latinského ekvivalentu vzniklo ve slovnících velké množství ojedinělých staročeských kompozit, např. *tvrdovlasý* za lat. *histrípilosus* (SlovKlem 52va), *právonosič* za lat. *legislator* (MamUKF 91r) či *velkomocnost* za lat. *magnificencia* (SlovBoč 1vb).

Někteří lexikografové počínaje Klaretem rozvíjejí ve svých dílech určité okrajové nebo pro dané slovnědruhové kategorie neobvyklé slovotvorné postupy. K okrajovým lexikálním derivátům patří mj. *ja*-kmenová činitelská jména tvořená kompozicí se zadním členem slovesným, přičemž tento způsob tvoření byl ve staročeském období již spíše na ústupu. Jedná se většinou o kalky, u nichž autor překládá cizí ekvivalent v předloze a přejímá přitom jeho slovotvornou motivaci (např. *Horrificus hroznočině* SlovoOstřS 82b, *Iustitenax pravdodrže* SlovoOstřS 87b, *Nugigerulus klevetonoše* SlovoOstřS 96b, *Rumigerus básněnoše* SlovoKlem 79ra).

Neméně častým způsobem obohacování staročeské slovní zásoby je přejímání. Hláskoslovnému a morfologickému přizpůsobování latinských, církevněslovanských a německých lexémů pro starou češtinu v Klaretových slovnících se podrobně věnoval E. Michálek (1989, s. 29–34, 39–42, 48–50), s přejímáním se setkáme i v dalších slovnících, zvláště těch, které vznikly adaptací latinsko-německé předlohy. Německý ekvivalent v předloze nezřídka inspiroval českého překladatele k využití již existující přejímky nebo k jeho aktuálnímu přejetí. Mezi takovéto přejímky patří například *butně* ‚putýnka, proutěná nádoba‘ za lat. *qualus* v brněnském latinsko-německo-českém slovníku, kde stč. substantivu odpovídá něm. *putte* (*Qualus hoppe carp, hersip, weynkopp ader putte chmelivý koš, cědidlo aneb butně* SlovoCath 470vb).

Velké množství přejímek z němčiny obsahuje první doložený český terminologický slovníček *Exposicio vocabulorum legalium* z třeboňského rukopisu se signaturou B 1 z první poloviny 15. století. Mezi přejímky zde patří právní pojmy z okruhu saského práva (srov. první heslo *Vikpildské právo vocatur měšcké zemské právo* Slovo Třeboň B 1, 66r), naprostou většinu tvoří přejímky z němčiny, jako je *grad*, *hervet*, *folkováníe*, *man*, *léno*, nebo jejich odvozeniny jako *vygradována*, *zaachtován* apod., u nichž je jako ekvivalent uvedeno jejich náležité české synonymum (např. *Man, to jest poddaný* 66r; *Hervet, to jest vojenské oděnie* 66r; *Grad, to jest ženská výprava* 66r; *Vygradována, to jest vypravěna* 66r; *Zaachtován, id est zatvrzen, zapsán* 66v). Tento právní slovníček byl s největší pravděpodobností sestaven na základě českého překladu knihy saského práva (*Sachsenspiegel*) a sloužil k porozumění přejetým německým právními termíny užívaným v této právní oblasti.

Slovní zásoba středověkých slovníků může být pro jazykovědné bádání dále přínosná tím, že přináší nejstarší doklady některých méně běžných slov. Mezi

doloženým kompozitům se kloníme spíše kompozitnímu adjektivu se sufixem *-ý*, tedy stč. *třížený*.

ojediněle ve staré češtině doložené botanické termíny patří slovo *lopón* ‚rostlina s velkými listy, lopuch‘ z latinsko-českého rostlináře z krakovského rukopisu se signaturou Cod. 759 z první poloviny 15. století (*Anetum anýz nebo lopuon* Slov Krakov 759, 201vb, *Qwardana lopuon* 202rb). Toto slovo podle nejvíce přijímané etymologie souvisí s psl. **lopъ* s významem ‚list‘, z něhož je odvozeno také české substantivum *lopata* ‚náradí s rozšířenou dolní částí, sloužící k nabírání něčeho‘ (Rejzek, 2001, s. 349).⁹ Z hlediska dnešní češtiny kodifikovaná slovo tvorná varianta *lopuch* není ve staré ani střední češtině doložena, první doklad lexému *lopuch* se v češtině objevuje až ve vědeckých pracích Jana Svatopluka Presla (1819). Ve spisovném jazyce *lopuch* během dvou staletí zcela nahradil původní *lopón* a variantní střč. *lopoun*, které dnes přetrvávají jen v nářečích, srov. laš. *lopuň* a smor. *Lopoň* (srov. Bartoš, 1905, s. 186; Sochová, 2001, s. 214).

Česká lexikografická díla přinášejí nemálo důležitých dokladů ze staročeské slovní zásoby. Nejedná se jen o běžné lexémy, přejímky z němčiny, kalky nebo neústrojná hapax legomena, ale jde také o vzácné doklady starobylých lexémů, jako právě *přinaditi* nebo *lopón*, a proto jsou edice středověkých slovníků a slovníčků pro výzkum staré češtiny bezpochyby přínosné.

Literatura

- Bartoš, F. (1905): *Dialektický slovník moravský, Svazek 1*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Elektronický slovník staré češtiny* [online]. Verze 0.9.1. [citováno ze dne 10. 12. 2014]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>>
- Lexikální databáze humanitní a barokní češtiny* [online]. [citováno ze dne 10. 12. 2014]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupná na: <<http://madla.ujc.cas.cz>>
- Lisický, A. (1918/1919): Z dějin zápasu o české slovo, *Osvěta*, 49, s. 473–483, 537–548, 613–619.
- Michálek, E. (1989): *Česká slovní zásoba v Klaretových slovnících*. Praha: Academia.
- Němec, I. (2009): *Práce z historické jazykovědy*. Praha: Academia.
- Rejzek, J. (2001): *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda.
- Sochová, Z. (2001): *Lašská slovní zásoba*. Praha: Academia.
- Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek* (1968). Praha: Academia.
- Šlosar, D. (1986): Slovo tvorba. In: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Voleková, K. (2013): *Česká lexikografie 15. století*. Nepublikovaná disertační práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Voleková, K. (2015): *Česká lexikografie 15. století*. Praha: Academia (v tisku).

⁹ Ani ze střední doby nemáme na lexém *lopón* mnoho dokladů, *Lexikální databáze humanitní a barokní češtiny* uvádí pouze dva doklady na podobu *lopoun*.

Právní terminologie v tzv. pekelných románech¹

Barbora Hanzová

oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i.
hanzova@ujc.cas.cz

Abstract: Legal Terminology in Old Czech Novels *Belial* and *Solfernus*

The novels *Belial* (a translation of *Consolatio peccatorum* by Jacobus de Theramo) and *Solfernus*, both written at the turn of the 15th century, contain legal terminology in their vocabulary. The analysis of law-related terms denoting persons (based on manuscripts of the National Museum Library Nr. IV E 29 and Nr. III E 44) shows a tendency to nominalisation and abstraction. The legal terms present in the two works differ in both semantics and function. While *Belial* prefers terms from procedural and criminal law, *Solfernus* uses terms from procedural and administrative law. Both novels use the terms in their primary function for naming, but in *Solfernus*, these terms are also used to characterise the story or the characters.

Key words: Old Czech, legal term, legal terminology, word formation, *Belial*, *Solfernus*

Pojem tzv. staročeských pekelných románů, který odpovídá německému *Satansprocesse*, označuje tři díla z pomezí náboženské, právní a zábavné literatury ve staročestíně napsaná na přelomu 14. a 15. století: román *Beliál* neboli *Hříšných utrpení*, staročeský překlad díla italského kanonisty Jakuba z Teramu sepsaného k roku 1382, dále dodnes blíže nepopsaný a zvláště z hlediska stylu nedocenený román *Solfernus* neboli *Život Adamův*, u kterého pro existenci cizojazyčné předlohy hovoří předmluva, a konečně dílko *Súd Astarotův*, staročeské přepracování latinské předlohy mylně připisované italskému kanonistovi Bartolu de Sassoferrato (†1357).

Ediční zpracování románů *Beliál* a *Solfernus* (dále jen *Bel* a *Solf*)² z muzejního rukopisu se signaturou E 29, které je zveřejněno ve *Vokabuláři webovém*,³ umožňuje díla blíže zkoumat. Nepřehlédnutelnou část slovní zásoby *Bel* a *Solf*

¹ Příspěvek vznikl za podpory grantu GA ČR č. P406/10/1140 *Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálových bází)*.

² Dochované rukopisy *Bel*: Praha, KNM IV E 29, 154v–193v (opis první poloviny díla); pol. 15. stol., Praha, KNM III E 44, 1r–127r; 1450; Praha, KNM III E 46, 180r–302v; 1455/59, Praha; KapPraž O 35, 72v–181v, zač. 16. stol.; Praha, KNM IV E 6, 1r–163r, 15. stol.; Praha, KNM I F 32, 117r–214r (součástí jsou novodobé opisy rkp. KNM IV E 29), 1470; dochované rukopisy *Solf*: Praha, KNM IV E 29, 67r–154r, pol. 15. stol.; Praha, NK XVII F 26 1r–214r, 2. pol. 15. stol.; Praha, KNM IV E 6 1r–164v, 15. stol.; Praha, KNM I F 32, 1r–115v, 1470; Praha, KNM 1 A c 11 (zlomky), 1. pol. 15. stol.. Pro účely výzkumu terminologie byly termíny z chybějící části *Bel* excerpovány z rkp. Praha, KNM III E 44. Zpracovávané rukopisy tedy zaznamenávají terminologii z doby okolo poloviny 15. stol. Terminologická substantiva uváděná v článku jako příklady jsou ve slovníkové podobě k r. 1300, četnost uvedených příkladů v článku odráží četnost zastoupení dokládání jevu.

³ <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni>>

tvorí právní termíny; práce Emanuela Michálka (Michálek 1970) umožňuje tyto termíny srovnat s jazykovou situací na konci 14. a začátku 15. století z hlediska synchronního i ve vývojových tendencích, lze též využít možnosti porovnání s termíny vybraných děl soudobých. Výzkum se zaměřil na terminologická právní substantiva, a to na lexikální jednotky jednoslovné i víceslovné, které jsou tvořené spojením substantiva se shodným přívlastkem. Významově je omezen na pojmenování osob ve vztahu k právu procesnímu, trestnímu, veřejnému a majetkovému. Věnoval se především rysům, které lze zobecnit na celou oblast užití právní terminologie.

Termín chápu jako lexikální jednotku vyznačující se přesným pojmovým zpracováním označované skutečnosti, přičemž termíny tvoří systém zvaný terminologie (např. Michálek 1970, s. 55), v tomto případě z oblasti práva.⁴

Při určování termínů byla zohledněna kritéria popsaná Michálkem (Michálek 1970, s. 58–59); bylo třeba zohlednit zvláště charakter pramene, v němž se termín nachází. V případě Bel je prokazatelnou předlohou díla práce kanonisty, zachycuje průběh jednoho církevního soudního procesu s odvoláním, smírčím soudem a vykonáním rozsudku. Jde o příkladnou demonstraci slovních projevů a písemností, doplněnou výkladovými komentáři z právních knih; narativní složky, jako děj, popis prostředí či charakteristika postav, nejsou příliš rozvinuty. O jistém posunu v uživateli od předlohy k překladu ovšem svědčí fakt, že při překladu kromě krácení došlo k zobecnění knižních odkazů. Místo názvů příslušných právních příruček jsou ve staročeštině uváděny pouze obory práva: *práva duchovní, světská a císařská*, zatímco četné biblické odkazy si zachovaly i přesný odkaz na biblickou knihu a číslo kapitoly. Dobové svědectví v incipitu na f. 1r rkp. KNM III E 44 hovoří o jeho významu: *k súdu práv duchovních*.

Vyhodnocení povahy slovní zásoby v Solf je komplikovanější, protože procesy (první soudní jednání v nebi ve věci padlých andělů a druhé smírčí jednání ve věci dvou zneprátených stran padlých andělů v pekle) tvoří jen dvě z řady dialogických situací, ať porad či sporů, tedy jen část narativně bohatě rozvedeného díla, které lze z hlediska narativních kategorií děje, osoby a místa rozdělit na čtyři části: 1. stvoření člověka a svržení Lucifera a jeho andělů s nebe, 2. rozepře mezi padlými anděly a Bohem, 3. pobyt Adama a Evy v ráji a na zemi, 4. pobyt Adama a Evy v pekle. Umělecká nápodoba právního systému jde až za existující termíny ve středověkém právním systému, např. na f. 144v se vyskytuje instituce *hajtman nad ďábly po světě rozeslanými*. V dobovém hodnocení na f. 115r rkp. KNM I F 32 se popisuje Solf jako knížky *kratochvilné a velmi užitečné k výstraze dušiem všem křesťanským*, čímž se právní složka díla zcela pomíjí. V připsaných komentářích a incipitech středověké rukopisy zdůrazňují souvislost a návaznost Bel a Solf, lze u nich tedy předpokládat stejný typ staročeského recipienta.

⁴ V slovní zásobě obou zkoumaných děl Solf a Bel jsou však bohatě zastoupeny též teologické a administrativní termíny.

Křesťanská náboženská literatura té doby využívala právní terminologie pro pojmenování složitých jevů běžně, lze vzpomenout např. na pojetí Boha jako soudce, zakotvené již ve Starém zákoně. Právními termíny jsou v Solf i Bel pojmenovány také další postavy, které jsou součástí celých dějin spásy, např. se vyskytuje termín trestního práva *vězeň*, vztažený v Bel k svatým Otcům, v Solf k Adamovi a Evě za jejich pobytu v pekle. V Bel se dále např. pomocí termínů práva procesního a trestního pojmenovávají soudní procesy a roztržky, jako na f. 155v Pilátův soud s Ježíšem nebo na f. 189r spor Josefa a dvanácti bratrů před otcem Jákobem.

Specifikem analyzovaného rukopisu Solf je fakt, že chápe užití právních termínů v díle jako příznakové, opisovač totiž patrně v nejasných místech předlohy dává přednost užití právního termínu bez ohledu na smysl textu, např. na f. 80v *an ubrman nebeských* (paralelní rukopisy uvádějí *u bran nebeských*), na f. 101v Luciper je omylem pojmenován *svědkem* namísto *světlem*.

Výzkum odhalil, že v moderních slovnících staré češtiny (Slovník staročeský Jana Gebauera, Staročeský slovník, Elektronický slovník staré češtiny) nejsou zachyceny lexikální jednotky či určité významy lexikálních jednotek doložené v Bel nebo Solf, např. v Bel (KNM IV E 29) na f. 171v *vývodcě* ‚osoba pověřená soudcem k ‚vyvedení‘ odsudku‘, v Bel (KNM IV E 29) na f. 157v *běhún* ‚(,póhonný‘) komorník vyřizující obeslání k soudu‘, v Solf na f. 94r *výmluvčí* ve významu ‚řečník, obhájce‘. Poměrně větší zastoupení sledovaných termínů ve slovní zásobě, oproti stejně rozsáhlému románu Solf, se nachází v Bel. To ilustruje srovnání výskytu nejfrekventovanějších termínů: *súdcě* je v Bel doložen v 193 dokladech, Solf obsahuje pouze 31 dokladů, a *strana* je doložena v Bel 109 doklady, zatímco v Solf je jen 15 dokladů.

Slovotvorné procesy, kterými jsou termíny v dílech Bel a Solf utvořeny, se uplatňují následovně. V omezené míře se vyskytují termíny neodvozené, Bel: *strana*, Solf: *rada*. Převažují odvozeniny s produktivními sufixy (Šlosar 1986, s. 255–293). Je zastoupen sufix *-ník/-ík*, hojný zvláště u Bel: *lúpežník*, *poručník*, *vražedník*, Solf: *komorník*, *protivník*; dále sufix *-tel*, v Bel: *jednatel*, *seznavatel*, Solf: *ukazatel*; sufix *-ař*, Bel i Solf: *písař*; sufix *-cě*, Bel: *vývodcě*, *žalobcě*, Solf *súdcě*. Významný je v Solf značný výskyt sufixu *-ec*: *zatracenec*, *zločinec*, též u příležitostných, jinde nedoložených neologismů: *otdělenec*, *sstrčenec*, *zbavenec*, čímž se zvláště projevuje zvýšená tendence Solf k speciálnějším vyjádření. Ojedinele se v Bel vyskytne termín tvořený sufixem *-ač*: *vymlúvač*. Odlišná distribuce sufixů v dílech Bel a Solf je ovlivněna výběrem pojmenování z konkrétních významových okruhů, pro které je pak užití určitého sufixu typické: frekventovaný sufix *-ník* je dán zvýšeným zájmem Bel o pojmenování delikventů, četnost užití sufixu *-ec* je pak dána potřebou pojmenovat osoby poškozené.

Díla užívají zpodstatnělá adjektiva, Bel: *vinný*, Solf: *strážný*. V terminologii Bel se vyskytuje celá řada termínů práva procesního utvořených substantivizací slovesného adjektiva: *oblúpený*, *otsúzený*, *seznalý*. Solf takto utvořených termí-

nů neužívá, ovšem základová verba (*oblúpiti, otsúditi, sezhati*) se v Solf vyskytují, což lze zdůvodnit zájmem díla o dějovou složku lexikálního významu u těchto termínů. Díla užívají kompozit, Bel: *zloděj*; zálibu v nich má hlavně Solf, který užívá kompozita s členem *spolu-*: *spoluposel, spolupřebývatel*. Nezanedbatelným slovotvorným procesem je přejímání, méně z latiny, ve větší míře z němčiny, Bel: *advokát, kacér, mordér*, Solf: *hauptman, kanclér, ubrman*. Obě díla užívají víceslovná pojmenování, Bel: *písař obecný, súdcě vyšší*, Solf: *kanclér najvyšší, písař menší*. Obě díla využívají výrazy obecného shrnujícího významu (Michálek 1970, s. 29): *osoba, protivník*.

Solf i Bel vykazují základní tendence ve slovotvorbě termínů, popisované Michálkem: užití řady deverbálních a deadjektivních odvozenin a substantivizovaných adjektiv znamená progresivní tendenci k nominálnímu vyjadřování, výrazy obecného shrnujícího významu ukazují na pokročilou tendenci k abstraktnímu vyjadřování. Mimo to se v obou dílech ve zvýšené míře užívají přejímky, a to zvl. z němčiny. Tato tendence ve slovotvorbě právní terminologie se projevuje v té době v listech a listinách (Michálek 1970, s. 36).

Sémantické rozvrstvení termínů v dílech Bel a Solf je odlišné. Těžiště termínů označujících osoby v Bel je ve vztahu k právu procesnímu; vyskytují se pojmenování s významem ‚soudce‘ a ‚rozhodčí‘: *jednatel, poznatel, smlúvcě, súdcě, ubrman*, dále se vyskytují pojmenování dalších účastníků konkrétních procesních řízení: *advokát, běhún, biřic, nestalý, obec, orodovník, obtiežený, pohnaný, poručník, protivník, řečník, strana, svědek, utištěný, vývodcě, žalobcě*. V Solf mají termíny označující osoby ve vztahu k procesnímu právu také hojně zastoupení, ovšem jedná se převážně o pojmenování s významem ‚soudce‘ a ‚rozhodčí‘: *poznavatel, prostrědník, smlúvcě, súdcě, rada, ubrman*, méně se vyskytuje pojmenování ostatních účastníků procesního soudního řízení: *písař, protivník, strana, ukazatel, vymlúvač*.

Pojmenování osob ve vztahu k trestnímu právu v Bel je rovněž početné, zvláště v pasáži o posledním soudu, kdy se jednotlivě vynáší soud nad provinilými: *cuzoložník, kacér, lúpežník, mordér, násilník, nevěstka, vražedník, zatracenec, zločinec, zloděj*, též se užívají pojmenování osob poškozených: *oblúpený*. Solf obsahuje termíny z oblasti práva trestního minimálně, delikventi nejsou vzhledem ke svým deliktům specifikováni: *hřiešník, nevinný, vězeň, vinný*, vyskytují se pojmenování osob poškozených: *sstrčenec*.

Terminologická pojmenování osob ve vztahu k veřejnému právu ve správní oblasti jsou v Bel zastoupena minimálně: *náměstek, starší, zatímco* v Solf hojně: *hauptman, probošt, radní, spoluposel, spolupřebývatel, správce, starší, úředník*. Pojmenování osob vzhledem k majetkoprávním vztahům je v obou dílech spíše okrajové, Bel i Solf: *dědic*; Solf dále: *zbavenec*.

Sémantické rozvrstvení jasně ukazuje zájem o oblast práva procesního a trestního v Bel, naopak v Solf slabší důraz na téma soudního procesu, a naopak využití terminologie práva veřejného z oblasti správní.

Z hlediska syntaxe se termíny užívají v typickém koordinačním spojení ve výčtech, např. v Bel *Josef, sůdce a poznatel*, kde se výčet snaží o přesné a úplné postižení skutečnosti, v tomto případě vyjmenování všech funkcí, které osoba zastává. Nápadně časté užití koordinačního spojení je v díle Solf, např. *Rafael, kancléř a písař*, či *anděl, ubrman a smlůvcě*, jde o spojení synonymních právních termínů (v těchto případech spojení termínu cizího původu a termínu domácího původu tvořeného odvozováním), nezřídka tří lexikálních jednotek, např. *krajané, měšťané a spolupřěbyvatelé*, což může být způsobeno snahou především naplnit požadavky stylové. V Bel se užívá též spojení, v nichž jeden člen má vysvětlit význam členu druhého, např. *do konsistoře aneb města sůdného*, kdy termín cizího původu *konsistoř* je vysvětlen opisným vyjádřením téhož významu.

Zjevné rozdíly mezi Bel a Solf v oblasti terminologie jsou ve funkci termínů. Primární funkcí termínů je pojmenování příslušných jevů v oblasti právní, této funkce se užívá v obou zkoumaných dílech. Na základě umělecké nápodoby skutečného soudního procesu jsou pojmenovány jevy v soudním procesu fiktivním. V okruhu děl směřujících k zábavné literatuře ve staročestíně nejsou tato díla s primární funkcí termínů pojmenovávací ojedinělá, patří k nim např. tzv. *První spor duše s tělem* vzniklý po r. 1320. Ovšem termíny v Solf plní také funkci charakterizační: vysokou frekvenci termínů lze sledovat v přímé řeči postav právníků, zvláště u vyslance Solferna, hejtmana Astarota, archanděla Rafaela, kancléře Božího a písaře, či archanděla Michaela, nejvyššího posla a komorníka. Termíny se naopak nevyskytují v řeči postav, ať už lidí, andělů či ctností, bez právního vzdělání; obdobný jev nelze pozorovat v Bel, kde se postavy v přímé řeči vyjadřují podle přísných dobových pravidel komunikace před soudní stolicí. Právní terminologie se v Solf dále užívá nikoli v přímém pojmenování, nýbrž v přirovnání, např. na f. 72v Hospodin jedná *jako milostivý sůdce*, na f. 95r si členové poselstva padlých andělů stěžují, že se k nim přistupuje *jako k někakým zločincóm neřádným a nespravedlivým*; právní termíny v Solf charakterizují jednání postav, např. na f. 152r d'áblové namítají Adamovi, slovy *nečiň se soudcí, nebť buoh soudí*. Tím se Solf blíží k jinému dílu staročestínské zábavné literatury, *Tkadlečkovi*, v němž není tématem spor soudní, nýbrž v němž probíhá dialogický spor mezi žalobcem Tkadlečkem a personifikovaným Neštěstím, a postavy, děje a okolnosti jsou pomocí termínů charakterizovány (např. Michálek 1970, s. 52).

Rysem staročestínské terminologické systému jsou neostré hranice mezi termínem a pojmenováním běžné slovní zásoby, patrné ve srovnání s terminologickým systémem současným; pro pojmenování téže skutečnosti se užívá v dobových právních pramenech termín i pojmenování neterminologické, to se projevuje nejen v Solf, ale též v Bel, kde se jedná ve větší míře o památku právního charakteru. Např. Bel (KNM III E 44) na f. 75v je význam ‚smírčí sůdce‘ vyjádřen termínem *smlůvcě* a též obecnějším pojmenováním *smiřitel*, obojí se

vztahuje k funkci jediné postavy Izajáše. Obě díla užívají opisná vyjádření významu termínů, Bel: *osoba orodující*, Solf: *muž poslaný*.

Pro dobový terminologický systém je typická též bohatá synonymie, resp. polylexie, kterou dokládá hlavně Bel: např. význam ‚žalobce‘ vyjadřují kmenoslovné dublety s různými příponami *žalobcě*, *žalobník*. Význam ‚člověk, který se přiznal‘ vyjadřují termíny utvořené od odlišného slovního základu, *seznavatel*, *seznalý*, přičemž v prvním případě je termín utvořen od nedokonavého verba *seznavati* příponou *-tel* a v druhém případě substantivizací adjektiva vytvořeného z dokonavého verba *seznati*. V Solf se vyskytl ojedinělý případ, kdy význam ‚řečník‘ je vyjádřen termínem *výmluvčí*, tvořeným příponou *-čí* ze substantiva, a termínem *vymlúvač* tvořeným z verba sufixem *-ač*.

Lexikální synonymii v pojmenování osob dokládají obě díla: např. v Bel význam ‚zástupce, obhájce strany‘ vyjadřují termíny *advokát*, *orodovník*, *poručník*, *řečník*, dále význam ‚zloděj‘ vyjadřují termíny *lúpežník*, *zloděj*, či význam ‚vrah‘ vyjadřují termíny *mordér*, *vražedník*. V případě Solf se synonyma objevují jen ve výše zmíněných koordinačních spojeních. Jako slova souřadná se v Bel vyskytují pojmenování soudců: jednak s významem ‚soudce‘ *súdcě*, dále ve význam ‚smírčí soudce‘ *ubrman* a konečně ve významu ‚vyšetřující soudce‘ *posluchač*; v Solf termíny *hauptman* a *probošt* pojmenovávají osoby působící v různých správních oblastech.

Termíny v Solf na rozdíl od Bel jeví ve vymezení významu termínů poněkud menší závislost na dobovém terminologickém systému, což dokládá synonymní užívání termínů *ubrman* a *súdcě*, z nichž první je v té době přesně vymezený významem ‚mimosoudní rozhodčí‘ a druhý termín nese význam ‚soudce‘, Solf však těmito termíny pojmenovává tutéž osobu (f. 96r–99v).

Staročeské právní termíny obsažené ve staročeském Beliálu důsledně postihují aspekty staročeského právního terminologického systému, jimiž jsou neostré hranice mezi termínem a pojmenováním běžné slovní zásoby, uplatnění všech slovtvorných procesů, bohatá synonymie v úrovni různých jazykových rovin. Ovšem vztah užitých termínů k dobovému terminologickému systému ve staročeském Solfernu se jeví poněkud volný, což ukázalo především omezené zastoupení slovtvorných procesů či širší vymezení lexikálního významu; lze to vysvětlit okrajovějším postavením právních termínů ve slovní zásobě zkoumané památky.

Literatura

- Daneš, Fr. – Dokulil, M. – Kuchař, J. a kol. (1967): *Tvoření slov v češtině*. 2. díl. Odvozování podstatných jmen. Praha: Academia.
- Elektronický slovník staré češtiny* [online]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Verze 0.9.1. Dostupný z <<http://vokabular.ujc.cas.cz/>>.
- Markov, J. (1967): *Kapitoly z dějin českého zemského soudního řízení 12.–17. století*. Praha: Academia.

- Michálek, E. (1970): *Český právní jazyk údobí předhusitského a doby Husovy*. Praha: Academia.
- Němec, I. (1968): *Vývojové postupy české slovní zásoby*. Praha: Academia.
- Slovník staročeský* (1970). Praha: Academia. Verze 0.9.1. Dostupný z:
< <http://vokabular.ujc.cas.cz>>.
- Staročeský slovník* (1968–2008). Praha: Academia. Verze 0.9.1 Dostupný z:
<<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.
- Šlosar, D. (1986): Slovo tvorba. In: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Jazyk snářů Vavřince z Březové¹

Michal L. Hořejší

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
mhorejsi@ujc.cas.cz

Abstract: The Czech of the Dreambooks by Vavřinec z Březové

My paper deals with the comparison of two manuscripts (MZK, M 14 and MZA G 10, 412) of a medieval dreambook by Vavřinec z Březové who translated it from a Latin dreambook by Leo Tuscanus. I based my analysis on vocabulary, grammar, structure and graphic and I have tried to find the response to the following questions: Are both manuscripts the same? If not, what are the differences? Despite of local differences, the language of both manuscripts is generally the same. The most evident distinctive feature of both texts is their structure, especially the difference in the conception of the index of dream interpretations. A possible interpretation is that BřezSnářM and BřezSnářS may have originated in (or be influenced by) different traditions.

Keywords: Vavřinec z Březové, Leo Tuscanus, dreambook, old Czech, translation

1. Úvod

Žánr snáře zaujímá v kontextu české středověké literatury jedinečné místo. Na rozdíl od ostatních děl přírodovědného zaměření, jako jsou knihy lékařské či astrologické, herbáře či lapidáře, se v místním prostředí totiž snář pravděpodobně objevil jen okrajově. Ačkoli se výklady snů, jak také dokládá předmluva Snáře Vavřince z Březové, opíraly o respektované autority i o bibli, jednalo se v řádu středověkého světa o texty kontroverzní.² Není proto velkým překvapením, že vznik jediného dochovaného překladu staročeského snáře je spojen s prostředím světským a morálně výlučným – s panovnickým dvorem. Vavřinec z Březové snář přeložil někdy v první čtvrtině 15. století zřejmě na objednávku krále Václava IV.

Předlohou mu byl latinský snář Leo Tuscanus z roku 1176, který se dodnes dochoval ve dvaceti opisech³ (přičemž víme o dalších sedmi nezvěstných).⁴ Samotný Tuscanus však překládal z řeckého *Oneirocriticonu* byzantského Pseudo-Achmeta z období 10. či 11. století, který byl adaptací snáře arabského vycházejícího ze snových výkladů ještě mnohem starších.⁵

¹ Tento příspěvek vznikl v rámci projektu GA ČR č. P406/10/1140 *Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálových bází)*.

² Viz Le Goff 1991, s. 323; Schmitt, s. 104–106, Langerová 2006.

³ Z nichž jeden je uložen v Knihovně Metropolitní kapituly pod signaturou L 61.

⁴ Viz Pistoja 2014, s. 8–15.

⁵ K původu snáře srov. Jungmann 1849, s. 43, Hanuš 1869, s. 26; Vykoukal F. V. 1898, s. 50–53, Pistoja 2014, s. 1–8.

Vavřincův snář se do dnešní doby dochoval ve dvou známých opisech. Jedná se o rukopis z poloviny 15. století, který je uložený v Moravské zemské knihovně (dále též BřezSnářM),⁶ a o rukopis datovaný rokem 1471, který je uložen v Moravském zemském archivu (dále též BřezSnářS). Kromě těchto rukopisů jsou zmiňovány ještě dva další: J. Rybaj píše J. Dobrovskému o uherském exempláři z roku 1539 údajně opsaném z rukopisu z roku 1483, který vlastnil také Antonín Boček.⁷

2. Analýza

V rámci článku nastíním porovnání dvou rukopisů, BřezSnářM a ~S, textů, jejichž vznik od sebe dělí zhruba čtvrt století.

Na základě popisu lexika, syntaxe, morfologie a hláskosloví na jedné straně a grafiky a obsahové struktury na straně druhé, se pokusím odpovědět na dvě jednoduché otázky: Jsou texty rukopisů výrazně odlišné? Pokud ano, liší je nějaký konkrétní faktor?

2.1 Lexikum

Na mnohých místech se oba rukopisy užitým slovníkem liší, jedná se o odchylky zřetelné, které nezřídka posouvají význam jednotlivých vět, či dokonce celých snových výkladů. Zatímco nedůslednost na gramatické rovině upozorňuje spíše na nepozornost, chyby na lexikální úrovni odhalují míru ne/porozumění textu ze strany opisovače.⁸

Jednotlivé případy odchylek dělím do třech skupin:

a) Odchylka je záměrná, význam je více či méně shodný; slova se liší svou zvukovou i grafickou stránkou: „*Neb **čěšník** vece*“⁹ (~M, 4r) / „*Neb **šenk** vece*“ (~S, 45); „*svítězí nad **protivníkem** svým*“ (~M, 76v) / „*svítězí nad **nepřitelem** svým*“ (~S, 122).

⁶ Podle úzu Staročeského slovníku.

⁷ Viz Dobrovský 1936, s. 290, Zíbrt 1908, s. 7. Snář vyšel též tiskem V. Hájka v roce 1550 a J. Dačického v roce 1581. Jedinou novodobou edicí snáře je Zíbrtova z roku 1908, vycházející z Hájkova tisku, úryvky vyšly také ve Výboru z české literatury (Výbor z české literatury doby husitské II, s. 538–546) a v novočeském překladu J. Vilikovského v Próze z doby Karla IV. (Vilikovský 1948, s. 213–225). Kompletní prepisy textů obou dostupných rukopisů byly publikovány v edičním modulu Vokabuláře webového v lednu 2015:

<<http://vokabular.ujc.cas.cz/modules/edicni>>.

⁸ Při prepisu obou rukopisů jsem se snažil zachovat jejich co možná nejautentičtější jazykovou podobu. To znamená, že jsem veškeré defektní pasáže, které dávaly alespoň minimální smysl, zachoval. Tak například na místě „*zvoniti nebude, ale zvoniece uslyší*“ (~M, 41r) ponechávám „*zvoniti bude aneb zvoniece uslyší*“ (~S, 79). Mnohé chyby jsem však emendoval. Například místo „*sede pod ním a **stienem** jeho*“ (~S, 183) jsem z „*sede pod ním a **strom** jeho*“ opravil podle variantního rkp. ~M.

⁹ Doklady uvádím v transkribované podobě.

b) Odchylka je záměrná, význam je posunut či změněn; slova mají zpravidla podobný zvuk nebo grafiku: „bez **věděnie** lidského“ (~M, 19r) / „bez **vědomie** lidského“ (~S, 65); „vezřenie jeho na **vší zemi**“ (~M, 10r) / „vzezřenie jeho na **všecky země**“ (~S, 53); „měv **nárukávníky**“ (~M, 76r) / „měv **na rukú rukávníky**“ (~S, 121).

c) Odchylka je nezáměrná, význam je zpravidla pozměněn; slova mají podobný zvuk a grafiku. Jedná se o chyby, které jsem v některých případech řešil emendací: „Pakli budú črné **nebo** chlupaté“ (~M, 138r) / „Pakli budú črny **a něco** chlupaty“ (~S, 197); „Pakli jie **rýži**“ (~M, 130v) / „Pakli je **uzří**“ (~S, 187).

2.2 Syntax

Na zřetelné a poměrně hojné rozdíly na syntaktické úrovni lze narazit napříč oběma texty. Nejčastějším projevem je rozrůzněný slovosled. Běžně se vyskytuje například konkurence anteponovaného a postponovaného příslovce nebo shodného přívlastku. Tíhnutí k určité tendenci však žádný z rukopisů nevykazuje. Podobná situace je také v konkurenci spojky a juxtaopozice: na některých místech rukopisů si odpovídá „řka“ a „a řka“; distribuce jednotlivého řešení je však spíše nahodilá.

Patrná je také konkurence slovních druhů v pozici různých větných členů. Tak například na místě adjektiva v „Pakli [bude] **drahuleva**“ (~M, 137v) či „sváda **kniežetská** naň se oboří“ (~M, 158v) se v pozici atributu objevuje substantivum „Pakli [bude] z **drahule**“ (~S, 195) či „sváda **kniežete** naň se oboří“ (~S, 224).

2.3 Morfologie

Na tvaroslovné úrovni je mezi oběma rukopisy rozdílů co do typu i co do počtu výrazně více. U jmen je častý například rozdíl v užití jmenných a složených tvarů adjektiv či konkurence pádů: „vezme listie **palmové**“ 4sg. (~M, 123v) / „vezme listie **palmového**“ 2sg. (~S, 180); „jie **mrkve vařené**“ 2sg. (~M, 129v) / „jie **mrkev vařenú**“ 4sg. (~S, 186); „jest li **zvěhlasný**“ 1sg. (~M, 145v) / „jest li **zvěhlasným**“ 7sg. (~S, 205); „ještě **lepšieho znamenie**“ 2sg. (~M, 128v) / „ještě **lepšie znamenie**“ 1sg. (~S, 185). Ve jménech jsem též zaznamenal rozdíly v pádových koncůvkách. Tyto rozdíly často zároveň zasahují rovinnu hláskoslovnou: „lidu **bezčíslného**“ (~M, 6v) / „lida **bezčíslného**“ (~S, 48); „na počátce“ (~M, 15v) / „v počátku“ (~S, 61); „jablkami“ (~M, 99v) / „jablky“ (~S, 150).

U sloves je patrné různé rozložení perfekta s pomocným slovesem a bez něj: „sen se naplnil“ (~M, 18v) / „sen naplnil se **jest**“ (~S, 65); „že ošedivěl“ (~M, 44v) / „že **jest** ošedivěl“ (~S, 84). V pramenech jsou také různě rozložena itera-

tiva: časté jsou dvojice „*zdává se*“ (~M, 23r) / „*zdá se*“ (~S, 71); „*znamená*“ (~M, 60v) / „*znamenává*“ (~S, 103).¹⁰

2.4 Hláskosloví

Analýza základní jazykové roviny přinesla největší počet dokladů. Svou pozornost jsem věnoval několika dílčím jevům.

Nejprve jsem sledoval, do jaké míry se v tom kterém rukopise diftongizovalo *ó* v *uo* a do jaké míry se archaické *ó* zachovalo.¹¹ V absolutním počtu se v BřezSnářM *ó* vyskytuje celkem 1038×, *uo* 311×, v rkp. ~S se *ó* objevuje 818×, *uo* 168×. Zřetelný nepoměr celkového výskytu *ó/uo* 1349 : 986 není zapříčiněn možnou rozdílnou délkou textů¹² nebo jejich výraznými strukturními rozdíly, ale pouze absencí plných názvů jednotlivých kapitol¹³ v rukopisu ~S.¹⁴

Varianty *ó* i *uo* se v obou rukopisech vyskytují shodně jak v koncovkách, tak také v kořenech slov. Starší hlásková varianta má však větší zastoupení v mladším rukopise ~S. Tak například slovo *dóm* má ~S celkem 46×, variantu s *uo* 17×; ~M obsahuje *dóm* 3×, *duom* 60×; poměr *dóstojeŋstvie* : *duostojeŋstvie* je v ~M 3 : 36, v ~S 17 : 19; *kóň* : *kuoň* je v ~M 3 : 18, v ~S 11 : 9; *dóm* : *duom* je v ~M 3 : 60, v ~S 46 : 17 a nakonec *bóh* : *buoh* je v ~M 0 : 30, v ~S 29 : 0.

BřezSnářS tedy prokazatelně častěji užívá starší hláskové formy, a to zejména ve slovech frekventovaných. V případě slova *bůh* se však nabízí interpretace, podle níž písař rukopisu ~S užil starší (tradiční) formy záměrně ze stylistických důvodů.¹⁵

Druhým samohláskovým jevem, který mě zajímal, byl výskyt (dvoj)hlásky *ie*, kterou postupem 15. století nahrazovalo *í*.¹⁶ Ukázalo se však, že v obou rukopisech je zastoupení *ie* prakticky shodné, a to jak v kořenech slov, tak i v koncovkách.

Z oblasti konsonantů je zajímavá tendence ke zjednodušování souhláskových skupin, která se projevuje zvláště v prefixech sloves. Tak například z frekventovaného *vz-* se v ~S iniciální *v* často odsouvá „*vzchopil*“ (~M, 165v) / „*zchopil*“ (~S, 232); „*vzbúří*“ (~M, 47r) / „*zbúří*“ (~S, 87) ad. BřezSnářS místy také nahrazuje *vz-* předponou *vy-* „*vzcházie*“ (~M, 111r) / „*vycházie*“ (~S, 164) nebo

¹⁰ Tento jev však, podobně jako rozdílná distribuce přítomných a minulých časů či jednoduchých a složených tvarů minulých časů v obou rukopisech, spadá spíše do oblasti stylistiky. Například rozhodnutí použít ne/iterativní variantu nemá na význam přílišný dopad. „*Žluté [roucho] sbožie znamená/znamenává.*“ má v daném kontextu tentýž význam. Výklady snů jsou obecné, a platí tedy opakovaně a nezávisle na akcionsartu slovesa.

¹¹ Viz např. Gebauer 1963, s. 242–247.

¹² ~M má 52280, ~S 50855 slov.

¹³ K titulům kapitol srov. Černá 2005, s. 71–76.

¹⁴ Například proti „*Rozdiel osmdesátý a osmý, o hlistách nebo črviech rozsud indiských mudrcón*“ v rkp. ~M stojí v rkp. ~S lapidární „*LXXXIX. (sic!) O hlistách. Indiských*“.

¹⁵ Srovnej například setrvávání jednoduchých minulých časů v mladších biblických redakcích.

¹⁶ Viz např. Gebauer 1963, s. 190–193.

ji celou vynechává „*vzdělati*“ (~M, 93v) / „*dělati*“ (~S, 142). Tuto tendenci jsem v rkp. ~M neregistroval.

Na jiných místech však rkp. ~S v náslovích souhláskové skupiny spíše podporuje „*sekánie*“ (~M, 162v) / „*zsekánie*“ (~S, 228); „*řezánie*“ (~M, 162v) / „*zřezánie*“ (~S, 228). Tendence, která je z uvedených příkladů patrná a která se různou měrou projevuje v obou rukopisech, má shodnou motivaci – artikulační.

Jiný typ variant „*zpodepřev*“ (~M, 108r) / „*podepřev*“ (~S, 160); „*lámá*“ (~M, 109r) / „*zlamá*“ (~S, 162) je motivován spíše sémanticky.

Rukopis ~M na rozdíl od mladšího opisu obsahuje doklad protetického *v* – v jednom případě je slovo *oheň*, které se (včetně odvozenin) v památce vyskytuje více než sedmdesátkrát, objevuje ve formě *voheň* (~M, 1v).

3. Struktura, grafika

V tomto oddíle bude popsáno, jaké rozdíly vykazuje samotné zpracování snářů. Pro úspěšnou interpretaci povahy pramenů považuji totiž za nezbytné co nejlépe postihnout jejich písarskou a uměleckou kvalitu a také jejich uspořádání či způsob uchování – jak byl rukopis svázan, jaké texty jej doprovázejí apod.

3.1 Grafika

Starší rukopis ~M byl navzdory tomu, že vznikl kolem poloviny 15. století, kdy už byl papír poměrně běžně rozšířen, zapsán na pergamenu. Rukopis je bohatě iluminován – obsahuje 11 malovaných a zlacených iniciál s rozvilinami. V textu je jen minimum oprav a jsou provedené bez výjimky razurou. Rukopis je svázan samostatně, původní (avšak později restaurovaná) vazba se zachovala dodnes.

Mladší rukopis ~S je zapsán na papíře. Všech devět zamýšlených iniciál zůstalo neprovedených, a v rukopise se proto kromě černého inkoustu objevuje pouze rubrika. V textu je zároveň mnoho škrťů a přepisů a celý snář je součástí svazku, který obsahuje více pramenů – všechny jsou však dílem jednoho písaře.

3.2 Struktura

Oba rukopisy sestávají z předmluvy, rejstříku, doslovu a samotného textu výkladu snů. Zatímco převážná část výkladu, doslovu a také rejstříků je textem překladovým, předmluva je téměř celá originálním dílem českého autora.¹⁷

Rukopisy se kromě grafiky zřetelně liší také uspořádáním svého textu:

¹⁷ Viz Hořejší 2014.

	Břez-SnářM	Předmluva	Rejstřík	Předmluva	Výklad snů	Obecný výklad	Doslov
Rozsah ¹⁸	319 000	42 800	9 400	3 200	251 000	9 000	4 200

	Břez-SnářS	Předmluva	Výklad snů	Obecný výklad	Doslov	Rejstřík
Rozsah	306 500	46 000	240 000	7 800	3 900	8 300

Tab. 1. Struktura rukopisů BřezSnářM a BřezSnářS.

Z tabulky je patrné, že každý z rukopisů má rejstřík umístěný na jiném místě. Zatímco v rkp. ~M rejstřík rozděluje předmluvu a je umístěn ještě před výkladem snů, v rkp. ~S je situován na samém konci textu. Podstatnější než umístění rejstříku je však jeho charakter: Rkp. ~M obsahuje rejstřík postupný, který odráží posloupnost jednotlivých snových výkladů tak, jak jdou v textu za sebou; rkp. ~S obsahuje rejstřík abecední. BřezSnářM svým pojetím rejstříku pravděpodobně lépe odpovídá své předloze, latinskému snáři Leo Tuscani.¹⁹ Zařazení abecedního rejstříku v BřezSnářS by mohlo být důsledkem buďto vlivu jiné předlohy, anebo jiným předpokládaným uživatelem.²⁰

4. Výsledky, odpovědi

Na první otázku, zda jsou texty rukopisů výrazně odlišné, odpovím ambivalentně: Po jazykové stránce příliš odlišné nejsou. Z morfologického i syntaktického hlediska se oba rukopisy sice lokálně liší výrazně, nelze však (až na drobné výjimky) tvrdit, že by konkrétní text více tíhl k určitému jevu. Dokonce i z hlediska hláskosloví jsou si oba texty dost podobné, jediné, co je výrazněji odlišuje, je četnost staršího *ó* na místě dnešního *ů*. Mladší rukopis se zde jeví být archaičtější. Otázkou však zůstává, jestli užití starší formy nebylo v rkp. ~S motivováno pouze stylisticky.²¹ Odchytky v užitém lexiku jsou často pouze výsledkem písařské nedůslednosti. Z nehojných případů, v nichž oba písaři užili zcela jiný lexém, se zpravidla nedá vyvozovat víc než právě stylistický záměr. Takových slov, která se vyskytují pouze v jednom z rukopisů, a poukazovala by tak na specifický úzus konkrétního písaře či doby, je totiž jen několik.

Rukopisy ~M a ~S se však liší ve svém zpracování – ať už se jedná o grafickou kvalitu, způsob uchování, uvádění titulů kapitol či povahu a umístění rejstříku.²²

¹⁸ Počet znaků včetně mezer.

¹⁹ Viz Pistoja 2014, s. 18.

²⁰ Abecední rejstříky na konci textu obsahují také oba tisky z 16. století.

²¹ Viz oddíl Hláskosloví.

²² Má analýza kromě hrubého porovnání jazyka dvou opisů téže památky však také vyvrátila starou hypotézu Dobrovského (Dobrovský 1936, s. 290) i Vilikovského (Vilikovský 1948, s. 357), podle níž se BřezSnářM a BřezSnářS liší kvalitou snového výkladu – to oba předpo-

5. Závěr, výhledy

Jazyk obou dochovaných opisů Snáře Vavřince z Březové se z vývojového hlediska příliš neliší. Mohlo to být způsobeno nedlouhým časovým úsekem, který mezi sepsáními obou exemplářů uběhl, anebo prostým vlivem (neznámých) předloh, z nichž byly jednotlivé snáře pořízeny.

Pro budoucí výzkum patrných rozdílů, které oba rukopisy vykazují ve struktuře svého textu, by bylo jistě prospěšné, kdyby se podařilo identifikovat text latinské předlohy, případně další cizojazyčné texty, které mohly výslednou podobu Vavřincova snáře ovlivnit.

Další budoucí výzvou je porovnání jazyka těch částí textu, které jsou prokazatelně překladem, a těch, které jsou autentickým textem mistra Vavřince. Dílčí oblastí je také porovnání částí biblických textů, které se ve snáři hojně vyskytují, s jednotlivými staročeskými překlady bible²³ nebo porovnání textu snu Karla IV., který je součástí předmluvy snáře, s jeho latinskou a českou předlohou.²⁴

Literatura

- Černá, A. M. (2005): Pojmenování učence u mistra Vavřince. In *Oratio et ratio*, Praha: ÚJČ AV ČR, s. 71–76.
- Dobrovský, J. (1936): *Dějiny české řeči a literatury v redakcích z roku 1791, 1792 a 1818*. Praha: Melantrich.
- Gebauer, J. (1963): *Historická mluvnice jazyka českého*, Díl I, hláskosloví. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- Hanuš, I. J. (1869): *Dodavky a doplňky k Jungmannově Historii literatury české*. Praha: F. Řivnáč.
- Hořejší, M. L.: *Překlad biblických veršů ve Snáři Vavřince z Březové ve vztahu ke staročeským překladům bible*. V tisku (Bratislava, Slovenská jazykovedná spoločnosť).
- Jungmann, J. (1849): *Historie literatury české*. Praha: F. Řivnáč.
- Le Goff, J. (1991): *Kultura středověké Evropy*. Praha: Odeon.
- Langerová, M. (2006): Oneiros a snář. In *Slovo a smysl*, 5, s. 136–158.
- Pistoja, A. C. (2014): The Oneirocriticon of Achmet in the West. A Contribution towards an Edition of Leo Tuscus' Translation. In *Studi Medievali*, III/2, s. 720–758.
- Schmitt, J.–C. (2010): *Konverze Hermanna Žida*. Praha: Academia.
- Vilikovský, J. (1948): *Próza doby Karla IV.* Praha: Sfinx.
- Výbor z české literatury doby husitské II* (1964): Praha: Nakladatelství ČSAV.
- Vykoukal, F. V. (1898): *O snech a výkladech snů*. Praha: F. Šimáček.
- Zíbrt, Č. (1908): *Vavřince z Březové snář velmi pěkný*. Praha: J. Otta.

kládají na základě odlišného počtu knih výkladu v jednotlivých opisech. Jak je však patrné z Tabulky 1, objem textu je v rukopisu ~M i ~S shodný. Jiné je jen dělení na jednotlivé knihy.

²³ Prvnímu průzkumu této problematiky byl již věnován článek Hořejší 2014.

²⁴ Ve Vlastním životopisu Karla IV. (*Vita Caroli*).

Zpráva o činnosti Jazykovědného sdružení v roce 2014

1. Organizační a personální otázky

Hlavní výbor Jazykovědného sdružení ČR pracoval poslední rok svého funkčního období ve složení vzešlém z voleb v roce 2012. Jeho důležitou úlohou v průběhu roku 2014 bylo vyrovnat se se změnou legislativy, resp. s účinností Nového občanského zákoníku č. 89/2012 Sb. V té souvislosti došlo k změně formy shromažďování z občanského sdružení na spolek a k zapsání spolku Jazykovědné sdružení České republiky do veřejného rejstříku, a to k 1. 1. 2014 u Městského soudu v Praze pod spisovou značkou L 1129. Zároveň probíhaly práce na přípravě přepracovaných stanov a příprava volebního roku 2015 – valné hromady a voleb nového vedení.

Z větších personálních změn je třeba jmenovat rezignaci Mariána Slobody na členství v redakční radě *Jazykovědných aktualit* z důvodu pracovního vytížení.

2. Přednášková činnost

Ústředním tématem Jazykovědného sdružení pro rok 2014 bylo téma *Jazyky v kontaktu a otázky cizojazyčné komunikace*. Přednášky a semináře reagovaly na skutečnost, že kompetence v cizím jazyce je v současnosti základním předpokladem profesního uplatnění. Sociálně významně se rozšiřuje plurilingvismus, kdy v určitých sférách společnosti většina lidí ovládá více než jeden jazyk a společnost se stává multilingvní. Tento trend je podporován jazykovou politikou Evropské unie a také politikou prosazovanou v českém školství, kde je výuce cizích jazyků věnována stále větší pozornost. Podstatným prvkem této situace je nárůst počtu cizinců, kteří žijí v naší společnosti buď jako imigranti, nebo z důvodu pracovního uplatnění v nadnárodních společnostech. To naopak staví češtinu daleko více do role jazyka mezikulturní komunikace.

V průběhu přednáškového cyklu byly z různých úhlů nahlíženy faktory, které tuto komunikaci utvářejí, a diskutovalo se o jejích nejvýraznějších aspektech nejen z hlediska současného postavení cizích jazyků v české školní výuce a ve společnosti, ale i z hlediska moderní lingvistiky, tj. zvláště z pohledu sociolinguvistického a pragmalingvistického.

Z druhé strany se přednášky zaměřovaly na měnící se postavení češtiny ve společnosti, na nárůst variantnosti úzu spisovného jazyka, na nové možnosti jeho popisu, na problematiku formování jeho normy apod. Synchronní témata byla

podpořena i diachronním fundamentem, jak nasvědčují např. přednášky organizované brněnskou pobočkou (viz dále).

Zájem o činnost Jazykovědného sdružení v celorepublikovém kontextu velmi mírně poklesl. Zatímco loni bylo uspořádáno celkem 59 přednášek a dva odborné semináře (o 16 přednášek více než v roce předcházejícím), v letošním roce bylo uspořádáno 54 přednášky a semináře.

Nejvíce akcí bylo pořádáno v pražském centru, dalšími v pořadí co do četnosti přednášek byly pobočky v Brně a Olomouci. V brněnské pobočce se letos přednášející zabývali do velké míry i diachronními aspekty utvářejícími jazykovou situaci (T. Berger, O. Bláha, S. M. Newerkla, Z. Holub), pohledy do historie jazyka a jeho popisu (O. Šefčík, R. D. Woodard, M. Janečka), pozornost byla věnována i translingvistickým přesahům. Návštěvníky upoutala zejména přednáška O. Bláhy *Čeština za socialismu: normy a tendence*.

Vysokou návštěvnost měly také přednášky v Českých Budějovicích, které se vztahovaly spíše k otázkám současného (spisovného) jazyka, podobně jako i v Hradci Králové (zde nejvíce zaujala přednáška L. Barbapostolové *Komunikace v televizní reality show*). Uspokojivě se rozvíjí přednášková činnost také v Opavě.

V olomoucké pobočce v roce 2014 velmi zřetelně poskytovali prostor přednáškám mladých lingvistů, ačkoliv ani zde nebyl puštěn ze zřetele již tradiční internacionální rozměr přednáškového cyklu (A. Lass, J. Kesselová, E. Corbara).

V Ostravě byly do cyklu poněkud překvapivě zařazeny dvě přednášky vedoucího moderátora Redakce zpravodajství České televize Jakuba Železného. Obě se těšily velmi čtené návštěvnosti, což – mimo jiné – svědčí i o zájmu návštěvníků přednášek o otázky jazykové praxe.

V Praze se uskutečnilo čtrnáct akcí, z nichž zaznamenaly velký zájem posluchačů zejména všechny pořádané semináře: seminář Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR *Lexikologicko-lexikografické odpoledne k nedožitým devadesátinám Igora Němce*, přednáškové odpoledne téhož pracoviště *Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálových bází)*, a seminář, který představoval vyvrcholení tematického směřování Jazykovědného sdružení v tomto roce, *Jazyky v kontaktu a otázky cizojazyčné komunikace* (organizátorky H. Gladkova a M. Vachková). Z přednášek byla velmi úspěšná např. přednáška V. Petkeviče nebo beseda s prof. Lubomírem Doleželem o jeho knize *Život s literaturou*.

3. Účast na přípravě mladých lingvistů

I v roce 2014 Jazykovědné sdružení participovalo na olomouckých soutěžích *Student a věda (sekce lingvistika)*. Na výchově mladé badatelské generace se spolupodílelo také podporou dalšího olomouckého projektu: *FÓRUM mladých lingvistů – Představujeme mladé začínající lingvisty z FF UP*.

I v letošním roce byl zaznamenán nejen zvyšující se zájem mladé generace o návštěvu přednášek, ale i jejich vyšší spoluúčast na organizování přednášek a zejména seminářů.

4. Přehled přednášek Jazykovědného sdružení v roce 2014

Brno

- (1) 26. 2. Tilman Berger: Jan Václav Pól a jeho význam pro výzkum češtiny 18. století
- (2) 3. 3. Pavel Caha: Gen. sg = Nom. pl.
- (3) 19. 3. Ondřej Bláha: Čeština za socialismu: normy a tendence
- (4) 16. 4. Stefan Michael Newerkla: Počátky vídeňské bohemistiky a jejího slavistického zaměření: Maxmilián Šimek a jeho dílo
- (5) 30. 4. Martin Janečka: Vývoj Šaumjanova gramatického myšlení od generativismu k sémiotice
- (6) 14. 5. Josef Bartoň: Česká biblická tradice jako zdroj chyb a klišé v moderních překladech Nového zákona
- (7) 10. 11. Roger Dillard Woodard: The Ancient Greeks on language: A reflection of primitive Indo-European linguistic speculation?
- (8) 11. 11. Roger Dillard Woodard: A terrible Ménos: Homer and divine hatred of the Warrior
- (9) 26. 11. Zbyněk Holub: Toponyma slovanského původu v rakouském Vitorazsku
- (10) 17. 12. Ondřej Šefčík: Znělost a aspirovanost ve staroindičtině

České Budějovice

- (1) 6. 3. Ivo Vasiljev: Ke smyslu a možnostem jazykové výuky na české základní škole
- (2) 27. 3. Marie Kopřivová: Jak vyhledávat v korpusech mluveného jazyka
- (3) 24. 4. Štěpán Balík: Co vám říkají slova bichle, čachry, epesní, chabrus, melouch, póvl, šlamastyka, šmé, šmok, šoufl ? Aneb jidišové výpůjčky v češtině
- (4) 13. 5. Karel Dvořák: Jazykové vyjadřování ve shodě s myšlením – výběr a spojování jazykových a myšlenkových jednotek a komplexů
- (5) 5. 11. Karel Dvořák: Spisovný jazyk ve vztahu k současné komunikaci – Systémové poznávání různých druhů nedostatků v jazykovém vyjadřování
- (6) 3. 12. Petra Klimešová: Jazykové korektury, práce korektora
- (7) 3. 12. Hana Goláňová: Nářeční korpus Dialekt

Hradec Králové

- (1) 11. 3. Vladimír Petkevič: Morfologická anotace korpusů současné češtiny
- (2) 24. 4. Zdeňka Hladká: Brněnské korpusy soukromé korespondence
- (3) 5. 5. František Čajka: Lexikografické projekty orientované paleoslovenisticky ve Slovanském ústavu AV ČR, v.v.i
- (4) 15. 10. Lucie Barbapostolová: Komunikace v televizní reality show

Olomouc

- (1) 1. 4. FÓRUM mladých lingvistů – Představujeme mladé začínající lingvisty (nejen) z FF UP: Veronika Čurdová: Teorie významových profilů a výzkum somatismů v češtině; úvodní slovo: Květoslava Musilová
- (2) 3. 4. FÓRUM mladých lingvistů – Představujeme mladé začínající lingvisty (nejen) z FF UP: Kateřina Danielová: Vyjadřování jistoty jako součást prezentace vlastního názoru; úvodní slovo: Květoslava Musilová
- (3) 8. 4. Jana Kesselová: Korpusový výzkum slovenskej morfológie; úvodní slovo: Květoslava Musilová
- (4) 10. 4. FÓRUM mladých lingvistů – Představujeme mladé začínající lingvisty z FF UP: Zuzana Boturová: Porušování zdvořilosti jako komunikační strategie v politickém a mediálním diskurzu; úvodní slovo: Květoslava Musilová
- (5) 30. 4. Soutěž Student a věda: Lingvistika – fakultní kolo (hlavní organizátor: Katedra bohemistiky FF UP Olomouc, spoluorganizátor: Olomoucká pobočka JS ČR, vedoucí organizačního týmu: Božena Bednaříková, předsedkyně soutěžní poroty: Ludmila Veselovská)
- (6) 12. 5. Andrew Lass: Present tense and the repetition formation of identity; úvodní slovo: Tomáš Kubíček
- (7) 12. 5. 4. ročník Celostátního kola soutěže Student a věda – LINGVISTIKA (členové organizačního týmu: Božena Bednaříková, Zuzana Boturová, Kateřina Danielová, Lenka Horutová, Magdalena Jaroňová, Jitka Lžičařová, Monika Pitnerová, Ondřej Skácel, předsedkyně soutěžní poroty: Stanislava Kloferová)
- (8) 13. 5. Josef Vintr: Ostrovské rukopisy, úvodní slovo: Robert Dittmann
- (9) 13. 5. Andrew Lass: Na příkrém břehu snu (vernisáž fotografií); úvodní slovo: Josef Jařab
- (10) 12. – 14. 5. XV. Mezinárodní setkání mladých lingvistů Olomouc 2014: Lidská zkušenost jako součást jazykové sémantiky (členové organizačního týmu: Božena Bednaříková, Zuzana Boturová, Kateřina Danielová, Pavla Hernandezová, Lenka Horutová, Magdaléna Jaroňová, Jitka Lžičařová, Monika Pitnerová, Ondřej Skácel); v rámci konference byly realizovány tři workshopy:
Robert Dittmann: Diachronní workshop

Zuzana Boturová a Kateřina Danielová: Mediální workshop

Magdaléna Jaroňová a Martin Růžička: Mezijazyková komunikace

- (11) 7. 10. Erika Corbara: Clitics in European Languages; úvodní slovo: Monika Pitnerová
- (12) 30. 10. FÓRUM mladých lingvistů – Představujeme mladé začínající lingvisty z FF UP: Monika Pitnerová: Proces gramatikalizace pomocného slovesa *být* v českém analytickém préteritu; úvodní slovo: Květoslava Musilová
- (13) 30. 10. FÓRUM mladých lingvistů – Představujeme mladé začínající lingvisty z FF UP: Natalia Kubová: Problematika slovosledu v ruštině a češtině; úvodní slovo: Květoslava Musilová

Opava

- (1) 2. 4. Helena Chýlová: Příručky jazykové správnosti v poslední třetině 19. století
- (2) 11. 11. Václav Blažek: O kvantitativních metodách v historicko-srovnávací lingvistice
- (3) 16. 12. Zbyněk Holub (host: Vít Skalička, místní vlastivědný badatel): K problematice současného nářečního výzkumu na Opavsku; následoval workshop na téma: Mýtus, tradice nebo každodennost? Propedeutika nářečního výzkumu.

Ostrava

- (1) 18. 3. Jakub Železný: Jazyk v současném televizním zpravodajství
- (2) 1. 10. Jarosław Malicki: Česká toponymie kladského území. Vývoj a interpretační problémy
- (3) 22. 10. Svatopluk Pastyřík: Několik poznámek k moravskému vinařskému sociolektu
- (4) 11. 12. Jakub Železný: Hlavní aspekty práce moderátora v současném televizním zpravodajství

Praha

- (1) 20. 2. Rudolf Šrámek: Propriální sféra jazyka a definice onomastiky
- (2) 6. 3. Vladimír Petkevič: „Ti veselí blázni se zdáli zdraví“ aneb půvab homonymie v češtině
- (3) 20. 3. Petr Mareš: „Peaková desítka“ a „žumpoidní tabloidy“: Předběžné poznámky k popisu stylu současné publicistiky
- (4) 3. 4. Ivana Čeňková: Nové komunikační situace v 21. století a jejich dopad na tlumočnický

- (5) 24. 4. Hana Gladkova a kol.: Akvizice druhého jazyka u rodilých mluvčích ruštiny v německém vs. českém jazykovém prostředí
- (6) 15. 5. Lenka Zajícová: Čeština v Paraguayi: Problematika jazykové změny u zanikajícího jazyka
- (7) 29. 5. Beseda s prof. Lubomírem Doleželem (nejen) o jeho knize Život s literaturou (Vzpomínky a rozhovory), Praha: Academia 2013 (edice Paměti)
- (8) 12. 6. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR: Lexikologicko-lexikografické odpoledne k nedožitým devadesátinám Igora Němce
- (9) 9. 10. Marie Vachková: Aktuality z lexikografické sekce Ústavu germánských studií
- (10) 6. 11. Ilona Janyšková: Etymologický slovník jazyka staroslověnského včera, dnes a zítra
- (11) 13. 11. Josef Šimandl: Slovo tvorné prostředky – soustava, nebo chaos?
- (12) 20. 11. Přednáškové odpoledne oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR ve spolupráci s Jazykovědným sdružením ČR: Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálových bází)
- (13) 4. 12. Hana Gladkova, Marie Vachková a kol.: Odborný seminář Jazyky v kontaktu a otázky cizojazyčné komunikace
- (14) 11. 12. Peter Auer: 50 Years of German-Related Sociolinguistics

Plzeň

- (1) 1. 12. Zbyněk Holub: Typy dialektismů a regionalismů (jejich klasifikace, postavení ve slovní zásobě)

Ústí nad Labem

- (1) 19. 11. Milan Hrdlička: K využití prepozic v současné češtině

*Podle podkladů předsedů poboček JS ČR
zpracovala Martina Šmejkalová
Univerzita Karlova v Praze
martina.smejkalova@pedf.cuni.cz*

XXV. ročenka Kruhu moderních filologů

Red. M. Vachková

Praha: Filozofická fakulta Karlovy univerzity, 2014. 108 s.

Roku 2014 vyšla XXV. ročenka Kruhu moderních filologů (předchozí ročenka byla vydána roku 2012). Sborník je v dispozici jak v tištěné, tak v elektronické podobě (<http://www.kmof.cz>). Obsah je rozdělen do čtyř oddílů: I. Literární věda a translologie, II. Jazykověda a didaktika, III. Zprávy a recenze a IV. Přehled přednáškové činnosti Kruhu moderních filologů v roce 2013. Příspěvky jsou publikovány v češtině, angličtině a němčině.

V prvním oddílu, věnovaném literární vědě a translologii, nalezneme příspěvky **Gabriely Boldizárové** „Ageing as metamorphosis in A. S. Byatt’s short stories“, **Miroslava Černého** „K českým překladům ústní slovesnosti severoamerických indiánů“ a **Evy Eliášové** „Shakespeare’s Magic and the Tempest“.

Druhý, nejobsáhlejší oddíl je zaměřen jazykovědně a didakticky. **Alžběta Bezdíčková** reflektuje frazeologickou praxi v adjektivní databázi Velkého německo-českého akademického slovníku. **Tomáš Budín** se zabývá adjektivy v perspektivě překladového slovníku, a to ve studii „Zur Kollokabilität der deutschen Adjektive und deren Bearbeitung in der Mikrostruktur eines Übersetzungswörterbuchs“. **Ondřej Dušek** přehledně srovnává dva valenční slovníky, německý E-VALBU a český VALLEX. **Alena Prošková** se zamýšlí nad problematikou výzkumu dobových učebnic francouzského jazyka v českém výukovém prostředí (v letech 1847–1940).

V třetím oddílu jsou soustředěny zprávy a recenze. **Martina Kolářová**, **Tomáš Koptík** a **Evgenia Tumanova** se ohlížejí za třetím ročníkem konference mladých germanistů s názvem Pragestt, která se konala v březnu 2013 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. **Tomáš Koptík** stručně zhodnotil čtvrtou pražskou konferenci korpusové lingvistiky, která se uskutečnila v září 2014 a nesla podtitul „20 let mapování češtiny“. **Martin Šemelík** a **Tomáš Koptík** přispěli recenzí mluvnice Ludgera Hoffmanna „Deutsche Grammatik: Grundlagen für Lehrerausbildung, Schule, Deutsch als Zweitsprache und Deutsch als Fremdsprache“ z roku 2013. Ročenku uzavírá přehled přednáškové činnosti Kruhu moderních filologů v roce 2013.

Podrobněji se budeme věnovat dvěma příspěvkům. **Miroslav Černý** (Katedra anglistiky a amerikanistiky Filozofické fakulty Ostravské univerzity) upozorňuje na vybraná úskalí související s převodem ústní slovesnosti severoamerických indiánů. Pro překladatele začínají obtíže už u samotného slova *indián*: do roku 1993 se psalo s velkým počátečním písmenem, po úpravě Pravidel českého pravopisu pak s malým. Změna byla přijata na základě doporučení etnologa Z. Salzmana, aby byli indiáni považováni za antropologickou skupinu,

nikoli za příslušníky národa. Mnozí překladatelé ale toto rozhodnutí vědomě nerespektují, neboť pojmenování chápou jako označení obyvatele Západních Indií, jak byly nazývány některé evropské državy v Novém světě. Dalším svízelem je nejednotnost přepisu etnických názvů, srov. *Pónýové – Pauníjové – Pawníové – Poníové – Pónijové*. Těžiště článku však spočívá v obsahových problémech; k závažným překladatelským rizikům patří anglická slova, která mohou označovat více různých zvířat nebo rostlin, kupř. výraz *hawk* lze přeložit jako *jestřáb, krahujec, raroh* nebo *ostríž*, výraz *sage* jako *šalvěj* nebo *pelyněk*. Někdy dochází k tomu, že překladatel zvolí chybný ekvivalent a umístí tak do Severní Ameriky faunu nebo flóru, která se tam nikdy nevyskytovala. Ovšem existují i případy, kdy translační klopýtnutí nelze přičítat nízké kompetenci překladatele, ale spíše možnostem a limitům cílového jazyka.

Ondřej Dušek (Ústav formální a aplikované lingvistiky Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy) provádí srovnání dvou internetově dostupných valenčních slovníků, českého slovníku VALLEX a německého E-VALBU, prostřednictvím dvou metod – korpusové analýzy a kvalitativního sociologického výzkumu. Korpusová analýza byla zaměřena na odlišnou vazebnost 14 sloves (7 českých a 7 německých) a jejich českých/německých ekvivalentů. (Např. sloveso *bít* má v českém slovníku uvedeno valenční doplnění *instrument*, jeho možné německé ekvivalenty *schlagen, hauen* v E-VALBU nikoliv.) Potvrdilo se, že rozdíly ve vazebnosti nejsou primárně dány odlišným fungováním sloves v daných jazycích, ale spíše rozdílnými teoriemi, na základě kterých je valenční rámec stanovován a slovníkově zpracován. Sociologický výzkum byl prováděn formou polostrukturovaných rozhovorů s osmi lingvisty z několika českých a z jednoho německého odborného pracoviště. Odlišnosti slovníků plynoucí z různých valenčních teorií zmiňovali dotazovaní okrajově, mnohem více byla reflektována struktura hesel, jejich přehlednost pro uživatele. Někteří lingvisté například (s ohledem na studenty cizích jazyků) očekávají v hesle nejen valenční rámec, ale také další informace potřebné pro správné aktivní užití slovesa. Pozitivně je vnímáno uvádění slovníkových příkladů založených na reálných korpusových datech. Oba slovníky jsou hodnoceny jako přínosné a v praxi dobře využitelné, na slovníku E-VALBU byla oceňována zejména přehlednost, na slovníku VALLEX větší počet zachycených sloves.

XXV. ročenka Kruhu moderních filologů obsahuje podnětné literárněvědné, translatické, lingvistické i didaktické příspěvky. Marie Vachková, jediná redaktorka ročenky, usiluje i do budoucna o získávání kvalitních textů a vyzývá ke spolupráci doktorandy všech filologických oborů. Věříme, že i v příští ročence se dočkáme pestrého výběru hodnotných příspěvků, a vyslovujeme přání, aby byly studie standardně doprovázeny abstrakty (v aktuální ročence je abstraktem opatřen pouze příspěvek O. Duška).

Michaela Lišková – Veronika Čurdová
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
liskova@ujc.cas.cz – curdova@ujc.cas.cz

Mezinárodní slavistická konference v Kielu¹

V Institutu pro slavistiku filozofické fakulty německé Univerzity Christiana Albrechta v Kielu proběhl 10. – 11. dubna 2015 desátý ročník mezinárodní slavistické konference „Junge Slavistik im Dialog“. Dvoudenní konference se zúčastnili studenti doktorských studijních programů a mladí jazykovědci z německých i zahraničních univerzit a odborných pracovišť. Záměrem pořadatelů konference bylo vytvoření základny pro prezentaci výzkumu mladých vědců a umožnění společné diskuse nad tématy jejich odborného zájmu.

Tematika prezentovaných příspěvků byla zaměřena na literární vědu, jazykovědu, ale také kulturu, politiku a historii slovanských zemí, přičemž zvláštní pozornost byla věnována literární vědě a jazykovědě ruštiny, polštiny a češtiny. Program konference byl rozdělen do sedmi tematických bloků. Vzhledem k minimálnímu omezení ve výběru témat byly příspěvky velmi rozmanité. První literární blok „Autor a jeho dílo“ zahájila po úvodním slově Prof. Dr. Norberta Nüblera z kielské univerzity Anna Lena Klatt (Greifswald) s příspěvkem rozebírajícím vícejazyčnost a jazykové prostředky v *Příběhu inženýra lidských duší* J. Škvoreckého. Nasip Gottwich (Kiel) představil možnosti odrazu osobnosti autora v díle na příkladu románu M. Šaginjana *Svoja sud'ba*.

V druhém bloku, zaměřeném na „Tvorbu slov a forem ve slovanských jazycích“, představila Elena Vasiljeva (Irkutsk) za pomoci německého překladu Stefana Greinera (Kiel) svůj výzkum slovotvorného potenciálu u agentních a patientních adjektiv, které označují psychické vlastnosti člověka. O názvech pracovních pozic a funkcí v ruštině, v nichž se odráží rozlišení pohlaví, pojednaly Naděžda Franke a Xenia Gorni (Kiel), o tvorbě hybridních složenin v polštině Katarzyna Plucińska (Bamberg) a způsoby tvoření minulého času v češtině 14. století představila Jana Zdeňková (Praha/Tübingen).

Část věnovanou „Státu a člověku“ otevřela Kristina Naumann (Kiel) s představením rozdílů mezi satirou a skutečností na příkladu díla *Roissja vperde* Olega Kašina. O sbírce povídek dokumentujících období druhé světové války *Medaliony* polské autorky Zofie Nałkowské pojednala Anja Milik (Kiel). Piotr Mirocha (Krakov) se věnoval symbolice v díle Ilji Garašanina *Načertanie* a Olesia Zalkovskij (Graz) představila postsovětské autobiografie v interkulturním srovnání. První konferenční den zakončil workshop na téma „Gender ve srovnání“, kdy se referenti nejprve zamýšleli s Prof. Dr. Nüblerem nad tím, jestli bychom si případným přílišným zdůrazňováním genderových charakteristik v běž-

¹ Příspěvek vznikl v rámci grantového projektu programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI) *Nová cesta k modernímu jednojazyčnému výkladovému slovníku současné češtiny* (DF13P01OVV011).

né mluvě nekomplikovali život. Dr. Petr Nádeníček (Kiel) pak pro ostatní přichystal soupis autentických vět a jejich překladů do různých slovanských jazyků, na nichž se referenti snažili doložit různé způsoby rozlišení genderových kategorií v jednotlivých jazycích. Workshop zakončila krátkou prezentací o rozlišení genderu v ruštině Dr. Anna Weigl (Kiel).

Druhé konferenční dopoledne se neslo v duchu „Cizích slov a jazykového purismu“. Jako první představil Aleksej Tikhonov (Berlín) svůj výzkum užívání germanismů a jejich českých ekvivalentů v češtině. Téma doplnila Renáta Neprašová (Praha), která se zabývala adaptací a frekvencí nových německých výpůjček v češtině. K tématu anglicismů v reklamních textech sovětského, ruského a ukrajinského tisku pak přešla Olga Flug (Potsdam). Martin Junge (Greifswald) a Ekaterina Kravchenko (Kaliningrad) představili výzkum, na němž pracovali s Maren Dittrich (Greifswald) a v němž za pomoci dotazníku zjišťovali míru jazykového purismu u Němců, Poláků, Rusů a Čechů.

Blok věnovaný „Struktuře textu“ otevřela Jasmin Weiss (Klagenfurt) se svým pojednáním o odrazech traumatu v díle Isaaka Babela *Konarmija*. Struktuře a lingvisticko-pragmatické organizaci dopisu na příkladu korespondence Jakuba Kolase se věnovala Anastasia Albut (Minsk) za pomoci překladatele Ivana Terre (Kiel).

Další tři příspěvky se zabývaly „Jazykovým kontaktem“. Ludger Paschen (Bochum) seznámil přítomné s interferencemi ruštiny a evenštiny v jazyce obyvatel Dálného Východu, Yuriy Remestvenskyy (Jena) vyvolal svým příspěvkem o karpatorusínských varietách diskusi, je-li rusínština samostatným jazykem, a Anna Berezowska (Poznaň) představila možnosti využití němčiny a polštiny ve filmech německé, polské a německo-polské produkce.

Poslední blok, věnovaný „Literárním motivům“, uvedla Annelie Bachmaier s příspěvkem věnovaným zobrazení cizokrajnosti v próze Aleksandra Grina. Philipp Kaysers (Greifswald) prezentoval kontrastní pojetí přejídání a umírání hlady v lyrice V. V. Majakovského. Ľubomír Gábor (Banská Bystrica) završil konferenci svým výzkumem o putování Ježíše Krista a sv. Petra v rámci slovanských lidových pohádek a legend.

Přednesené příspěvky budou uveřejněny ve sborníku. Podrobnější informace k jeho publikování zveřejní Institut pro slavistiku FF Univerzity Christiana Albrechta v Kielu na svých webových stránkách.

Desátý ročník konference přinesl díky hojně mezinárodní účasti a příjemné atmosféře množství zajímavých námětů pro přednášející a podnětnou diskusi mladých slavistů, kteří měli možnost získat zpětnou vazbu ke svým projektům a výzkumům od odborníků a kolegů. Pořadatelé díky pozitivním reakcím přednášejících s jistotou plánují v příštím roce vyzvat další slavisty k účasti na XI. ročníku konference.

Renáta Neprašová
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
neprasova@ujc.cas.cz

Otisk Igora Němce v *Etymologickém slovníku jazyka staroslověnského*²

Na úvod je třeba poznamenat, že jméno Igora Němce je spojeno nejen s *Etymologickým slovníkem jazyka staroslověnského*, ale jeho kontakty s Brnem, resp. s brněnským vědeckým prostředím, jsou mnohem staršího data. Jak se totiž můžeme dočíst v několika málo dochovaných dopisech, jež si v letech 1952 až 1956 vyměnili začínající vědec I. Němec a tehdy už světově uznávaný indoevropista, etymolog, profesor na brněnské filozofické fakultě V. Machek,³ navštěvoval v roce 1954 I. Němec při svém pobytu v Brně Machkovy přednášky na brněnské filozofické fakultě, a to o tvoření slov v indoevropských jazycích, o počátcích sanskrtu a patrně i o praslovanské mluvnici. Vzájemně si posílali též separáty svých článků, a jak vyplývá z Němcova děkovného listu ze dne 14. 6. 1956, Machek napsal i posudek k Němcově disertační práci *Genese slovanského systému vidového*.

Dlouholeté přátelství pojilo I. Němce s žákyní V. Machka Evou Havlovou. Snad se seznámili díky Machkovi, snad při jiné příležitosti, každopádně byli v častém pracovním kontaktu, vyměňovali si dopisy, v nichž se vzájemně informovali o dění na pracovištích v Brně a Praze a glosovali nejrůznější etymologické či lexikálněsémantické otázky. Některé z těchto dopisů jsou obsaženy v zatím nepublikované pozůstalosti E. Havlové, uložené v etymologickém oddělení ÚJČ v Brně. Je z nich zřejmé mimo jiné i to, že Němec, v té době už respektovaný lexikolog a lexikograf, pravidelně pročítal jako externí konzultant hesla *Etymologického slovníku slovanských jazyků* začínající písmeny *o* a *o* a *E*. Havlové posílal své postřehy, doplňky a opravy. Jeho jméno však v souvislosti s tímto slovníkem nikde nefiguruje. Tohoto úkolu se totiž Němec ujal až poté, co pod vedením F. Kopečného vyšly první dva svazky.⁴ Další vydávání slovníku bylo, jak je známo, zastaveno a autorská hesla, která vznikala v oddělení více než 10 let, zůstala v rukopise.⁵

² Příspěvek vznikl v rámci projektu reg. č. 13-17435S Grantové agentury České republiky „Etymologický slovník jazyka staroslověnského: završení generačního projektu“. Jako základ příspěvku posloužila přednáška proslovená na lexikologicko-lexikografickém odpoledni (12. 6. 2014) věnovaném uctění památky PhDr. Igora Němce, DrSc., u příležitosti 90. výročí jeho narození a 9. výročí jeho úmrtí.

³ Tyto dopisy z Machkovy pozůstalosti byly zveřejněny v knize *Václav Machek: Korespondence I*, eds. V. Boček – P. Malčík, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2011 (= *Studia etymologica Brunensia* 12/1), s. 520–521.

⁴ *Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena*. Sv. 1: F. Kopečný, *Předložky. Koncové partikule*. Praha: Academia 1973. Sv. 2: F. Kopečný – V. Šaur – V. Polák, *Spojky, částice, zájmena a zájmenná adverbia*. Praha: Academia 1980 (reprint Brno: Nakladatelství Šimon Ryšavý 2010).

⁵ Některá hesla, opravená a doplněná o novou literaturu, byla později publikována v sérii článků s názvem *Z materiálů Etymologického slovníku slovanských jazyků* v časopise *Slavia* 59/1990, 271–277; 60/1991, 316–320; 63/1994, 149–157; 66/1997, 71–79, 179–182; 70/2001, 203–208; 72/2003, 409–420; 74/2005, 77–87.

Veškeré pracovní úsilí a tvůrčí invence pracovníků etymologického oddělení pak byly šťastným nápadem E. Havlové obráceny na mnoho let k tvorbě *Etymologického slovníku jazyka staroslověnského* (dále jen *ESJS*).⁶ Je zcela logické, že ke spolupráci byl opět přizván jako externí redaktor tohoto slovníku Igor Němec.

Mezi externími redaktory je Němcovo jméno uváděno od 4. sešitu, který tiskem vyšel v roce 1994, až do sešitu 12., který byl vydán v roce 2004. Jeho připomínky se týkaly jak sémantiky analyzovaných slov, tak jejich formální stránky, způsobu tvoření, případně zařazení daného lexému do určitého lexikálního subsystému. Šlo jak o poznámky zásadnějšího rázu, tak o doplňky z bohatého staročeského materiálu, které měly sloužit buď jako podpora stěžejního výkladu, nebo jako obohacení uvedeného lexika o analogické příklady z jiných lexikálněsémantických oblastí. Ne všechny jeho připomínky byly autory přijaty a zapracovány do hesel, ovšem mnohé jeho podněty jsou v heslech uvedeny s poznámkou „I. Němec – redakční poznámka“.

Jak už bylo zmíněno, řada Němcových připomínek se týkala významové stránky lexikálního materiálu shromážděného v jednotlivých heslových slovech:

Jednoznačně bylo např. přijato Němcovo vysvětlení sémantického vývoje u hesla *granь* ‘verš’ (*ESJS* 4: 200). Toto staroslověnské slovo má odpovídající výrazy pouze v západoslovanských jazycích, jejich významy ovšem významu stsl.⁷ slova nekonvenují. Stč., č. a slk. *hrana*, resp. plurál *hrany*, znamená ‘vyzvánění za zemřelého’, hl. *hrono*, dl. *grono* pak ‘rčení’ (v hl. i ‘perioda, věta’, dl. ‘řeč, rozhovor, vyprávění, pověst’), plb. jen sloveso *gornět* ‘hovořit, mluvit’. Podle I. Němce je společným výchozím významem „*magická formule“. Tento předpoklad je velmi pravděpodobný, neboť jak dokládají příbuzné výrazy z jiných ie. jazyků, jako např. stind. *grnāti* ‘zpívá, chválí, velebí’, *gara-* ‘chvála, chvalozpěv’, lat. *grātēs* (pl.) ‘díky’, lit. *girti* ‘chválit, oslavovat’ apod., vesměs jde o výrazy z oblasti magie a poetiky, převažující výklad je ten, který všechny tyto lexémy odvozuje od ie. kořene **g^her(H)-* ‘chválit, velebit, vítat’. Naopak jeho návrh začlenit do stejného sémantického okruhu i psl. *lěkь* (*ESJS* 7: 411 – 412, s. v. *lěčьba*) jako původně ‘zařikávání’, a tím tedy ‘lечение’, se nasetkal s velkou podporou. Spíše než s domácím slovem (jak se domnívá I. Němec, ale i někteří další badatelé) máme tu totiž pravděpodobně co dělat s výpůjčkou z germánštiny (germ. **lēka-* ‘lék’). A ještě jeden příklad akceptované Němcovy redakční poznámky z tematického okruhu „magie, kouzla“: stsl. *korēnije* ‘kouzla, čarování’ (*ESJS* 6: 338) se většinou považuje za derivát psl. *korēnь* ‘kořen’ a sémantický vývoj se rekonstruuje jako ‘kořen’ → ‘kořen k léčení’ → ‘čarování, kouzla’. Potvrzení čarování látkami rostlinného původu, a tedy

⁶ *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (red. E. Havlová – A. Erhart – I. Janyšková). 1–14, Praha: Academia 1989–2008. 15–17–, Brno: Tribun EU 2010–2014–.

⁷ Zkratky jazyků použité v tomto příspěvku: csl. – církevněslovanský, církevní slovanština; č. – český, čeština; dl. – dolnolužický, dolní lužická srbština; hl. – hornolužický, horní lužická srbština; ie. – indoevropský, indoevropština; lat. – latinský, latina; lit. – litevský, litevština; p. – polský, polština; plb. – polabský, polabština; psl. – praslovanský, praslovanština; ř. – řecký, řečtina; stind. – staroindický, stará indiština; stsl. – staroslověnský, staroslověnština.

analogický sémantický vztah, sémantickou paralelu, nachází Němec ve staré češtině ve slovech *omiežditi* ‘očarovat’, *omiežďující* ‘čarující, zaříkávající’, jež souvisejí se substantivem *miezha* ‘míza, rostlinná šťáva’.

Němcův hluboký a zasvěcený zájem o vývoj duchovní, ale i hmotné kultury našich předků byl ostatně často motivujícím prvkem jeho redakčních poznámek. Svědčí o tom mimo jiné poznámka k heslu *pitati* ‘sytit, živit, krmit’ (*ESJS* 11: 647–648). Zůstala sice jen v rukopise, protože se týkala okrajového výkladu, pochybného především ze sémantických důvodů, do hesla tedy včleněna nebyla (asi hlavně z úsporných důvodů – lexikografové vědí, jak velký pozor je ve slovníku třeba dávat, aby se heslo příliš nerozkošatělo). Ale přesto nabízí zajímavé náměty k přemýšlení. Sloveso *pitati* se většinou spojuje s ie. kořenem **peiH-* ‘tučnět’, což má oporu v lexikálním materiálu v příbuzných ie. jazycích (stind. *payate* ‘nadýmá (se)’, *pīna-*, ř. *πίον* a lat. *opīmus* vše ‘tučný’, lit. *pyjù*, *pýti* ‘dostat mléko (o krávi)’ aj.). Existují však i jiné výklady, např. výklad L. Kurkinové, podle níž *pitati* souvisí s r. dial. *pétat* ‘bít, tlouci apod.’. Sémantický vývoj (který je málo přesvědčivý vzhledem k tomu, že je postaven na málo doloženém dialektickém slově) vysvětluje Kurkinová jako ‘bít, tlouci’ → ‘něco roztloučeného (zrno)’ → ‘kaše, chléb’.⁸ A právě k tomuto výkladu se vztahuje Němcova poznámka: „Předpoklad Kurkinové, že mohlo jít o sémantický posun k jídlu, živení se, od významu tlučení, lze podepřít skutečností, že nejstarším způsobem obživy v indoevropském regionu bylo sběračství a roztloukání lesních plodů (žaludů, ořechů apod.).“

Do mnoha připomínek se promítly Němcovy poznatky z oblasti slovo tvorby. Např. heslům *lajati* ‘číhat’ (*ESJS* 7: 398–399), *laloka* ‘měkké patro, ústa’ (*ESJS* 7: 401) a *laskrъdbъ* ‘chtíč, choutka’ (*ESJS* 7: 403–404) je podle něj společný onomatopoický formant *la-*, vyjadřující chtivost, žravost, mlsnost, jehož význam se v některých případech posunul i na úsilí o získání potravy. Tvoření slov pomocí prefixů, nebo naopak inverzními postupy deprefixací či desuffixací bylo předmětem Němcova stálého zájmu. Svědčí o tom jak jeho publikace, tak redakční poznámky. Za zmínku stojí např. ta, která se týká hesla *ležaja* ‘kvočna’ (*ESJS* 7: 418–419). Toto substantivum se obvykle pokládá za deverbativum odvozené od psl. slovesa **lēgti* s předpokládaným významem ‘líhnout, vysedět vejce, přivádět na svět’. Toto sloveso se vysvětluje jako psl. dialektická varianta k *legti* ‘ležet’. Podle Vaillanta (3: 182)⁹ vzniklo toto **lēgti* deprefixací z **iz-lēgti* ‘vylíhnout, vysedět’, jež má ojedinělé doložení ve stp. *zlac* ‘slehnout, porodit’. A právě tomuto vysvětlení nachází Němec oporu ve stč. materiálu, kde rovněž v tomto významu existují pouze prefigovaná slovesa, a to *vyléci se* a *vylehnúti se*.

Dalo by se na tomto místě mluvit ještě dlouho, protože redakčních poznámek, kterými Němec za léta svého působení v externí redakci *ESJS* oglosoval mnohá z hesel, je pěkná řádka. Možná by stálo za to pokusit se o jakési zevšeobecnění nebo lépe o formulování charakteristických vlastností jeho poznámek: Vyjadřo-

⁸ Куркина, Л. В., Славянские этимологии. *Этимология*, 1972, 1974, с. 60–64.

⁹ Vaillant, A.: *Grammaire comparée des langues slaves 1–4*. Paris: IAC 1950–1974.

val se vždy k té části hesla, která se nějak dotýkala předmětu jeho vědeckého zájmu. Znalci jeho díla jistě i z těch několika málo příkladů poznali, že témata většiny jeho poznámek lze dohledat v jeho bohaté bibliografii. Jeho hluboké a mnohostranné znalosti z diachronní jazykovědy mu dovolovaly pouštět se i do etymologických výkladů. Jsa si ovšem vědom toho, že etymologie formuluje řešení spíše možná než nepochybná, většinové výklady ho obvykle nezajímaly a rozvíjel především ty výklady, které jsou ojedinělé, pochybné, většinou nepřijímané, a na jejich podporu hledal a nacházel materiál v bohatém staročeském lexiku. Jak už bylo zmíněno výše, ne vždy byl jeho nápad v našem slovníku přijat. Někdy si jeho myšlenka vysloužila i glosu „Sotva!“, to když hlavní redaktor A. Erhart dříve, než Němcovy poznámky rozdal redaktorům, vyznačil (s výrazovou úsporností sobě vlastní) v rukopise, co se přijme a co nikoli. Toto „Sotva!“ si vysloužila např. Němcova poznámka k heslu *plavъ* ‘nažloutlý, plavý’ (*ESJS* 11: 653–654): „Vzhledem k tomu, že v některých slovanských jazycích označuje i barvu rezavou, rezavě červenou, hnědočervenou apod. a že v nejstarších dokladech převažuje zabarvení do zlata, žluta, do jasné bělosti a do popelavé šedi, naskýtá se otázka, zda je zde vyloučeno východisko **pol-* společné s *plamy* ‘plamen, oheň’.“ Sémantika jak slovanského, tak neslovanského materiálu však nasvědčuje spíše tomu, že šlo primárně o označení pro neurčitou barvu, proto se vychází z ie. kořene **pel-/pol-* ‘šedý, plavý, bledý’. Němcova poznámka tak nebyla do hesla zahrnuta. Pouze v rukopise zůstala a Erhartovým hodnocením „Sotva!“ byla označena např. i ta, která se týkala hesla *pira* ‘mošna, brašna’ (*ESJS* 11: 645), výpůjčky stř. *πήρα* ‘kožený vak na potraviny, ranec’. Jeho domácím ekvivalentem je stsl. *мошѣна*: „Archeologie nás učí, že v raném středověku bylo mnohem více nádob a schrán z kůže než dnes (ale nedochovaly se). Musíme tedy počítat s jejich specifickými názvy. Protože stř. *πήρα* byla schrána ‘von Leder und an einem Riemen über die Schultern hängt’ (Pape), neměla by jeho výpůjčka v stsl. být chápána jako dnešní brašna... Kloním se k názoru, že tedy byl rozdíl mezi denotáty stsl. slov *pira* a *мошѣна*; že nešlo jen o synonyma, ale o souřadná slova v bohatějším psl. názvosloví kožených artefaktů“. S jeho myšlenkou by samozřejmě bylo lze souhlasit, pokud by se týkala jiného lexému než právě substantiva *pira*. Toto stsl. slovo se sice objevuje v evangelních textech, ve slovanských jazycích však není odpovídající výraz doložen. Dá se proto předpokládat, že jde pouze o slovo citátové, které do lexika slovanského neproniklo, protože tam mělo pevné místo právě domácí *мошѣна*.

O Němcovy redakční poznámky je *ESJS* už 10 let ochuzen. Přesto však se na stránkách slovníku Němcovo jméno objevuje poměrně často v souvislosti s citacemi z jeho knih a studií. A tak to jistě bude až do poslední stránky *Etymologického slovníku jazyka staroslověnského*.

Helena Karlíková
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
helena.karlikova@iach.cz

Valence Igora Němce¹⁰

Karel Čapek napsal v úvodu ke své knížce *Kritika slov* (1920, s. 7): „Každá doba nechává obrůstí slova jinými významy.“ Představa slova jako stromu, s jeho narůstajícími a usychajícími větvemi významů – není to i pro jazykovědce podnětný obraz? Kolik takových stromů prozkoumal Igor Němec v českých a slovanských lesích a pralesích! Pro výzkum v tak náročném terénu byl bohatě vybaven, na těle zdravím a silou, na duchu bystrým úsudkem a širokým věděním. Tuto základní výzbroj badatele doplnil vlastním objevným nástrojem pro přesnější rozpoznávání významového větvení – zjišťováním valence slov.

Co to je valence? Valence je slovo polysémické. Středolatinšské *valentia* mělo apelativní významy ‚zdraví, síla, hodnota‘, z nichž se vyvinul u dnešního slova *valence* abstraktní význam ‚silná vlivnost, hodnotnost‘ a terminologický význam ‚spojitelnost‘, užívaný především v lingvistice. Všechny zmíněné významy jsou výborně spojitelné se silnou osobností lingvisty Igora Němce.

Jednou z jeho nejvýznamnějších lingvistických zásluh je zavedení a aplikace pojmu valence do české lexikologie a lexikografie. Už roku 1968 v *Úvodních statích Staročeského slovníku* najdeme formulaci „Spojitelnost s jednotkami jisté kategorie lexikálně sémantické (valenci frazeologickou) vystihujeme (...) v hranatých závorkách nč. slovy reprezentujícími sémantický okruh oné kategorie.“ (StčS, 1968, s. 40). To je v české lexikografii novum pocházející od Igora Němce, protože spojitelnost gramatickou (valenci konstrukční, např. u sloves vyjadřovanou zájmeny *koho/co*) udávaly slovníky už dříve. Lexikografické zachycení sémantické valence s charakteristikami valenčního sému, valenčního typu a valenčního subsystému popisuje Němec v *Manuálu lexikografie* (1995, zvl. s. 186, 198–199, 202).

Sémantická valence by však neměla být záležitostí jen paleobohemistické lexikografie, její zjišťování a vymezení by se mělo stát trvalou součástí metodologie lingvistického výzkumu vůbec. V anketě časopisu *Slavia* o aktuálních problémech slovanské filologie z roku 1996 upozornil Igor Němec na centrální úkol studia jazykového vývoje, na explikativní analýzu. Má-li být analýza vývoje i v lexikální rovině vědecká, pak není možná bez výkladu jazykových jednotek z jejich systémového začlenění. Němcova anketní odpověď dále precizně formuluje badatelský úkol pro lingvistiku nejen slavistickou: „Za jeden z nejdůležitějších vědecky nedořešených problémů považujeme vymezení podstaty lexikálního významu. Již nestačí vyvozovat jej intuitivně z dosaditelnosti dané lexikální jednotky do různých kontextů bez začlenění do systémových vztahů, anebo zaměňovat jeho popis popisem příslušného denotátu. (...) Význam lexi-

¹⁰ Jako základ příspěvku posloužila přednáška proslovená na lexikologicko-lexikografickém odpoledni (12. 6. 2014) věnovaném uctění památky PhDr. Igora Němce, DrSc. u příležitosti 90. výročí jeho narození a 9. výročí jeho úmrtí.

kální jednotky je jazykový jev, tedy ztvárněný jejím zařazením do dílčích lexikálních systémů, jako jsou slovní druh, slovní čeleď, slovo tvorný typ, sémantické pole aj. Ty se vyznačují specifickými sémantickými rysy, jež jsou ovšem vlastní i lexikální jednotce do oněch subsystémů zařazené: chápeme je jako její sémy. (...) Tak jako sémy zkoumané jednotky se shodují se sémantickými komponenty jejich nadřazených subsystémů (...), shodují se některé – tzv. sémy valenční – také s významovými komponenty jejich spojitelných slov, jejich valenčních členů. Je jasné, že také tato sémická shoda by se měla více využívat jako východisko popisu lexikálního významu a jeho explikativní analýzy (to zejména v diachronním rozboru).“ (Němec, 1996, s. 36–37). Němec tento zde naznačený badatelský úkol ještě upřesňuje: „Zejména z hlediska dynamické synchronie je aktuální postihnout, jak se u celých subsystémů (jako jsou např. verba dicendi) rozšiřuje nebo zužuje jejich sémantická spojitelnost, tj. sémantický okruh spojitelných slov (v pozici verbálního doplnění apod).“ (Němec, 1996, s. 36). Je tedy zapotřebí zaměřit se také na vývoj valencí.

Shrneme-li tyto Němcovy podněty pro řešení problému jak určovat význam, pak můžeme říct, že cestu vidí v užití explikativní analýzy, založené na zjišťování valencí. Pro diachronii je navíc podstatné zkoumat, jak se valence mění v čase, jak se zužuje nebo rozšiřuje valenční okruh.

Uvedené Němcovy podněty jsou dosud jen nedostatečně využitým prostředkem k sémasiologickému objasnění a určení významu jakož i jeho změn. Ze sémasiologického hlediska je význam slova identický se sémantickým obsahem jeho slovní formy, s jeho sémémem. Co rozumíme pod pojmy sémém a sém? Sémém je svazek hierarchicky členěných významových komponentů, jež označujeme jako sémy. Sém je složka určitého obsahu vědomí, která zachycuje podstatný sémantický znak výřezu reality. Jeden z takových sémů, zachycující okruh spojitelných lexikálních jednotek, je pak valenční sém, distinktivní příznak daného sémému, odlišující jej od jiných (Vintr, 2001, s. 109). Je ovšem nutno přiznat, že pro konkrétní hledání sémické struktury významu včetně valenčního sému dosud neexistuje obecně uznávaný postup. Nejčastěji se používá tzv. komponentová analýza, zjišťující kategoriální a subkategoriální konstitutivní sémy, čímž je blízká analýze složek obsahu pojmu v logice (zjišťování genus proximum a differentia specifica). I když sémy mají univerzální charakter, neexistují jejich databáze (jen pokusy o seznamy, např. J. D. Apresjan), které by velice usnadnily práci lexikografům. Ani oddělení vývoje jazyka ÚJČ nemá zatím dílčí seznam valenčních sémů, ačkoliv je v popise významů používá.

Oddělení pracuje při analýze lexikálních významů polysémických výrazů v intencích Němcovy definice polysémické struktury jako dílčího systému „významově souvztažných jednotek se stejnou lexikální formou, ale někdy valenčně rozrůzněnou“ (Němec, 2009, 167; tu zmíněn i valenční model). Toto valenční rozrůznění je udáváno valenčními údaji, ve *Staročeském slovníku* (StčS) v hranatých závorkách, v *Elektronickém slovníku staré češtiny* (ESSČ) v kulatých závorkách. Zajímalo mne, zda jsou valence uváděny v ESSČ a ve StčS

zhruba stejně často. Snažil jsem se to zjistit srovnáním počtu valenčních údajů ve dvou zveřejněných úsecích obou slovníků – v ESSČ u polysémických jednotek písmene B a ve StčS u polysémických jednotek písmene P, a to v obou slovnících u jednoho sta polysémických hesel. V následujícím statistickém přehledu výsledků své sondy uvádím počet významů s počtem valencí u slovních druhů substantivum, adjektivum a sloveso.

ESSČ písmeno B, 100 polysémických jednotek:

27 substantiv má u 194 významů 15 valenčních údajů, 50 adjektiv má u 253 významů 128 valenčních údajů, 23 sloves má u 165 významů 52 valenčních údajů (nezapočteno sloveso *býti se* 101 významy!), tedy u substantiv má valenční údaj 7,5 % významů, u adjektiv 50 % významů a u sloves 30,5 % významů.

StčS písmeno P, 100 polysémických jednotek:

33 substantiv má u 201 významů 87 valenčních údajů, 34 adjektiv má u 187 významů 121 valenčních údajů, 33 sloves má u 248 významů 191 valenčních údajů, tedy u substantiv má valenční údaj 40,5 % významů, u adjektiv 60,5 % významů a u sloves 76 % významů.

Srovnání četnosti udávání valencí ve StčS a ESSČ je jistě jen aproximativní, jelikož počty lexikálních jednotek u tří srovnávaných slovních druhů a jejich polysémie nejsou u P a B hesel stejné. Přesto se však zcela zřetelně rýsuje jedno zjištění – valenční údaje ve StčS jsou častější. Nejvýraznější rozdíl v ESSČ je v malém počtu valenčních údajů u substantiv, značný rozdíl oproti StčS je také u sloves, poměrně blízké jsou si v obou slovnících počty valencí u adjektiv.

Z tohoto srovnání by mohl plynout následující podnět pro staročeské lexikografy: S ohledem na lexikografickou praxi Igora Němce při udávání valencí uvádět valence důsledněji především u substantiv, ale také u sloves. K tomu jeden můj dodatek: Nenabízíme uživateli elektronického slovníku strom bez listů? Jakýkoli valenční údaj visí ve vzduchu, pokud si ho uživatel nemůže přímo u daného významu spojit s příkladem konkrétního užití. Ověřitelnost valenčních údajů u jednotlivých významů polysémického slova by měla být umožněna uvedením alespoň minimálního počtu dokladů (nejstarší + reprezentativní). Tak by bylo alespoň zčásti zaručeno, že pro uživatele zůstane dokumentován vztah výsledku významové analýzy k realitě textu.

Igor Němec přes všechno své často vysoce teoretické myšlení o jazykových strukturách nikdy neztratil vztah k realitě textu a života. V duchu tohoto životního postoje Igora Němce si dovoluji zakončit citátem od jiného Němce: *Grau, teurer Freund, ist alle Theorie, grün des Lebens goldner Baum* (z Goethova Fausta: Šedá, drahý příteli, je každá teorie, zelený je zlatý života strom).

Literatura

Čapek, K. (1920): *Kritika slov*. Praha: B. M. Klika.

ESSČ: *Elektronický slovník staré češtiny* [on-line]. Praha: Ústav pro jazyk český 2006–; dostupný na: <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

- Němec, I. (1995): Diachronní lexikografie. In: F. Čermák – R. Blatná (eds.), *Manuál lexikografie*. Praha: H&H, s. 182–210.
- Němec, I. (1996): Jaké jsou dnešní aktuální problémy slovanské filologie. In: *Slavia* 65, s. 36–38.
- Němec, I. (2009): Lexikální význam ve světle teorie Pražské školy. In: Igor Němec, *Práce z historické jazykovědy*. Praha: Academia, s. 164–170 (původně in: *Slovo a slovesnost* 57, 1996, s. 218–225).
- StčS (1968): *Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratk*. Praha: Academia.
- StčS: *Staročeský slovník*. Sešit 1–26 (*Na–Při*). Praha: Academia 1968–2008.
- Vintr, J. (2001): *Das Tschechische. Hauptzüge seiner Struktur in Gegenwart und Geschichte*. München: Verlag O. Sagner, Slavistische Beiträge, Bd. 403; 2.vyd. 2005.

Josef Vintr
 Universität Wien, Institut für Slawistik
 josef.vintr@univie.ac.at

Zemřel Janko Báčvarov

Bulharský slavista a bohemista doc. Janko Báčvarov se narodil se 13. prosince 1942 v Sofii. Po absolvování střední školy studoval slavistiku na Sofijské univerzitě sv. Klimenta Ochridského. Protože tehdejší první ročník byl orientován bohemisticky, J. Báčvarov vystudoval slovanskou filologii se zaměřením na český jazyk a literaturu. Jeho další orientaci ovlivnili bulharští slavisté Ivan Levkov a Svetomir Ivančev, pod jehož vedením J. Báčvarov dokončil a obhájil diplomovou práci *Polučeni nagrady* (1967). Už v době svého vysokoškolského studia strávil jeden semestr na Karlově univerzitě a navštěvoval přednášky B. Havránka, A. Jedličky, A. Dostála, V. Šmilauera, J. Běliče, K. Hausenblase a dalších českých lingvistů. Po promoci krátce pracoval ve Výzkumném ústavu radioelektroniky jako překladatel z angličtiny, v druhé polovině roku 1968 byl redaktorem v Bulharské televizi. V lednu roku 1969 se vrátil na katedru slavistiky Sofijské univerzity a zde působil téměř pětáctýřicet let (do roku 2012): zprvu jako externí asistent, od roku 1972 jako odborný asistent, od roku 1996 jako docent. Byl vedoucím oddělení bohemistiky (1986–1995) a vedoucím katedry (1999–2003). Přednášel především současný spisovný jazyk a historickou gramatiku češtiny, teorii překladu a srovnávací gramatiku. Tyto předměty vyučoval také na univerzitách v Plovdivu (1978–1981, 1991–2002) a Burgasu (1996–2001).

J. Báčvarov publikoval desítky studií a článků v bulharských i zahraničních časopisech a sbornících (Česká republika, Slovensko, Rusko, Bělorusko, Anglie, Nizozemí, Belgie): bibliografii otiskl časopis *Săpostavitelno ezikoznanie*, 27, 2002, s. 176–189.

V centru vědeckého zájmu J. Báčvarova byla obecná slavistika. Soustředil se především na komparaci češtiny a bulharštiny, výzkum však začlenil do širšího

slavistického kontextu a sledované jevy srovnával s dalšími slovanskými i neslovanskými jazyky (Porjadok slov kak grammatičeskoje sredstvo v slavjanskich jazykach (v sopostavleniji s nekotorymi neslasvjanskimi). In: *Grammatičeskoje opisanije slavjanskich jazykov. Konceptiji i metody*. Moskva 1974, s. 211–218). Řadu studií věnoval synchronní syntaxi a vlivu sociolingvistických a psycholingvistických faktorů na její dynamiku (Dinamika i inovaciji v bǎlgarskija i češkija sintaksis prez 90-te godiny na XX vek. In: *Dinamika a inovace v češtině a bulharštině*. Praha 2003, s. 116–122). V návaznosti na práce Pražského lingvistického kroužku (větná funkční perspektiva, pružná stabilita) a českých lingvistů F. Daneše a J. Firbase (Concerning the peculiarities of the Bulgarian grammatical system from the point of view of the functional sentence perspective. In: *Papers of Functional Sentence Perspective*. Prague – The Hague 1974, s. 185–188) se soustředil na slovosled slovanských jazyků, metodologii aplikoval na komparaci dalších slovanských jazyků (Slovoredni osobnosti v bǎlgarskija i beloruskija ezik. In: *Ezikovi problemi na perevoda. Slavjanski ezici*. Sofia 1985, s. 57–62). Věnoval se rovněž vybraným problémům na rozhraní syntaxe a textu, zejména funkci konektorů (Český konektor *totiž* a jeho bulharské ekvivalenty. *Naše řeč*, 70, 1987, s. 170–177). Zajímal se také o komparační morfologii (Rozsah sekundární imperfektivizace v bulharštině, češtině a ruštině. In: *Materiály z II. symposia o bohemistice v zahraničí*. Praha 1980, s. 36–48).

J. Báčvarov se zabýval také historií slavistiky. Hlavně v bulharských časopisech publikoval řadu příspěvků o českých lingvistech a slavistech (J. Dobrovský, J. Jungmann, E. Smetánka, V. Ertl, A. Frinta, R. Mrázek, J. Porák). Sledoval vztahy J. Gebauera a bulharské slavistiky (*Slavica Pragensia* 35. Praha 1992, s. 169–174) a zájem o starobulharštinu v díle B. Havránka (*Slavica Pragensia* 28. Praha 1988, s. 129–134). Zkoumal také vývoj bohemistiky na Sofijské univerzitě (*Práce z dějin slavistiky* 9. Praha 1983, s. 9–38; *Práce dějin slavistiky* 13. Praha 1989, s. 93–104).

Dalším tématem, jemuž se J. Báčvarov věnoval, byla jazyková kultura. V centru jeho zájmu byly problémy transkripce a transliterace. V návaznosti na starší bulharské práce zabývající se způsoby přepisu cizích proprií do bulharského grafického systému zpracoval některé neřešené problémy transkripce a transliterace slovanských vlastních jmen. Zaměřil se hlavně na přepis českých (a také slovenských) proprií do bulharštiny (srov. O některých problémech transkripce. In: *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha 1979, s. 165–166). Komplexně toto téma představil v publikaci *Spisák na transkribirani geografski imena ot Čechoslovaška socialističeska republika* (1976), jejíž hlavní část tvoří rozsáhlý seznam českých a slovenských zeměpisných jmen a jejich bulharské grafické formy (srov. recenzi: *Naše řeč*, 60, 1977, s. 262–264).

Zkušenosti s výukou teorie a praxe překladu J. Báčvarov zúročil v studiích o stylistických aspektech stratifikace jazyků v originálu a překladu (Stylistické rozvrstvení jazyka a proces překládání. *Slavica Pragensia* 24. Praha 1981, s. 69–72). V početných článcích sledoval praktické problémy překladu: analyzoval

bulharský překlad Čapkovy práce *Kritika slov*, zvukovou verzi českých filmů uváděných v bulharské televizi (Problémy překladu českých filmů pro bulharskou televizi. In: *Literární, etnické a jazykové vztahy česko-bulharské v době novější. Práce z dějin slavistiky 15*. Praha 1992, s. 173–182) aj.

Vztah češtiny a bulharštiny je centrálním tématem monografie *Češkijat ezik v slavjanski kontekst* (1996; viz recenzi: *Slavia*, 66, 1997, s. 247–248). První část je věnována lexikologii a syntaxi, druhý oddíl obsahuje studie z teorie a praxe překladu, třetí oddíl je orientován na transkripci a transliteraci. Poslední oddíl tvoří medailonky českých lingvistů a články o vývoji bulharské bohemistiky. Závěr knihy obsahuje bibliografii srovnávací bulharsko-české lingvistiky.

Významná byla lexikologická a lexikografická činnost J. Báčvarova. V počtených studiích sledoval dynamiku české a bulharské slovní zásoby, přejímání slov a fungování neologismů. Zkušenosti s komparační lexikologií využil jako člen kolektivu, který pod vedením Svetomira Ivančeva vypracoval dvoudílný *Česko-bulharský slovník* (2002). Obsahuje 61 400 hesel odrážejících slovní zásobu spisovné češtiny. Práce na něm začaly již v 70. letech, slovník byl dokončen roku 1989, avšak řada těžkostí způsobila, že vydání bylo odloženo. Autorský kolektiv pak aktualizoval heslář o výrazy z 90. let a vytvořil tak první synchronní česko-bulharský slovník tohoto rozsahu (viz recenzi: *Slavia*, 73, 2004, s. 99–100).

Jako hlavní redaktor věnoval J. Báčvarov velké úsilí přípravě *Malého česko-bulharského slovníku nespisovné slovní zásoby* (2011). Obsahuje přes čtyři tisíce hesel srovnávacích frekventované nespisovné výrazy, které Češi užívají v každodenní komunikaci, s adekvátními bulharskými výrazy. Jde zatím o nejrozsáhlejší komparační slovník české nekodifikované slovní zásoby. Početné recenze v bulharských i českých časopisech (např. *Slavia*, 80, 2011, s. 474–477; *Naše řeč*, 95, 2012, s. 207–212) se shodují, že jde o průkopnické dílo.

J. Báčvarov byl spoluautorem učebnice bulharštiny pro cizince (*Učebnik po bālgarski ezik*), která se dočkala tří vydání (1975, 1980, 1981).

Bohatá byla organizační činnost J. Báčvarova. Byl spoluzakladatelem a prvním předsedou (1993–1996) bulharského sdružení Bohemia Klub, jednoho z nejpočetnějších a nejaktivnějších center zahraniční bohemistiky, které působí při Sofijské univerzitě od roku 1993 (k jeho činnosti viz C. Avramova: Deset let Bohemia klubu v Sofii. *Češtinář*, 18, 2004–2005, s. 17–22). Byl hlavním redaktorem (1994–95) a členem redakční rady periodika *Homo boemicus* a jeho literárních příloh *Malá česká knihovna* a *Velká česká knihovna*, v nichž jsou publikovány překlady z české literatury, diplomové a disertační práce bulharských bohemistů. Patřil k zakladatelům bulharského časopisu *Šāpostavitelno ezikoznanie. Contrastive Linguistics*, orientovaného na témata obecné a srovnávací lingvistiky, na teorii a praxi překladu, jazykové kontakty a historii lingvistiky. V letech 1976–1981 a 1986–1993 byl jeho výkonným redaktorem, od roku 2003 členem redakční rady. Od roku 1980 byl členem Svazu bulharských pře-

kladatelů, v letech 1994–2000 byl předsedou jeho sekce Teorie, historie a kritika překladu. Redigoval několik desítek vědeckých publikací a knižních překladů.

J. Báčvarov se podílel na vědecké i pedagogické výchově několika generací bulharských bohemistů a slavistů. Mezi jeho žáky patří např. docentka Sofijské univerzity Margarita Mladenovová, zesnulý doc. Veličko Todorov, spoluzakladatel Bohemia klubu, zástupce ředitele Ústavu etnografie a folkloristiky Bulharské akademie věd Vladimír Penčev, Christina Dejkovová, vedoucí oddělení Ústavu pro bulharský jazyk, a další. V České republice působí lexikoložka Al-bena Rangelovová, na českobudějovické Jihočeské univerzitě Vera Jakimovová či na Masarykově univerzitě Elena Krejčová.

Do České republiky se J. Báčvarov vracel na konference a krátkodobé stáže. Nejdéle pobyl v naší republice v letech 1981–1985 jako lektor bulharštiny na Karlově univerzitě (vedl zde semináře spisovné bulharštiny, praktické bulharštiny a komparace češtiny a bulharštiny).

J. Báčvarov byl významným propagátorem české kultury v Bulharsku. V bulharských časopisech publikoval zprávy o lingvistických akcích v Československu a České republice, recenze českých odborných publikací, byl autorem medailonků o českých literátech (J. Wolker, S. K. Neumann), publikoval překlady z moderní české literatury (J. Třebická, M. Kundera, V. Páral), psal předmluvy k bulharským knižním překladům a antologiím z české literatury. V českých časopisech informoval o novinkách bulharské literatury a seznamoval s bulharskými literáty. Jeho činnost byla oceněna Čestnou oborovou medailí Josefa Dobrovského za zásluhy v oblasti společenských věd (2002).

Janko Báčvarov zemřel 4. dubna 2014 v Sofii.

Jiří Zeman
Univerzita Hradec Králové
jiri.zeman@uhk.cz

Pokyny pro přispěvatele

Jazykovědné aktuality (časopis Jazykovědného sdružení ČR) přináší vědecké články z oboru lingvistiky, recenze, zprávy o konferencích a informace o činnosti Jazykovědného sdružení ČR. Časopis je otevřen také začínajícím lingvistům. Tematická čísla bývají věnována mimo jiné seminářům pořádaným JS. Příspěvky procházejí interním recenzním řízením.

Své texty zasílejte e-mailem Martinovi Šemelíkovi, výkonnému redaktorovi Jazykovědných aktualit (martin.semelik@googlemail.com). Součástí článků je **abstrakt v angličtině** v rozsahu 100 až 200 slov (včetně překladu titulu článku) a **seznam klíčových slov** v počtu 3 až 10, též v angličtině. Abstrakt by měl být svou povahou rematický a shrnovat obsah celého článku, nikoli jen výsledky. Ostatní typy příspěvků (kronika, recenze, zprávy) abstrakt ani klíčová slova nemají. Při úpravě příspěvku je třeba dodržovat tato pravidla:

1. Pro editaci textu používejte editor Word, písmo Times New Roman o velikosti 12, řádkování 1,5, odsazení odstavců 0,5 cm zleva. Text zarovnejte do bloku.
2. Text, který má být vysazen kurzivou, musí být v kurzivě zapsán.
3. Pro zdůraznění se užívá **tučné písmo**.
4. Na literaturu se v textu odkazuje příjmením autora, rokem vydání díla, popř. stránkovým údajem v závorkách (Kopečný, 1980, s. 34).
5. Seznam literatury je uveden na konci, nečísluje se a řadí se abecedně podle příjmení autora; pokud je uvedeno více položek téhož autora, řadí se chronologicky. V seznamu literatury má být uvedena pouze literatura, která je v článku citována nebo na kterou se odkazuje.
6. V oddílech Kronika a Recenze se bibliografické údaje uvádějí přímo v textu (do závorky).
7. Bibliografické záznamy mají následující podobu:
Garvin, P. L. (1993): Funkční empirismus – noetický podklad soudobého funkcionalismu. In: *Slovo a slovesnost*, 54, s. 241–253.
Ivanič, R. (1994): Characterizations of context for describing spoken and written discourse. In: S. Čmejková – F. Daneš – E. Havlová (eds.), *Writing vs Speaking: Language, Text, Discourse, Communication*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, s. 181–186.
Mathesius, V. (1982): *Jazyk, kultura a slovesnost*. Praha: Odeon.
8. Text poznámek lze vytvářet automaticky v editoru Word.
9. Text formátujte co nejméně; nepoužívejte žádné automatické formáty ani kontrastní druhy nebo velikosti písma.